

ФЕРЦІКС

ЖУРНАЛ МОЛОДИХ

ЗОШИТ 9.

1959

РІК VII.

Видав ТУСМ ім. М. Міхновського

ДІТР ОЙТ — БРЮССЕЛЬ — МЮНХЕН

ФЕНІКС — НЕПЕРІОДИЧНЕ ВИДАННЯ ТОВАРИСТВА УКРАЇНСЬКОЇ СТУДІЮЧОЇ МОЛОДІ ім. М. МИХНОВСЬКОГО.

ЖУРНАЛ ЗНАННЯ, КУЛЬТУРИ І СУСПІЛЬНОЇ ДУМКИ.

nonperiodical issue of M. Mychnovskyj's Ukrainian Students Association

Journal of cultural and social thought

«PHOENIX»

cahiers non-periodiques de l'Association des Etudiants Ukrainiens «M.

Mychnovskyj», Revue de pensée culturelle et sociale

РЕДАГУЄ КОЛЕГІЯ В СКЛАДІ: БЛАШКІВ ОЛЕКСАНДЕР, ГАНОВСЬКИЙ ЕВГЕН, КУШПЕТА ОМЕЛЯН, ОЩИПКО ГРИГОРІЙ, СТЕЛЬМАХ Богдан.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР: КРАВЧУК МИКОЛА

Адреса Видавництва: «Phoenix» — Dr. H. Waskowycz, Muenchen 8,

Zeppelinstrasse 67, Germany

Адреса головного редактора: M. Krawczuk, 4747 Braden St., Detroit 10, Mich. USA.

Заступники Видавництва

В США і Канаді: Alexander Blashkiw, 4417 Gifford Ave., Cleveland 9, Ohio, U.S.A.

В Англії: Ing. Oleskiw W., 28 Minster Rd., London, N.W. 2. Gr.-Britain.

В Австралії: Czubatyj A., 17 Arinya St., Kingsgrove, N.S.W., Australia.

В Бельгії: Kowal Omelan, 72, bvd., Charlemagne, Bruxelles IV, Belgique.

У Франції: „L'Ukrainien“, 26 rue ie Montholon, Paris (9), France.

В ЦЬОМУ ЧИСЛІ СПІВПРАЦЮВАЛИ:

Володимир Р., молодий поет, США.

Гановський Евген, ліценціят супр.-політичних наук, Брюссель, Бельгія.

Горбач Олекса, д-р філ., доцент на університеті в Гайдельберзі, Німеччина.

Державин Володимир, д-р філософії, професор УВУ, Мюнхен, Німеччина.

Кіс Теофіль, ліценціят політично-дипломатичних наук, Мюнхен, Німеччина.

Кузів Іван, дипломант славістичних наук, Торонто, Канада.

Кравчук Микола, студент бібліотекарства, Дітройт, США.

Кухар Роман, абсолювент музикології, Денвер, США.

Ощипко Григорій, ліценціят супр.-економічних наук, Брюссель, Бельгія.

Русов Юрій, д-р, науковець, Монреаль, Канада.

Савчук Костянтин, абсолювент історичних наук, Нью-Йорк, США.

Хеміч Степан, студент політичних наук, Нью-Йорк, США.

Якемчук Роман, д-р політично-дипломатичних наук, Брюссель, Бельгія.

Крім цього поміщено вірш Е. Ерощі.

Увага! Знімка на 3-тій сторінці — Степан Бандера як студент у 1930-их роках

О ч и м а в м а й б у т н е ! ..

Дев'яте число ФЕНИКСА, яке віддаємо в руки наших читачів, появляється в десяту річницю існування і праці Товариства Української Студіюочної Молоді ім. М. Міхновського, основаного в грудні 1949 р. і якого органом є цей журнал.

Не шляхом хронологічного відмічування ювілеїв, але з глибокої потреби сьогоднішніх обставин, серед яких знаходиться під сучасну пору наше молоде націоналістичне середовище, бажаємо кинути кілька думок під розвагу нашим членам і симпатикам.

ТУСМ ім. Міхновського є овочем творчих поривів націоналістичного покоління сорокових років, яке, опинившись на чужині, старається розв'язати свої світоглядові турботи шляхом студіювання оцього головного рушія української дійсності, яким є український націоналізм. Будучи вірним ідеям націоналізму, це покоління підкреслює потребу індивідуальних студій в усіх напрямках та поглиблена знання проблем націоналізму, як рівноож суспільних течій сучасного Заходу, щоб таким чином розглядати націоналізм не як відірване й спонтанне явище якоїсь провінції, але як суспільну течію, яка дорівнює передовим європейським течіям, і яка є так само питома українському народові, як, напр., американцям ідеї свободи, англійцям — культ корони, чи французам — бажання величі Франції. В такій розумовій формі потрібно ширити націоналізм серед молоді, що вже здобула освіту і оформила свій світогляд в умовинах чужини.

ТУСМ був удалим почином, і навколо нього згуртувалось велике число молодих націоналістів, уже т. зв. «п'ятидесятиріків». У висліді праці перших п'яти років, ТУСМ багато причинився до поглиблення націоналістичної проблематики, головне, своїми ідеологічними конференціями та особистими студіями членів. Деяць по slabив Товариство відхід групи членів у зв'язку з лютневими подіями в націоналістичному таборі в 1954 р. Однак ТУСМ пережив цю кризу і надалі посилив працю, головно, на американському континенті, де опинилася більшість його членства.

Сьогодні, після упливу других п'яти років, наші проблеми не змаліли, а навпаки, зросли. Зросли проблеми, зросли труднощі, скомплікувались обставини. Такий уже закон життя... І так, як у першому числі ФЕНИКСА ми клонили наші голови перед героїзмом смерті Головного Командира УПА ген. Т. Чупринки, так і нині наша свідомість просякнута наскрізь маєстатом трагічної смерті Провідника українського визвольного руху Степана А. Бандери. В обличчі цих фактів і в зустрічі з українським фатумом, який свою непогамованістю не дастя пригаснути полум'ю національного костра, ми молоде націоналістичне середовище, приходимо до висновку, що наш шлях, визначений на першому з'їзді ТУСМ-у в 1949 р. та сконфронтований на четвертому з'їзді в 1959 р., є правильний і незмінний. Визначене кредо є далі актуальне й зобов'язуюче, і нам потрібно лише поставити чоло новим проблемам, випливаючим із теперішньої ситуації.

Як і завжди, ми кладемо наголос на індивідуальні студії нашого членства, які мають дати нам теоретичну підбудову для суспільної праці тепер і для державної — в найближчому майбутньому:

- студії загального порядку при набуванні фахів, які формують основні риси світогляду;
- студії націоналістичної проблематики і нашої ідеологічної спадщини, які визначають нашу мету й дороговкази в обличчі українського буття;
- студії проблематики наших ворогів і приятелів, які дали б нам можливість унагляднити методи на шляху до національного визволення та зважити можливості успіху.

З другої сторони, однак, наша дія не може позначитись науковою заскурузистю, притаманною людям без окресленого світогляду. Революційна тактика займає в нас відповідне місце. Ці питання нуртували в нас від початку ТУСМ-у. Відповіді на них були зформульовані на численних студійних і ідеологічних конференціях та на сторінках журнала **ФЕНІКС**. Вони відповідали загалові членства, що прийняло засади ТУСМ-у і генеральну лінію журналу **ФЕНІКС**.

В десяту річницю нашого Товариства доводиться лише підкреслити, що ці засади далі нас характеризують і визначають наше ідеологічне обличчя. Вони стали нашою власністю, і нашим святим обов'язком є передати їх націоналістичному доростові, т. зв. «шістьдесятникам».

Ось величезне питання, яке ставиться перед нами під сучасну пору. Здійснити, або ж занедбати ці питання, означає «бути або не бути» ТУСМ-ові. Виховання в націоналістичному дусі молодих прихильників-студентів — це наш перший імператив. Мусимо бути свідомі, що маємо перед собою молодь, що вже цілу освіту одержала на еміграції, вийшовши з Рідного Краю малими дітьми, або молодь уже народжену на чужині. Цей факт ставить певний бар'єр у нашій тягості, який треба буде проламати. Як показує приклад деяких передових наших громадян, уже народжених і вихованих за чужині, які поділяють загальні позиції нашого руху, це завдання можливе до переведення. Молодь завжди захоплюється ідеалами свободи і справедливості, бажанням служити своєму народові та кришталевими ідеями священної боротьби за власну державність. Такі знеслі засади ми плекаємо, ними живемо, і хочемо та мусимо їх прищепити нашему доростові.

Хочемо стати ідеологічним зв'язком поміж ідеями, якими жила Україна в недавньому минулому і патріотичною наснагою еміграційної студіою молоді. В кузні кристалізації думок і поглядів ми перетопимо всі бар'єри життєвих обставин і створимо однорідне молоде націоналістичне середовище, якого так потрібно на виглянні, в час коли нація зазнає ярма неволі. Молоде студентство на еміграції не сміє формувати свого світогляду без ідеологічної бази, тієї бази, яка на Батьківщині була рушійною силою всіх студентських починів. Без того ідеологічного засновку ця молодь упаде в особистий егоїзм, ставлячи в центрі уваги власні життєві пристрасті, замість святої справи Воскресіння Народу.

Не змагаємо до нового типу людини, вимріяного бажанням в уяві, але хочемо щоб молодий студент на еміграції відчув у своєму естві різницю зв'язків, які лучать його з Україною, з однієї сторони, і з довкіллям серед якого доводиться йому жити на чужині, з другої сторони, навіть якщо ця чужина є вже до певної міри його батьківщиною. Збудження — в молодих студентів — внутрішньої наснаги й любові до українства та впосиня в них ідей, якими живе страждаюча Україна, повинне стати нашим моттвом на порозі нового десятиліття.

Вважаємо, що наше середовище, будучи переємником несплямлених ідей попередників, розпоряджає потрібним духовим надбанням, з якого можна викресати потрібний магнетизм, який полонив би молодих українських ідеалістів, розсіяних по цілому світі, спрямовуючи їх юні пориви на шлях боротьби за кращий український світ, світ священної волі.

СТЕПАН БАНДЕРА

(* 1. 1. 1909 — † 15. 10. 1959)

Член УВО з 1927 р.; член ОУН з 1929 р.; член КЕ ОУН з 1931 р.; а згодом ІІ Провідник до 1934 р. та з 1933 р. член Проводу ОУН; Голова Проводу ОУН з 1940 року; Голова Бюра Проводу всієї ОУН з 1945 р.; Голова Проводу ЗЧ ОУН.

Eius mors nasci faciet opera!

Його смерть породить чин!

За святу справу визволення українська нація заплатила черговим окупом в золоті — життям свого великого сина і непримиренному воїна революції — Степана А. Бандери. 15 жовтня 1959 року виразила його з наших рядів ехидна ворожа рука.

Національний жертівник загорівся знову полум'ям багряної крові так, як в 1950, 1938 і 1926 роках. До плеяди імен в грубій книзі поляглих за волю карбуюмо золотими знаками ще одне ім'я — ім'я, що символізувало відвічні п'ягнення нашого народу — позбутися займанців з української землі. Св'ятий-иконік і дороговказом був він для борців визвольної революції на протязі останніх десятирич. В історії самопосвята і відданості справі нації взагалі, а в українській історії зокрема, героїчний і страдний шлях Ст. Бандери залишиється незрівнянним прикладом, як віра, чин і діло одної людини можуть поривати до боротьби цвіт нації в ім'я сяючих ідеалів.

Знаємо, що шлях до волі не вистелений килимами і що не по квітах, а по терпію доводиться ступати. Однак в тому випадку незавидна доля не пожалувала нам болю-горя, черговий раз наповнюючи наші келихи терпінь. Підступом, ехидністю і лукавством, притаманним тільки душі північного монгола, український народ випив цей келих горя... Смерть ще одного визначного борця революції переконує нас лише в тому, наскільки ворогчується загроженим ідеями, носієм яких був Покійний.

Ми змушені визнати лише одну правду — правду фізичної смерті. Наш ворог мусить визнати другу правду, а саме: тим підступним актом духово він нас не переміг і не обезголовив. Ст. Бандера залишиться живим в душах і серцях українського народу і приклад його безкомпромісової боротьби породить нові чини і нові когорті лицарів підуть його шляхом.

«Ворог бив лиши його тіло,
Але духа він не зможе...»

У визвольній боротьбі, через нечесні методи ворога, ми програли один бій, але не програли війни. Революція йде далі, боротьба триває війна не закінчена! Нескорена Україна пряме до свого визволення і жадна сила не спігнеть цього походу. Український народ збудує свій храм, хоч би мали політись ще ріки крові.

Перед маєстатом смерти Провідника революційно-визвольного руху український народ на Батьківщині і на чужині кріпить свої лави, гартує свої сили, щоб за його дороговказом крокувати далі в непослабній боротьбі за щастя української нації, за здівигнення святині волі, за право бути сувереном на своїй землі. Його смерть зродить нові армії визнавців, які підхоплять на свої рахівна несплямлений прапор революції. За покликом ідей та його духа печаткою, молоді покоління здійснять мрію, якою жив великий патріот — вигнати займанців з української землі.

Всі намагання Москви знищити український націоналістичний, революційно-визвольний рух ОУН-УПА фізично, тотальним наступом з чола — виявились даремними. Не зважаючи на найтяжчі умовини боротьби й великі жертви, наш рух продовжує боротьбу, розвивається даліше. Велика, чиста ідея української нації, змагання за волю України й за Божу Правду на українській землі — це невичерпне джерело сили нашого руху, а витворені в боротьбі високовартісні прикмети націоналіста-революціонера, досконалі мети організації й способи дії дають йому незламну снагу, міць і гарант. Бог благословить і спомагає нашу боротьбу за правду, проти червоного царства сатани. Ворог розуміє, що самим фізичним винищуванням не зламати йому української революції, українського націоналізму.

(Степан Бандера: «Українська національна революція, а не тільки проти-режимний резистанс»).

ОЛЕКСА ГОРБАЧ

Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських

Серед новітніх мов знайдеться хіба небагато таких, як оце українська — з немалим числом мовців (понад 40 мільйонів), з тисячолітньою вже майже літературною традицією, та з такою до останнього часу все ще спорюваною генезою. Во хоч окремі основні її риси в фонетиці та словництві, без сумніву, сягають передісторичних часів, хоч уже перші датовані пам'ятки 11-го віку безспорно з нашої мовної території (київські Збірники Святослава з 1073 й 1076 рр.) виявляють одну-другу українську мовну рису, то все ж серед багатьох славістів-чужинців вперто покутує погляд, мовляв, про українську мову можна говорити щолиши від 14/15 віку¹). Що більше — після останньої війни й українські мовознавці в УССР (і взагалі так далеко як сягає совармійський багнет), примушенні були прийняті за аксіому советсько-російську теорію про існування «древньоруської мови» в 9-14 вв., а з якої щолиши від 14 в. стали розвиватися три сьогоднішні східнослов'янські мови: українська, білоруська й російська. Щодо періоду 6/7 вв., себто після розбиття праслав'янської мовної спільноти, — повної термінологічної ясності «що» немає: чи існувало тоді «прапоруська» чи «спільно-східнослов'янська» мова. Цій плутанині, правда, на тому ще не кінець. Згідно з тією советсько-російською територією про етнічний націо-генезу, — з первісних племінно-родових «мов» розвинулася у 9 в. по Христі мова «древньо-руської народності»²), а як ця древньоруська народність розпалася після приходу татар на три нові народності (українську, білоруську й російську), то до 17 в. (себто «до створення всеукраїнського ринку»!) це була мова української народності, і з зародженням же тоді при капіталізмі — української нації, стала ця мова, мовою української буржуазної нації, а вже після большевицької революції в жовтні 1917 р. в Росії (зі складу якої тоді Українська Республіка, доречі, була вийшла!) — українська мова стала «мовою української соціялістичної нації»³). Як виходить, то советсько-російська схоластика штучно й непотрібно порозтинала органічний процес розвитку української мови на декілька часових відтинків, які насправді нічого сенько з наших мовних процесів не пояснюють. Во ж саме покликування на «авторитет» Сталіна (А. Чікобаві) чи іншого Єжова або Берії не в стані витлумачити, ачи викреслити з історії такого незрозумілого факту, що — раз українські мовні особливості розвинулися аж із виникненням української «народності» в 14/15 вв. у кордонах Литовсько-польської держави, а не було тієї мови й «народності» напр., ще з-перед історичної доби (найпізніш у 9 в.), то чому з наших закарпатських племен, які від приходу мадярів ок. 895 р. в Придунайську низовину — понад 1000 років не жили спільним політичним життям із «древньоруською народністю» (себто з Київською державою). — не створилася ні окрема «карпатська народність» ні така ж «буржуазна нація» чи «національна мова»? Чому такого ж не сталося з українськими буковинськими племенами, які бодай від 14 в. геть аж до 18 в. жили іншим політичним життям, ніж «литовсько-польські» українці? Чому не постала якесь «волинсько-білоруська нація», хоч Волинь у часі отого гіпотетичного формування української та білоруської «народностей» у 14-15 вв. жила 1340-1569 рр. спільним політичним і культурним життям із Білоруссю, а окремо від Галичини (Червоної Русі), яка від 1340 р. перебувала в складі польської держави і теж чомусь не розвинулася вже ні в окрему «народність», ні не витворила чомусь окремої своєї «народностевої» мови? Во ж як подібний політичний відхід польського Шлезька під чесько-німецький вплив у 13/14 вв. не змінив та-мошнього польського національного почуття, зформованого в 10/11 вв., ні тим-

більше іще раніших мовних особливостей, так не могли вже політичні події 13/14 вв. змінити і в нас наслідків тих процесів, які трапилися куди скоріш, ніж прихід татар.

Але вже таки вершок безглаздя, це ділити українську мову 20 в. на «мову української буржуазної і української соціалістичної нації» (перед і після «жовтня 1917 р.»): вже краще тут підходив би хіба «перелім» 1932-33 рр., коли чекістські нагани створили були «епоху», насильно русифікуючи українську літературну мову в УССР й ліквідуючи десятки видатних україністів. «Старо-шо-братня допомога» царської Росії обмежувалася таки лише до порівняно «недосконалих» указів 1863 й 1876 рр. та до куди менші грізних заслань українських культурних діячів.

Нам залишається лише надіятися, що й оцей найновіший прояв безглаздя ще проминув і попередній «ававилонський полон» нашого мово-знавства УССР в такому ж марксистському божевіллі.

Критику цієї історіографічної плутанини з народностями й націями залишаємо історикам. Тут обмежимося до найістотнішого мовознавцеві — до проблеми «древньоруської мови» як предка трьох східнослов'янських мов.

Кожен, хто зоріентуваний у дотичній проблематиці, зразу пізнає: що насправді тут лише підігріта й змодіфікована мовно-історична концепція т. зв. праруської (прасхіднослов'янської) мови, себто мови-предка східніх слов'ян, достосована до советсько-російської історіографічної теорії про націогенезу українців, білорусів і росіян. Та тоді, як про теорію праруської мови давніш можна було ще дискутувати, то справа «древньоруської мови», це офіційна партійна догма, накинута нашому підсоветському мовознавству, а відстулювання від неї, це «український буржуазний націоналізм». Які грізні наслідки пов'язані з такою закидуваною комусь «ерессо», пояснювати зайво.

В чому ж лежать корені того, що взагалі могла постати раніш ця теорія праруської мови та сьогоднішнє числення часу української мови щолиши від 14/15 вв.? Чи й на цьому, здавалося б, такому аполітичному відтинку можлива в нас така плутанина й політизація? Політизація якої, доречі, тут не знають інші слов'янські мови, що то спокійно можуть говорити про старопольський, старочеський чи староболгарський періоди у розвитку власних мов. Причин на таке в нас склалося більше. Назвемо й розглянемо їх за чергою; йдеться тут про такі моменти, як:

1) факт **тіснішої граматично-словникової спорідненості** згаданих трьох східнослов'янських мов порівняно до інших слов'янських і релативно пізніші дезінтегруючі мовні процеси по них;

2) **поява спільнної літературної мови** (староболгарської за походженням), принесеної в Київську державу враз із християнством і церковнорелігійною літературою у 10 в. Ця літературна мова, в деяких жанрах єдина для всієї держави, а 'то й для всієї православної церкви у слов'ян — вперто затверджувала вступ туди новим елементам розговорінних народних мов, створюючи фікцію мовної єдності назовні — подекуди (себто на деяких територіях і в деяких літературномовних жанрах) геть аж до 19 в. Спорадичне проривання у цю літературну мову елементів із живих розговорінних мов не дає належного уявлення про справжній стан такої живої мови в нас, а отже дозволяє прихильникам праруської мовної єдності вбачати таку єдність і ще геть навіть наприкінці 14 в.;

3) наявні історичні обставини, що засвідчують про довгу політичну нездиференційованість східніх слов'ян. Маємо тут на увазі династичні зв'язки Руриковичів, що проходять понад сьогоднішніми мовно-етнографічними межами цих народів, — як теж і їх церковно-організаційну пов'язаність, нерозрівнану подекуди з різних причин ще й досьогодні.

Всі ті моменти, взяті разом приводили декого й з-поза російських учених на думку про тіснішу й довшу мовно-етнічну пов'язаність східніх слов'ян. Нічого отже дивного, що серед небезстронніх, політично засікавлених, російських учених такі факти породили низку відповідних концепцій, тимбільше, що провідна політична ролья на ході Європи від 15/16 вв. належить їм (росіянам), що свідомими політичними спадкоємцями Київської держави й київ-

ської митрополії рано (бо ще в 15 в.), стала вважати себе російська Москва. Коли ще в 17/18 вв. було можливе вимандровування українських учених в Московщину й добровільне (в деякій бодай мірі), уніфікування своєї української літературної мови під російсько-мовні норми, ачи культурницьке апологітичне українофільство в 19 в., а воююче політичне москофільство (під Австро-Угорциною), або вже в советський період — партійна кар'єра пашпортних українців із УССР в Москві й РСФСР, — то чого дивуватися, що серед російських учених виникла й живе теорія, ніби загалом українська «народність» (і теж мова!) постала щолиш у результаті пожиття частини «древньоруської народності» під Литвою й Польщею, себто відірвано від росіян. Підсвідоме прагнення тих же російських учених якось тісніше зв'язати спадшину Києва з Москвою породило відому гіпотезу М. Погодіна, відновлену пізніш О. Соболевським⁴), про «російськість» первісних кийлян, які вимандрували, від татарських нападів на російську північ, та про «галицько-волинських» приходців у Києві після татарської навали. Що ця істориками й мовознавцями давно вже опровергнута теорія ще не зовсім відписана з контура серед советсько-російських істориків і мовознавців, про те свідчать і новіші оце твердження про мовно мішаний характер Києва (себто з сильною північною, новгородською, домішкою чи й перевагою, — звідки прийшла і династія та ніби то частина самого населення)⁵.

Серед комплексу згаданих питань, а що попередили викристалізування концепції праруської чи то древньоруської мови, найцікавішою з етногенетичного погляду є, без сумніву, проблема виникнення спільніх східнослов'янських мовних рис, а серед них і українсько-мовних. З лінгвістичного боку ця проблематика вже більш-менш висвітлена шляхом взаємного порівняння даних із слов'янських мов. Труднішою залишається все ще справа абсолютної хронології цих передісторичних і вже таки історичних процесів. Не менш важко тут, пов'язати ці дані лінгвістики з даними, що їх постачають історичні джерела та археологія. Спроби такого синтетичного зведення даних лінгвістики, археології й історії щодо генези слов'янських мов ще не вповні задовільні, вони все ще в стадії продискусування й не можуть уважатися достаточними. Одною з таких останніх найстрункіше продуманих зведень, слід уважати спробу краківсько-познанського гуртка польських учених-лінгвістів Т. Лера-Сплавінського й Т. Мілевського та археологів Т. Сулімірського, Ю. Костешевського та ін.⁶; їх гіпотези, в основному, тут притримуватимемось. З більшістю поглядів Т. Лера-Сплавінського погоджується тут і сов.-рос. археолог П. Н. Трет'яков⁷.

Проблема генези слов'янських мов тісно пов'язана й з питанням про т. зв. прарабатьківщину як слов'ян так і індоевропейців загалом. Сьогоднішня лінгвістика приймає, що прарабатьківщиною індоевропейських народів слід уважати середуцьо-південно-східню Європу. Південний захід Європи та Середземномор'я були зайняті в 4/3 тисячолітті до Христа не індоевропейцями — мабуть, мовами кавказько-іберійської («яфетидної») групи, — тоді як північносхідню Європу в тому часі (і пізніше) заселявали фіно-угорські племена урало-алтайської групи мов⁸. З-поміж північносхідніх індоевропейців виділюється на просторі поміж Одорою — Карпатами — середуцим Дніпром — Західною Двіниною — Балтикою ок. 1500 р. до Христа — як вислід засимільованого фінського субстрату — балто-слов'янська група, суміжна (й отже тісніш споріднена) з однієї сторони з германами (на північному заході), венето-іллірами й траками (на південному заході й півдні) та з індо-іранцями з другої сторони (на південному сході). На північному сході балто-слов'яни межують із фінськими племенами. Ця балто-слов'янська мовна єдність розбивається незабаром ок. 1300/1200 рр. до Христа внаслідок експансії балтійців на північний схід і їх повного змішування тут з якимись фінськими племенами, а з другої сторони — внаслідок змішання слов'ян із венето-іллірійськими завойовницькими племенами від південного заходу; звідси то й називання слов'ян у німців «венетами» та гоява в «сатемовій» (пор. слов'янське съто «100» з латин. centum, читай кентум «100») мові «кентумових» відповідників до правильно-«сатемових»

литовських слів, як от: по-українськи гусь, -польськи *gęś* але -литовськи *žasis* «гуска»⁹.

Період наступного спільно-слов'янського пожиття в цій прабатьківщині на північ від Карпат тривав уже доволі довго, бо геть аж до остаточного розселення слов'ян у 5/6 вв. по Христі на південь від Карпат — Дунаю, це внаслідок т. зв. мандрівки народів, започаткованої тут приходом гунів ок. 375 р. Такий довгий період слов'янської мовної спільноти (16/17 віків!) спричинився вирішально до постання низки спільніх фонетично-морфологічних процесів, притаманних усім слов'янським мовам, та до далекосяжного водностайнення словника й словотвору. Порівняно догідна для живіших мовних (враз із економічними й політичними) зв'язків рівнинна місцевість з водними шляхами — такому щолиш сприяла. Все воно є причиною нинішньої близькості слов'янських мов, порівняно хоча б із германськими чи романськими. Розмовляючи про буденний побут, одни слов'янин може більш-менш вірно зрозуміти іншого, навіть не вивчавши спеціально його мови. Можна без пересади заризувати твердженням, що слов'янські мови нині ще подекуди близкі собі, ніж напр. головні діяlectи німецької мови.

Постання ж найранішіх різниць поміж слов'янськими мовними групами пояснюється головною вклиненням окремих іншомовних племен (готів, аварів-обрів та врешті мадярів і румунів) поміж слов'янські поселення, а теж як наслідок асимілювання слов'янами решток інших етнічних груп (кельтів — частиною західніх слов'ян; іллірів — південними слов'янами; траків — південними слов'янами та частиною східніх слов'ян; литовців, іранців і фінів — іншими східніми слов'янами) — себто іншо-етнічним «субстратом». Отакі чужі острови сприяли тоді ширенню нових мовних процесів уже самостійно, себто тільки на окремих смугах слов'янської племінної території. Так постали спершу дві — західна й південносхідна — групи слов'янських мов (внаслідок вклинення германських племен і згодом готів у 2-3 вв. по Христі), а згодом три — через розбиття південносхідної групи на окрему південну й східну (внаслідок аварської інвазії над Дунаєм у 6/7 вв.).

Таким чином ця спільно-слов'янська мовна доба ділиться на два періоди: **перший**, часово довший і старший — повільних мовних змін, які вирізнили слов'янське від балтійського дореціти. (Найважливіші тут процеси: 1) заміни всіх закритих складів у відкриті внаслідок залину складнозвучних голосних, напр.: до-мъ «дім», називний і західний однини, супроти латин. *do-mus*, *do-tum* «дім»; 2) витворення окремої системи інтонацій на довгих голосних і дифтонгах старого й нового акута (підносної інтонації) та старого й нового циркумфлекса (спадної інтонації); 3) витворення власної системи словозмінювання; 4) монофтонізації дифтонгів, напр.: стъна «стіна» супроти німецького *Stein* «камінь»; 5) т. зв. 1-ої й 2-ої паляталізації задньопіднебінних приголосників к, ɪ, х в ч, ж, ш та ц, зь, сь/ш типу чоловіче, в чоловіці — супрости чоловік; 6) такий же паляталізаційний вплив й на попередні інші приголосні, та на наступні голосні, як от: кошу-косити із *kos-j-q*, чи: коло але по-ле із *rol-i-o*), та на **другий** період молодший і порівняно короткий від 2/1 вв. до Христа аж до розселення в 5/6 вв. по Христі¹⁰). Лужицьку культуру західньої частини протослов'янських племен на території нинішньої Польщі тоді знищують напади іранських скітів від південного сходу та кельтів від південного заходу; на 2-3 віки раніш східні протослов'янські племена просуваються аж до верхів'їв Дніпра — на терени балтійців і фінів.

Готська інвазія в 2-3 вв. по Христі з-над Гданської затоки вздовж Висли — Бугу над Чорне море — розірвала західніх слов'ян (себто пізніші мовні групи: польсько-поморське-полабську, сербо-лужицьку й чехо- словацьку) від південносхідніх, як знову ж іще деякий час жили одною мовою спільнотою. Тому ті мовні фонетичні процеси, що проходили в тому часі по-різному відбилися в обох групах (порівняти б: польське *musze* читай мӯше, давальний одн., та українське мӯсі, при чому йдеться про звуки *ш/сь*; польське *gwiazda*, *kwiat*, читай гвізда, квят, та українське західнє звіздá, цвіт, де знову ж ідеться про звукові групи *ів/зв* та *кв/цв*; польське *sadło*, читай садло, та українське сало, де йдеться про звукову групу *дл*, упрощену в українській мові

в л). Остаточно що південносхідну слов'янську групу розбила міграція південних племен за Дунай у 5/6 вв. і пізніше — цим разом під натиском її аварів-обрів, про яких навіть київський літописець умів оповісти ще в 11/12 вв., що вони дуже знущалися над слов'янами. Ці авари ймовірно відтіснили предків східніх слов'ян на деякий час від долішнього Дунаю — Дністра на північний захід і тут ці східні слов'яни ще раз зблизилися до західних, з якими тоді спільно пережили ще деякі фонетично-морфологічні процеси, невідомі вже зате — південним слов'янам (порівняти б напр. польський і український префікси **роз-** із церковнослов'янськими, себто староболгарським **раз**; українське, **кобі**, **душі** і **душі** — та польське **konie**, **dusze**, й давніше **dusze**, **nimi duszy**, — родовий одн., читай: **кобне**, **душе**, — супроти південнослов'янського давнішого **konje**, **dusej**). Всадовлення аварів у Панонії (Угорській низовині) наблизило їх чехо-словацьку групу назад до інших західних слов'ян і відділило її від південних, з якими ця чехо-словацька група перейшла була деякі спільні мовні процеси (порівняти б чеське **hlava** й сербо-хорватське **glava**, супроти польського **głowa** та українського **голова**). Може якесь спільне пожиття декотрих південних племен східніх слов'ян (в тому її предків українців, білорусів та південних росіян) враз із чехо-словацькими племенами в одній аварській державі 6-7 вв. і було причиною, що розвиток давнього (prasлов'янського) поширеного голосного **г** у спірантне **г** (**h**) поширився згодом лише по цих «середущо»-слов'янських мовах (у 10-12 вв.). Серед східніх слов'ян його знають лише українська та білоруська мови, а далі ще південноросійський діялект у формі задньоязикового спіранта **gh** (позначуваного в фонетиці грецькою літерою гамма **γ**), — стадія, почерез яку мусів був пройти її українсько-білоруський гортаний спірант **h**.

Сусідство українських племен із південнослов'янськими (болгарськими та сербо-хорватськими) ще в прабатьківщині слов'ян на північ від Карпат і було причиною, що такі явища, як отверділа вимова передньоязикових та губних притолосніх перед давніми голосними **е**, **і** охопили з-поміж східнослов'янських мов лише українську (спершу лише її південні говори), подібно як усі південнослов'янські, чеську й частково словацьку мови (порівняти б: українські **себé**, **зимá**, сербо-хорватські **сéбе**, **zíma** — та російські **себя**, **зима**, білоруські **сябé**, **зымá**, чи польські **siebie**, **zima** читай **себé**, **зымá**). Правда, хронологія цього (такого характеристичного українщині) явища оспорювана — з уваги на такі випадки, як українська тверда вимова в таких словах, як **от:поле**, **хвалений** — супроти сербо-хорватської **polje**, **hvaljen** (дехто відносить його наявіть на 14/15 вв.!), та годі припускати, що воно не передісторичний процес по наших південних говорках — бодай у своїх початках. По наших південнослов'янських говорках отверділи притолосні перед **е** остаточно щолиш десь у 14 в., як про це свідчить тверда вимова притолосніх у таких випадках, як **от:дейді** «діди», **хóдеть** «ходять», де це **е** розвинулось не під наголосом із давнішого **ъ** та з а поміж двома пом'якшеними притолосніми. — Ще інша така українсько-сербо-хорватська спільна риса це закінчення **мо** в 1 особі множини дієслів (напр. **дамо**, **сидимо**).

Низку інших фонетичних-морфологічних процесів від 7/8 вв. пережили вже східнослов'янські мови відокремлено і від південних слов'ян, що то в міжчасі зірвали мовний контакт із північчю, колонізуючи задунайський Балкан, — а так само осібно й від відокремлених уже з давнішого західних слов'ян. До таких найважливіших спільно пережитих у 8-10 вв. східнослов'янських мовних процесів (а на них то й покликаються головно прихильники теорії про південнослов'янську мову) — належать:

- 1) явище т. зв. повноголосу (порівняти б: українське **голова**, білоруське **гáлава**, російське **гáлава** — супроти польського **głowa** та болгарського **глава**; українське **берéза**, білоруське **бярóза**, російське **берёза** — супроти польського **brzoza**, читай **бжóза**, болгарського **брáза**, яке до речі занасли румунські карпатські чабани як називу місцевості **Брязя на Бойківщині**; зміна імені німецького цісаря Карла **Karl** у чеське **král**, польське **król**, сербо-хорватське **kralj**; українське король — дозволяє датувати цей процес 9 в. по Христі; українське

краля «красуня», це позичення 16-17 в. з чеського králka «королева; дама в картах»);

2) розвиток носових голосних р е (читай: он, ен) в у, а, (я) (пор. українське, білоруське, російське дуб, сяду — супроти польського dąb, siadę (читай: домі, съонде); як свідчить позичена мадярами від українців у Причорномор'ї в 9 в. по Христі назва поляків Lengvel із łedjanipъ (пор. поліське лядо, лядина «поле в лісі»), то тоді ще українці вимовляли носові голосні, за те в 10 в. — вже ні, як свідчить назва Дніпрового порога Овъручий у Костянтина Багрянородного.

3) розвиток груп притолосних дй, тй, кть в дж(ж), ч (порівняти б українське межа, бойківське меджá — відповідний латинський media «середня! — чужий, бойківське чуджий, ніч — із польських miedza, cudzy, пос, читай мѣдза цѣди, ноц);

4) розвиток називчих груп йе, йу в о, у (порівняти б українське бзеро, ужé — з польськими jezioro, juž, читай: езъбро, юш);

5) розвиток фонетичних груп типу українських молокó, чорний — супроти польського mleko, словацького čierny: як теж голосні о, е із давніх півкоротких ъ, ь в словах такого типу як от: українських сон, день — супроти польських sen dzień, читай: сен, дзень, а сербо-хорватських сан, дан;

6) врешті низка морфологічних та словникових згідностей у трьох східнослов'янських мовах, притаманних переважно їм лише (напр. сброк, собака, дешевий, хороший, сім'я, ждати).

Очевидно, окремі з-поміж тих явищ спорадично появляються ще десь на слов'янській території, — в тій однак цілокупності лише в східнослов'янських мовах. Як згадано, всі ці явища й послужили були підставою для теорії про праруську (себто прасхіднослов'янську) мову — серед загалу російських, польських і західних славістів. З другої сторони — український мовознавець Степан Смаль-Стоцький у критиці тієї теорії ставував на другому екстремному становищі, негуючи всяке близьче пов'язання української мови з російською й білоруською, і висловлював думку про однажову ачи й близьчу спорідненість українщини з «сербо-хорватською мовою¹¹». І таке становище годі прийняти, не натягаючи силою мовних фактів (маємо на увазі отаку буцімго близьчу спорідненість українщини з сербо-хорватщиною, ніж із іншими східнослов'янськими мовами). Найближчою до українщині насправді — білоруська мова (лингвісти Ф. Мікльошіч та О. Огоновський¹²) навіть уважали, що білорущина це лише дуже відокремлений «діялект українщини!», і далі — російська мова, з якими українська мова з'вязана фонетикою, морфологією та словником, при чому — деякими маркантними фонетичними рисами (як ото згадувана вже тверда вимова притолосних перед давніми о, і!) в'яжеться українська мова з південнослов'янськими, а своїм словником (зокрема ж словником південнозахідних говорів) ще з польською мовою. Це останнє стосується в чималій мірі й білоруської лексики.

На всі ті моменти однак і давніші прихильники праруської мови і тим-більше теперішні вірюочі в «древньоруську мову» 9-14 вв. просто заплющують очі.

Насправді ж уже на самому заранні історичного періоду східнослов'янських мов (від половини 11 в.) вже в найдавніших тутешніх мовних пам'ятках виразно зарисовані дві мовно-діялективні смуги: українська й північноукраїнська (новгородсько-псковська). При тому в українщині помітні два діялекти: 1) київсько-чернігівський — як попередник теперішніх північноукраїнських (поліських) говорів — та 2) галицько-південноволинський — як попередник теперішніх південнозахідних українських говорів. Нова українська літературна мова 18/19 вв. розвинулася на базі південніших говорів, то й риси отого староукраїнського «галицько-волинського» діялекту це й є давніша стадія рис теперішньої української літературної мови. Йдеться напр. про вимову давнього голосного ѣ (ять), звужено до і (у поліських говорах від ще нині під наголосом вимовляється як дифтонг ie, а ненаголосений як e: південноукраїнське дѣд, дыді — поліське дыед — деді). Київсько-чернігівський діялекти знову ж характеризувала передня («м'якша»!) вимова груп ы, ы.

гы, хы як ки, ги, хи з чого далі пішло тут і змішування давніх голосних ы — і (як це їх ще й досі розрізняють 4 найзахідніші південнозахідні наши говори: бойківський, середуцьозакарпатський, лемківський і надсянський!) в новому українському голосному и (теж під впливом «твердої» української вимови приголосних перед давнім і; порівняй однакове нині и в словах: тин, тис зі староукраїнськими тынь, тісъ); сам процес розвитку ки, гы, хы в кі, гі, хі — відомий зрештою білоруський і російській мовам. Зрештою ці два діалекти різнилися поміж собою не лише фонетикою (приголосні перед е отверділи скоріш на північні, ніж на півночі!), морфологією (перевага закінчення давального однини -ови, батькови, чіткіше розрізнення відмінкових закінчень м'якого й твердого типу іменників — на земли, на кони, на поли й на стіні, на столі, на сіні — в південних, а форми — у, батьку, і вводження твердотипних закінчень у м'які іменники — у північних), словотвором (суфікс -исько на південному заході та -ище на півночі й сході) і напевно — словництвом. Різні сьогоднішні лексикальні діалектизми північних і південних українських говорів, мабуть, лише дуже блідо передають давні різниці, затерті немало пізнішими міграціями головно в частині південних говіркових теренів (півн. лядя — півд. цива, рілля; півн. сябр — півд. товариш; півн. тропа — півд. стежка, карпат. пішка; півн. словок — закарпат. селем'я, витіснене деінде німецьким трамом; півн. утка, селезень — півд. качка, качур; півн. ципленя — півд. курча, карпат. потя, пуля; півн. лісавиця, ребрина — півд. драбина, закарпат. лазиво; півн. верейка — півд. корзина, кошіль, ко-бліка; півн. кісник, косинка — півд. хустина, ширінка; півн. хвоя — півд. сосна; півн. молонка — півд. блискавка; півн. (o)рея — півд. гайдалка; півн. хутгавий, красивий — півд. гарний, ладний, закарпат. читавий). Серед південнозахідних наших говорів окремо ще тут виділюються архаїчними рисами 4 згадувані карпатські говори (враз із гуцульським). Їхні лексичні особливості недвозначно нав'язують до південнослов'янського та до словацького (облак «вікно», застава «прагор», полонина «пасовище на безлісних верхах», свирілка, пищалка «сопілка», осовня «місце звернене до сонця», пчолинок «пасіка», деревище «домовина», пелевня «клуня», бевза «провалля»).

Новгородсько-псковські говірки (північноросійський діалект) характеризувало ще в 11 в. — крім вимови ɪ (супроти українсько-білоруського ɪ) — прастаре пов'язання з західнослов'яніциною (напр. псковська вимова жагло, як і польська żadło — супроти української жало і далі ж — сліди фінського субстрату в фонетиці (напр. «мазурська» вимова типу ҷаша, заба — замість чаша, жаба) як теж російські морфологічні вирівняння у відміні іменників типу: рука — рукé, супроти українських рука — руци. Крім того, цей північноросійський діалект характеризувався ще наближеню до і вимовою голосного ъ (ять) в положенні перед пом'якшеним приголосним (сить «сітка, мережа», деінде — съеть), як не враховувати лексичних особливостей, спільних подекуди радше з українчиною, — ніж із південноросійським діалектом (новгородські конь, орат, попел — південноросійські лошадь, пахать, зола), може, — слід живіших з'язків із Києвом дніпровським водним шляхом.

Первісно куди слабше здиференційованою була середуща смуга — білоруських та південноросійських говірок, — у відрізненні від виразно виділеної української та північноросійської смуги.

Остаточно різко відділилася українщина в обох своїх згаданих діалектах у висліді фонетичних процесів, зв'язаних із занепадом півкоротких голосних ъ (йора, вимовляти як коротке у) та ь (ера, вимовляти як коротке і) у т. зв. слабих позиціях та з вокалізацією тих півкоротких голосних ъ, ь у т. зв. міцних позиціях (сон — сна із: сънь — съна; день — дня із: дънь — дъне). Подібних маркантних процесів зазнала тут ще польська, словацька, чеська й горішньoserбська мови, а в меншій мірі білоруська (головно ще в своєму південнозахідному говорі). Висліди тих процесів надали українські мові вповні вже індивідуального обличчя супроти інших слов'янських. Йдеться при тому про наслідки т. зв. заступного видовження давніх голосних о, е в новому закритому складі, якщо в наступному складі зник отакий «слабий» півкороткий голосний йор чи ер: напр. українські літературні й південні фор-

ми — шість/шесті, ньіс/несла, зыльлья/зело — та говіркові північноукраїнські — шіесь, ньюос, зыельлье. З цим процесом пов'язане й асимілятивне подвоєння приголосних (титу — зілля, нічно), відоме теж білоруській мові.

Отот важливий наслідками процес занепаду слабих півкоротких голосних йор-ер почався на півдні України імовірно ще в 11 в. (напис на Тмутороканському камені 1068 р. Глъбъ князъ замість: Гълѣбъ кънязъ), а його наслідки з якісною зміною заступновидовжених голосних о, е в попередніх складах в напрямі до уо/у — ї — і та до іє/ю — ї — і засвідчені безспірно в формі т. зв. «нового ять» (ѣ) — на місці заступновидовженого етимологічного е — зараз у 2-ій половині 12 в. (в Добриловому евангелії з 1164 р. та в написі на хресті княжні Євфросини Полоцької з р. 1161).

Зв'язане з цим таки процесом занепаду та вокалізації півкоротких голосних йор-ер (ъ, ѣ) явище типу: кров — кривавий; громіти; глітати, глітай — охопило ще й білоруську мову, але вже не російську, де тут маємо: крофь — кровавий, глітка — глітать, греметь (порівняй ще польські krew — krwawy, grzmieć, читай: креф — крфави, гжмець).

Тоді то виділилися і західноокарпатські наші говори (лемківський і західнообойківські говірки), що провели тут зміни типу: кирва «кров», кирница «криниця», гърміт «гримить», гъватти «глітати», съвза «сьоза».

На південноросійській території постало знову ж у 13/14 вв. декілька явищ, які в свою чергу визначили індивідуальність російської мови, а докочуючися на білоруську територію й частково на наше Полісся, надали нашим північним говіркам важливі риси, яка різнилі їх виразно від наших південнозахідних. Йдеться тут про зредуковану (скорочену) вимову голісніх у ненаголошених складах, з чого й виникло в південноросійських говірках Курщини — Орловщини спершу (і звідти згодом перенесене в літературну мову Москви) та в білоруській мові т. зв. акання — себто вимова ненаголошених о, а, е як ы/а та і/я (російські ылы́вá галавá; сялó — сылбом; білоруські галавá, сялó — супроти українських головá, селó). Така тенденція скорочувати ненаголошенні склади, як сказано, зачепила злегка теж і наші поліські говірки, в яких однак помітно «скоротилася», себто монофонізувалися в їх наслідок лише ненаголошенні дифтонги уо, іє в о, е (посталі з давніших заступновидовжених о, е та з давнього ятя є, який тут вимовлявся як дифтонг іє!); так отже виникла поліська вимова: мосткý — хоч муст; девкý — хоч діевка; попел — супроти південноукраїнської: міст/міст — місткý/місткý; дывкý; побіл/побіл. Ця поліська вимова відбилася в північноволинських грамотах 14-15 вв. у формі частих написань е замість етимологічного є (ять) в позиціях не під наголосом (хлѣбъ — хлебы).

Виникла в 13 в. десь у верхньоокському (в'ятичському) російському говорі така акуча вимова ширилася на білоруську мову після прилучення Надокинини в 14/15 вв. до Литовської держави, — подібно як і на інші південноросійські говірки в складі Московської держави (в самій Москві сліди акання — з першої половини 14 в.).

Інший же південноросійський фонетичний процес 13 в. — вимова типу: молодобй «молодий», змей «змій», мюо «мію», шéя «шия» — ширився знову ж лише на північноросійську територію, тісніш об'єднуючи — враз із іншими — ще процесами — оба ці первісно відмінні наріччя російської мови. Сприяло цьому прилученням ісковської й новгородської міських республік до централізованого Московського князівства наприкінці 15 в.¹³.

З білоруської ж території поширилися на південноросійську (в часі приналежності її західній смуги до Литовської держави) виникла в 12/13 вв. вимова давнього голосного «ять» (ѣ) як е з попереднім пом'якшенням приголосним (себто вимова типу: лъєто — супроти північноукраїнського лъєто, південнокраїнського лъіто, та такої ж імовірно дифтонгічної тут первісної південноросійської вимови як лъєто).

Власне ці пізні процеси середутої східнослов'янської смуги, а які ще так «запізнено» могли бути ширитися з південноросійської території на білоруську й наєпаки, а з другої сторони — українські процеси ранішого періоду могли бути з української території поширюватися й на білоруську (в 12/13 вв.!)

всі вони надають білоруській мові характеру невиразної перехідності від українського до південноросійського. Одинока ж білоруська індивідуальна, нестрічана ні в українщині ні в російщині, особливість цекання й дзекання (вимова: дзед «дід», цябб «тебе») виникла ймовірно щолиш у 15 в.¹⁴⁾.

Виникнення окремих українських південнозахідних говорів: карпатських (лемківського, бойківського й середуцьозакарпатського) як теж гуцульського, покутсько-буковинського, наддністрянського й надсянського — пояснюється з однієї сторони різними ступенями збереженням деяких архаїчних рис у фонетиці (вимова *у/ы/и* на місці заступниковидовжених давніх *о, е*; розрізнювання давніх голосних *ы-и*; м'яка вимова *ч, дж, ш, рь*) та в морфології (розрізнювання відмінкових закінчень м'якого й твердого типів іменників; нестягнені форми прикметників типу: добре; минулий час із рештками допомогового діеслова *есь, еси* типу: ходив-ем, -есь; енклітичні форми особових займенників типу: *мя, тя, ся — ми, ти, си*) та в словнику (тут це ще численні пізніші позначення з польської, словацької, мадярської й румунської мов — відповідно до говору!), а з другої сторони — впровадження деяких іновацій, які вже не поширилися на всю українську територію, чи то й на інші південнозахідні говори (подільський та південноволинський). Воно зрозуміле зокрема при гірських говоріках, де сама місцевість сприяла такому відособленню. Потрохи могла тут заважати й різна політична приналежність тих земель у 14-16 вв.: Волинь і Поділля належали до Литви (до 1569 р.), територія ж тих перших — в основному до Польщі (від 1340-их рр.). Вистане притягнутися ізоглосам волинсько-подільських і наддністрянських фонетичних і морфологічних говоркових явищ, щоб зразу помітити, як вони в північній Тернопільщині майже докладно тримаються давньої межі волинського й подільського воєводства (до кінця 18 в.) — себто давнішого литовсько-польського кордону 14-16 вв.¹⁵⁾.

Серед південнозахідних наших говорірок найархаїчнішою слідуважати бойківську та її відповідник на Закарпатті — середуцьозакарпатські говорки, в меншій уже мірі — лемківський та надсянський говори. Такі бойківські фонетичні архаїзми, як меджя «межа», молоджий «молодший» сягають передісторичного періоду (може 7/8 вв.), нав'язуючи до сербо-хорватської африкати дж та польської дз. Дещо «молодше», бо ще староукраїнське, — розрізнювання давніх голосних *ы-и* (типу *сын, быки*, — поруч *сінний, сінний*) у чотирьох найзахідніших говорах (бойківському, середуцьозакарпатському, лемківському й надсянському). Крім уже згадуваного раннєісторичного процесу типу *кърница* «криниця», съвза «слъзоза», подібно давньою іновацією чотирьох найзахідніших говорів слідуважати вимову типу: *на дурузи, дурӯгув* «на дорозі, дорогою», поруч *дорога*, чи утиць «отець, батько», динь «день» (себто з закритою напінтою вимовою голосних *о, е* в таких позиціях). З лемківсько-бойківською колонізацією 16-17 вв. занеслася така вимова в деяких словах і на терен наддністрянських та покутських говорів (напр. на *мыны* «на мені», динь «день»).

Тільки середуцьо смугу південнозахідних говорів (гуцульський, покутсько-буковинський, наддністрянський і надсянський) охопила вимова типу *сьиду, чис* «сиду, час», початок якої слід відносити до 14/15 вв.; виникла вона десь на Гуцульщині-Покутті (бо там охопила всяке а після палітальних приголосних та після *й*: напр. і бойтіси «боятися») і ширилася на північний захід (може з колонізацією на т. зв. волоському праві 15-16 вв.?). На південній Холмщині зіткнулася така вимова з підляшською і західньополіською вимовою наголашеного а після палітального приголосного як *йа* — себто із виділенним окремо елементом палітальноти — (напр. чіас, жіаба, тыйажко) і тут нова, принесена з півдня, вимова типу чіес, жібба, тыйежко збіглася з північноукраїнською дифтонгічною вимовою наголошеною «ять» ъ (як *ie*); а коли згодом поширилася й тут південноукраїнська вимова такого ъ (себто дифтонга *ie!*) як *i*, то і в таких випадках, як чіес, тыйежко, стали вимовляти: чіс, жіба, тыйежко. В випадку вимови жіаба, тыйажко йдеться може про адаптацію наших палітальних (головно шелесніх) приголосних зукрайнішими балтійськими ятвягами. Безспірних ятвязьких слідів у мові, навіть мало досі

дослідженіх, підляшських говірок є більше¹⁰). Різні ж пов'язання підляшських і західнополіських говірок із південнозахідними сягають імовірно ще Галицько-волинської держави 13-14 вв.

(Далі буде)

ПРИМІТКИ

- 1) T. Lehr-Spławiński: *Stosunki pokrewieństwa języków russkich, „Rocznik Slawistyczny” IX, 1921-22.*
T. Lehr-Spławiński, W. Kuraszkiewicz, F. Sławski: *Przegląd i charakterystyka języków słowiańskich*, Warszawa 1954, стор. 82.
W. Kuraszkiewicz: *Zarys dialektologii wschodniosłowiańskiej z wyborem tekstów gwarowych*, Warszawa 1954, стор. 19.
:Ugrupowanie języków wschodniosłowiańskich, „Biuletyn Polskiego Towarzystwa Językoznawczego”, Wrocław-Kraków, z XIV, стор. 94.
T. Milewski: *Zarys językoznawstwa ogólnego*, cz. II, z. I: *Rozmieszczenie języków*, Lublin-Kraków 1948, стор. 320.
Праць російських славістів тут навіть не називаемо.
- 2) Б. А. Рыбаков: Проблема образования древнерусской народности в свете трудов И. В. Сталина, «Вопросы истории», Москва 1952, ч. 9 (стор. 40-62).
М. Ионенко: Об исторических условиях превращения курско-орловского диалекта в основу русского национального языка, «Вопросы истории», М. 1952, ч. 7 (стор. 88-100).
В. В. Иванов: Обсуждение вопросов формирования русской народности и нации, «Вопросы языкоznания», М. 1954, ч. 3.
Тезисы о 300-летии воссоединения Украины с Россией (1654-1954 гг.), «Правда» від 12. I. 1954.
- 3) Ф. П. Медведев: Исторична граматика української мови, ч. I, Харків 1935, стор. 31, 37-45.
Л. А. Булаховський: Питання походження української мови, Київ 1956, стор. 45-82, 169-94.
О. П. Безпалько, М. К. Бойчук, М. А. Жовтобрюх, С. П. Самійленко, І. Й. Тараненко: Исторична граматика української мови, Київ 1957, стор. 31-6.
Т. В. Баймут, М. К. Бойчук, М. К. Волинський, М. А. Жовтобрюх, Т. П. Малина, С. П. Самійленко: Порівняльна граматика української і російської мов, Київ 1957, стор. 17-21.
- 4) Н. П. Погодин: Записка о древнем языке русском, «Известия АН по отделению русс. яз. и словесности», 1856, т. V (стор. 70-92).
А. И. Соболевский: Как говорили в Киеве в XIV и XV вв., «Чтения Общества Нестора Летописца», Київ 1888, т. 2, стор. 216.
- 5) П. Я. Черных: Очерк русской исторической лексикологии, Древнерусский период, Москва 1956, стор. 109.
- 6) T. Lehr-Spławiński: O pochodzeniu i praojczyźnie Słowian, Prace Instytutu Zachodniego, nr. 2, Poznań 1946.
:Początki Słowian, Biblioteka Studium Słowiańskiego U. J., B. 1-4, Kraków 1946.
J. Kostrzewski: Od mezolitu do okresu wędrówek ludów, Prehistoria ziem polskich, Kraków 1948.

- T. Sulimirski: Najstarsze dzieje narodu polskiego, wyd. 2, Londyn 1945.
- J. Czkanowski: Wstęp do historii Słowian, Perspektywy antropologiczne, etnograficzne, prehistoryczne i językoznawcze, Lwowska Biblioteka Sławistyczna t. 3, Lwów 1927.
:Polska synteza sławistyczna w perspektywie ilościowej, Rozprawy Wydziału hist.-filoz. PAU, S II, t. 46 (3-50), Kraków 1947.
- 7) П. Н. Третьяков: Восточнославянские племена, вид. 2, Москва 1953 стор. 69, 82, 102.
- 8) В. И. Георгиев: Проблема возникновения индоевропейских языков, «Вопросы языкознания», Москва 1956, ч. I (стор. 43-67).
- 9) V. Kiparsky: Die gemeinslawischen Lehnwörter aus dem Germanischen, Annales Academiae Scientiarum Fennicae, B. XXXII, 2, Helsinki 1934 (4. Entlehnungen aus der centum-Gruppe).
- 10) T. Lehr-Spławiński: Z dziejów języka prasłowiańskiego, Studia linguistica in honorem acad. S. Mladenov, 1957 (стор. 255-61).
:Próba datowania tzw. II palatalizacji spółgłosek tylnojęzykowych w języku prasłowiańskim, Studia z Filologii polskiej i słowiańskiej, I, Warszawa 1955 (стор. 375-83).
- N. van Wijk: Les langues slaves, De l'unité à la pluralité, Paris 1937.
- 11) S. v. Smal-Stockyj — Th. Gartner: Grammatik der ruthenischen (ukrainischen) Sprache, Wien 1913 (Die Stellung des Ruthenischen innerhalb der slavischen Sprachen).
- Смаль-Стоцький: Розвиток поглядів на сем'ю слов'янських мов і їх взаємне споріднення, Прага 1927 р.
- 12) E. Ogonowski: Studien auf dem Gebiete der ruthenischen Sprache, Lemberg 1880
- 13) N. Trubetzkoy: Einiges über die russische Lautentwicklung und die Auflösung der gemeinrussischen Spracheinheit, Zeitschrift für slaw. Philologie I (стор. 287-319), 1924 р.
- Р. И. Аванесов: К вопросам образования русского национального языка, „Вопросы языкознания”, Москва 1953, ч. 2 (стор. 47-70).
:Проблемы образования языка русской (великорусской) народности, „Вопросы языкознания” М. 1955, ч. 5 (стор. 20-42).
- 14) Е. Ф. Карский: Белоруссы, Язык белорусского народа, в. I (Исторический очерк звуков белорусского народа), (2. вид.), Москва 1955, стор. 345.
- 15) K. Dejna: Gwary ukraińskie Tarnopolszczyzny, PAN, Prace językoznawcze nr. 13, Wrocław 1957.
- 16) W. Kuraszkiewicz: Domniemany ślad Jadźwigów na Podlasiu, Studia z filologii polskiej i słowiańskiej, I, Warszawa 1955 (стор. 334-48).

РОМАН ЯКЕМЧУК

Лінія Керзона ^{*)}

Під «Лінією Керзона» слід розуміти питання західнього кордону України і Білорусі з Польщею, а посередньо, визначення політичної принадлежності Західної України, Західної Білорусі і Віленської області. В загальному, Лінія Керзона покривається з теперішньою польсько-совєтською границею, з відхиленням 5-8 км. на користь Польщі.

Питання встановлення східнього кордону Польщі виникло в роках 1917-1923: австро-мадярська імперія розвалилась, а в Росії вибухла революція, і большевицький уряд проголосив уневаження територіальних договорів з 1772, 1792 і 1795 рр. Відзискали незалежність Польща й балтійські країни, а бодай частинно і Україна. Тим самим відкрилось питання нових кордонів.

Це питання набрало на вазі особливо в Галичині, де, згідно з офіційними австрійськими даними (перепис з 1910 р.), українське населення (греко-католики) були в числі 3.291.000 (62%), а польське (римо-католики) 1.351.000 (25%). З уваги на перевагу польського елементу в містах і в державній адміністрації (згідно з законодавством, губернатором Галичини міг і мав бути поляк), ті офіційні цифри не виявлялися докладно фактичного стану речей: українське населення було більш численне, ніж про те говорив урядовий перепис.

Користуючись пригожими політичними обставинами (розвал багатонаціональної австро-мадярської імперії), в листопаді 1918 р. українці перейняли в Галичині владу. Польська реакція прийшла негайно: з допомогою експедиційного корпусу генерала Галлера, польська армія, озброєна альянтами, а особливо французами, вдарила на українські збройні сили і почала їх поволі витискати з Галичини.

Польсько-український збройний конфлікт пішов відразу ж на розгляд Верховної Ради Альянтів у Парижі, бо, згідно з статтею 87 § 3 Версайського договору, альянти зарезервували собі право встановити східні кордони Польщі. Це питання розглядалось т. зв. «Комісією польських справ», у склад якої входили представники США, Англії, Франції, Італії і Японії. Комісія засідала під керівництвом француза Камбона, гарячого приятеля нової Польщі, яка б увійшла в зону впливів Франції. Слід зазначити, що в парадоксальний спосіб одна з юридично зацікавлених сторін — Росія, де большевики захопили владу — не була допущена розглядати питання свого західнього кордону.

Після довших нарад, 22-го квітня 1919 р. Комісія подала до Верховної Ради перший звіт про східні кордони Польщі: цей звіт був не повний, бо йшлося в ньому лише про частину кордону; до Холма. Пропонована лінія була подана теперішньому польсько-білоруському кордонові, з тим що місто Холм було відмежоване від Польщі. Цей звіт був пізніше одобреній Верховною Радою (8-го грудня 1919 р.).

Відносно до Галичини, Комісія навмисне протягала з нарадами, вважаючи, що рішення западе вкоротці «tapis militari». В дійсності, не зважаючи на догану від Верховної Ради і явне обурення британського уряду, польська армія приступила свої наступ на схід, витискаючи чимраз більше українські збройні сили з Галичини.

Лише 17 червня 1919 р. Комісія подала до Верховної Ради звіт відносно до Галичини. В ньому обговорювалось два питання: політичний статус країни і українсько-польський кордон.

Щодо політичного статусу Галичини, Комісія передбачала чотири можливості:

^{*)} Д-р Р. Якемчук є автором ширшої праці на цю тему французькою мовою: Лінія Керзона і II світова війна (La Ligne Curzon et la II-e Guerre Mondiale), Лювен 1957, стор. 135 — Ред.

1. повна й негайна незалежність;
2. надання Галичині автономного статусу, бодай на деякий час, а опісля визначення політичної приналежності шляхом плебісциту;
3. приєднання до Польщі;
4. негайне організування плебісциту.

Комісія не висловилась остаточно відносно до цих можливостей. Вона все ж таки вказала, що друга точка (автономія, а опісля плебісцит) є найдоцільнішою, особливо взявши під увагу новий політичний уклад сил на сході Європи.

В справі **українсько-польського кордону**, Комісія розглянула те питання в функції до політичного статусу, який мала б мати Галичина. Були пропоновані дві можливі граници: т. зв. лінія А і В. Перша покривалась *grosso modo* з теперішнім польсько-українським кордоном, і цю формулу піддержувала британська делегація, яка базувалась у першу чергу на етнічному принципі. Лінія В йшла далі на схід і залишала Польщі Львів і Дрогобич (але без Тернополя). Цю формулу видумала французька делегація, яка керувалась у першу чергу утілітарними розважаннями, особливо взявши під увагу великий вклад французьких капіталів у польську й галицьку індустрію.

Однакче, це становище, зайняте Комісією польських справ, прийшло, очевидно, запізно. В міжчасі польська армія витиснула українські з'єднання з Галичини і дійшла в багатьох місцях до Збруча (колишня австро-російська границя на південні). Тому-то 25 червня 1919 р. Верховна Рада Альянтів «дозволила» полякам продовжувати воєнні операції аж до Збруча, нібито з метою «охоронити населення від большевицьких банд». В тому рішенні було все ж таки зазначено, що «цей дозвіл не має жадного відношення до рішень Верховної Ради, які будуть прийняті для встановлення політичного статусу Галичини».

8 грудня 1919 р. Верховна Рада затвердила пропонований Комісією польських справ північний кордон (Холм поза Польщею). Відносно до українсько-польського кордону на південні, Рада рішила, що він буде визначений лише тоді, коли буде вирішено питання політичної приналежності Галичини. Це питання залишилось, отже, завішено, з тим що в жадному випадку Галичина не мала бути приєднана до Польщі, як її проста складова частина. Польський уряд запротестував проти таких рішень і відмовився їх прийняти.

Остаточна розв'язка прийшла. однакче, іншим шляхом. Щоб рятувати, що ще було до врятування, переможений український уряд Петлюри заключив у квітні 1920 р. «договір» із польською державою (т. зв. Варшавський договір). Український уряд, який практично реалізував тоді лише себе самого й був без території, без ефективної влади, без населення і без фінансів, це практично без дійсних атрибутів суверенності, погодився «відступити» Польщі Галичину (якою він, очевидно, не міг диспонувати і яка була вже в польських руках), а Пілсудський зобов'язався піти походом на большевиків разом з українськими союзниками, щоб нібито звільнити Україну від советської окупації. В дійсності Польща мріяла про встановлення польсько-української федерації з явно домінуючим польським елементом, який то проект довів би ступінєво до відновлення польської імперії з-перед 1772 р.

Відразу ж після заключення договору армія союзників рушила на схід, і Київ був зайнятий поляками. Та перша перемога не була рішаючою: советська контрофеніза, ведена Тухачевським і Будьонним, відкинула поляків з українських і білоруських земель і змусила польські сили до мізерного відвороту, так що вкоротці большевики дійшли аж під Варшаву.

Цей большевицький протиудар і наступ советів на польську столицю заляпували західніх альянтів, які занепокоїлись, що упадок Варшави відчинить советам дорогу до Центральної Європи. Отже, щоб покінчити з тією непотрібною й затримливою збройною розправою і разом надати територіальному питанню абіяку доцільну розв'язку, 2 липня 1920 р., згідно з пропозицією лорда Керзона, міністра закордонних справ Великобританії, Верховна Рада, зібрана в Спа, запропонувала остаточний кордон між советами і Польщею — кордон, відомий опісля міжнародньому праві й історії дипломатії під назвою

«Лінії Керзона». Базований на етнічному принципі, він покривався здебільша з теперішньою польсько-советською границею, цебто Галичина, Волинь і Підляшшя були відлучені від Польщі. Кордонна лінія була визначена в такий спосіб: Гродно, Ялівка, Немирів, Берестя Литовське. Дорогуськ, Устилуг, на схід від Грубешова Крилов, на захід від Рави Руської, на схід від Перемишля і опісля до Карпат.

Але більшевики не погодились на пропозицію лорда Керзона. Вважаючи, що нота мас ультимативний характер, 18 липня 1920 р. Чічерін, народний комісар закордонних справ Советської Росії, відкинув мирні пропозиції, особливо щодо скликання конференції в Лондоні, в склад якої мали б увійти представники Советської Росії, Польщі, Литви, Латви, Фінляндії, в дорадчому характері, представники Східної Галичини і генерала Врангеля.

Рішення запало, отже, не дипломатичним шляхом, але мілітарним. Під фактичним командуванням французького генерала Вейгана (Weygand), оборонці Варшави перемогли советські з'єднання Тухачевського («чудо над Вислою»), і цим разом червоні війська були змушені до швидкого відступу.

Кінець-кінцем, обидві воюючі сторони, сильно визнажені війною (Росія вступила в світовий конфлікт ще в 1914 р.), заключили 18 березня 1921 р. мирний договір у Ризі — договір підписаний представниками Советської Росії, Польщі і Советської України (але без Білорусі). Цей договір (вислід мілітарної поразки советів) установив новий кордон, згідно з яким Західна Україна і Західна Білорусь були приєднані до Польщі.

15 березня 1923 р. т. зв. Конференція Амбасадорів альянтів (Англія, Франція, Італія, Японія і США), діючи згідно з статтею 87 Версайського договору, зратифікували цей договір, зазначивши, що Польща зобов'язалася надати Галичині автономію, і що польський уряд є зобов'язаний «меншостевим договором» з 28 червня 1919 р. признати українському й білоруському населенню відповідні правні гарантії для збереження його національних окремішостей. Яка б не була юридична вартість того рішення Конференції Амбасадорів, чи ж не є дивним, а то й обурливим, що в «роз'язки» українсько-польського питання вмішалися не лише італійці, але й японці, які могли мати до східноєвропейських справ лише дуже далеке відношення, практично жадного! Тому-то й дуже релативна «вартість» того рішення.

Польська держава не лише не вив'язалася з повзтих зобов'язань, але й зухвало помітувала ними, а кінець-кінцем односторонньо їх зірвала. Цей дуже особливий (а то й ганебний) акт польської дипломатії (який, між іншим викликав, явне обуренням багатьох держав) мав місце 13 вересня 1934 р. на форумі Ліги Націй у Женеві. Ідея про сумну, зухвалу й короткоз'єру заяву польського міністра закордонних справ Бека, яка йому чести не принесла...

Те нове територіальне положення, безвиглядне для українців, так і для білорусів, залишилось без змін аж до 1939 р., і воно було змінене лише з вибухом другої світової війни. 23 серпня 1939 р. гітлерівська Німеччина заключила в Москві з СССР договір про невтіральність советів у випадку польсько-німецького збройного конфлікту (т. зв. договір Молотова — Рібентропа). Ціна советської невтіральності була зафіксована тайним протоколом, долученим до договору: стаття 2. того протоколу говорила, що «у випадку територіальних і політичних змін в областях, що належать польській державі, сфери впливу будуть накреслені в загальному лінію Нарва-Висла-Сян». Це був, отже, новий зворот до лінії лорда Керзона, з тим що Люблинську область відділялось від Польщі.

Два дні пізніше, 25 серпня 1939 р. Англія зобов'язалася перед Польщею дати їй мілітарну допомогу у випадку, коли вона буде заатаковано третьою державою. Тайний протокол, долучений до договору, вказував, що британська гарантія є важна лише у випадку німецької агресії, себто на заході і на півночі, а не агресії будь-якої іншої держави (СССР).

1 вересня 1939 р. Німеччина вдарила на Польщу, а 17-го, відгукуючись на безнастанині німецькі апелі, советські з'єднання перейшли польський кордон

і увійшли в Західну Україну й Західну Білорусь. Польська держава перестала існувати. 28 вересня 1939 р. СССР заключив із III Райхом територіальний договір, який розподілив зайняті території бувшої Польщі. Цей договір містив ту особливість, що СССР віддавав Німеччині Люблюнську область, коштом чого Німеччина зрикалась будь-яких претенсій на Литву. Тим самим Совєтський Союз збільшив свої посіlosti на 196.000 км²; Галичина була приєднана до України, північні території — до Білорусі, а Вільно — до Литви. Дещо пізніше, 16 листопада 1939 р., був підписаний німецько-совєтський договір про виміну населення.

22 червня 1941 р. Німеччина заатакувала СССР, в наслідок чого Галичина була приєднана до Генерального Губернаторства, себто практично до німецького протекторату над завойованими територіями; Західна Білорусь була прилучена до т. зв. Східного Комісаріату.

Ця гітлерівська збройна агресія перекинула совети в табір альянтів. 30 липня 1941 р. польський еміграційний уряд відновив з СССР дипломатичні відносини. Підписаний того самого дня польсько-совєтський договір накреслив воєнну співпрацю обох урядів і розв'язав низку висячих питань. Однака територіально-правний статус залишився незмінним, бо совєтський уряд, хоча очевидно уневажив свої договори з III. Райхом, категорично відмовився повернутись до польсько-совєтського кордону з-перед вересня 1939 р.

Всі намагання поляків повернулись до попереднього територіального статусу покінчились неуспішно. 4 грудня 1941 р. Сталін, конферуючи в Москві з Сікорським і Андерсоном, в'дкінув їхні вимоги щодо визнання польської державної принадлежності українців і білорусів замешкалих у бувшій Польщі. 21 червня 1942 р. голова французького уряду генерал де-Голь дав інструкцію амбасаді Франції в Куйбишеві — не боронити польської тези щодо Галичини, а 30 січня 1943 р. державний підсекретар Америки Семмер Велз (Summer Waller) порадив польському амбасадорові у Вашингтоні Цехановському змінити становище його уряду в справі кордону на сході. Разом з тим польсько-совєтські відносини, як теж і відносини поляків із західними альянтами, ступнево гіршали, і польський еміграційний уряд у Лондоні залишився кінець-к'нцем ізольованим саме щодо територіального питання. Впертість поляків була настільки велика й недоцільна, що коли з початком 1943 р. британський уряд подарував їм броненосець під умовою, що в жадному випадку не буде вільно назвати його «Львів», польський уряд не погодився на ту умову і відмовився від броненосця, який був йому будь-що-будь пекуче потрібний.

На Конференції трьох великоріджав у Тегерані 1 грудня 1943 р. Рузвелт, Сталін і Черчіл погодились, що нова польсько-совєтська границя проходить між лінією Керзона, себто, що Львів і Дрогобич належатимуть СССР. В міжчасі польсько-совєтські відносини погіршилися до того ступня, що були під кінець зірвані: поляки нереально обстоювали признання їм не лише Західної України й Західної Білорусі, але й німецьких територій аж до Одри-Найси.

В липні-серпні 1944 р. польсько-совєтська конференція в Москві, з участю Черчіла і американців, не дала жадного позитивного висліду. В жовтні 1944 р. друга така конференція, теж у Москві, закінчилася знову безуспішно. Не зважаючи на добре поради Черчіла, щоб погодитись на Лінію Керзона, польський еміграційний уряд уперто держався своїх романтичних ідей. В міжчасі советські армії завершували розгром німців, переступили старі державні кордони і встановили в Люблюні маріонетковий т. зв. «Люблінський Комітет», який проголосив себе згодом урядом Польщі. Коли ж 1 вересня 1944 р. вибухло варшавське повстання, советські армії зовсім не поспішили прийти повстанцям з допомогою і вступили у Варшаву лише тоді, коли німці та повстання здушили. Прем'єр еміграційного уряду Міколайчик, свідомий, що трагедії ніяк не обминути, здемісунував 25 листопада 1944 р.

На історичній Ялтинській Конференції (Америка, Англія, США і СССР) 4 лютого 1945 р. Сталін, уgruntовуючи позицію свого уряду, заявив, що Лінія Керзона була в 20-тих роках установлена чужинцями, Керзоном і Клемансом, а не ким іншим, а тепер, в 1945 р., українці й білоруси мають право на бодай таку саму поставу в обороні їх земель, як робили це чужинці 27 років тому.

Прислухуючись до тієї постави, конференція офіційно визнала Лінію Керзона, як остаточний кордон між ССР і Польщею, з тим що Польщі признано діянкі територіальні ректифікації від 5 до 8 км. Разом з тим Польща одержала, коштом поконаної Німеччини, велетенські території на заході, які вона негайно охрестила «відзисканими землями».

16 серпня 1945 р. польсько-совєтський договір, зратифікував Ялтинську угоду щодо Лінії Керзона, а в 1948 і 1951 рр. обі держави погодились на не-значні льокальні пересунення. Лінія Керзона, отже, є сьогодні міжнародньо-правно визнаним державним кордоном, і таким чином вона увійшла, як зобов'язуючий інститут, в позитивне міжнародне право і в модерну історію дипломатії.

БІБЛІОГРАФІЯ

Alius, La Ligne Curzon. Neuchatel, 1944; M. Beloff, The Foreign Policy of Soviet Russia 1929-1941. London, 1952; W. Churchill, Memoirs, 6 Vols; S. Konovalev, Russo-Polish Relations. Princeton, 1945; S. Mikolajczyk, Le Viol de la Pologne, Paris, 1949; H. Seton-Watson, Eastern Europe between the Wars 1918-1941. Cambridge, 1945; A. Temperley, A History of the World Conference. London, 1919-1924, 6 Vols; R. Yakemtchouk, La Ligne Curzon et la 11ème Guerre mondiale. Louvain-Paris, Nauwelaerts, 1957.

Documents on British Foreign Policy 1919-1939; Documents on German Foreign Policy 1918-1945; Foreign Relations of the United States. Diplomatic Papers, 1933 etc.; Les relations polono-allemandes et polono-soviétiques au cours de la période 1933-1939; Trial of the Major War Criminals before the International Military Tribunal. Nuremberg, 1945-1946; Внешняя политика Советского Союза в период Отечественной войны. Москва, 1946-1947, т. I-III.

КОСТАНТИН САВЧУК

Воєнна кампанія 1708-1709 років

В 1659 р. гетьман Іван Виговський розбив московські війська в битві під Конотопом. Від того часу перед українським народом виринула проблема духової і політичної сепарації від Москви, яка є актуальна і насьогодні. 50 ро-рів після Конотопу український державний муж гетьман Іван Мазепа в своїй політиці старається завершити почин І. Виговського. Своїм виступом проти Петра I в 1709 р. гетьман Мазепа рішився покласти кінець московським імперіалістичним зазіханням, стараючись українсько-московські відносини ureтулювати збройною рукою. «Нехай буде вічна слава, же през шаблі маєм права», писав великий Гетьман.

В річницю цього сміливого чину гетьмана Мазепи друкуємо в цьому числі кілька статей з мазепинською проблематикою — Ред.

Темою цієї статті є не сучасне, а минуле. Минуле, для якого явище війниуважалось самозрозумілим, часто конечним і навіть бажаним. Минуле, яке дивилось на війну як на знаряддя зовнішньої політики.

В 1700 році — себто 260 років тому — почалась т. зв. велика північна війна. В цьому конфлікті по одному боці стояла Швеція, а по другому — Данія, Московщина, Саксонія і Польща. Головними протагоністами цієї воєнної драми були шведський король Карл XII і московський цар Петро I.

Болодари згаданих держав сподівались легкої перемоги над Карлом XII. Та їхні сподівання не виліпались. Карл, вирішивши ступнево розбити своїх противників, несподівано висадився з експедиційним корпусом силою 12,000

войків на побережжі Данії і з'явився перед її столицею Копенгагеном. Усвідомивши безнадійність далішого продовження війни, данський король підписує невигідний для себе мир. Данія покидає антишведську коаліцію і Карл XII спрямовує свою увагу на Московщину. Був серпень 1700 року. Карл поズувся одного з своїх противників.

Тим часом московські війська обложили шведську фортецю Нарву в Естонії. Частина прибалтійських земель, що замикала доступ Москвичіні до Балтійського моря, в той час належала Швеції і Петро I, починаючи війну проти Карла, мав на думці ці землі захопити. Після короткої підготовки, шведський король вирушає в напрямі Нарви, де 20 листопада 1700 року доходить до генеральної битви. Хоч Карл XII мав менше військ, він наголову побив армію Петра. Другий противник Швеції — Московщина — потерпів тяжку поразку. Приходила черга на Польщу й Саксонію.

Залишивши генерала Левенгавта боронити шведські прибалтійські території перед можливим наступом московських військ, Карл іде походом на Августа II, що був одночасно королем Польщі і курфюрстом Саксонії. Влітку 1701 року саксонські війська загородили дорогу Карлові над рікою Двіною. В бою, що зав'язався між шведами й саксонцями, саксонці потерпіли повну поразку. Весною 1702 року Карло займає Варшаву і пізніше в битві під Клішовим наносить тяжкий удар Августові. В 1704 році польський сойм у Варшаві позбавляє Августа II польської корони. На його місце сойм вибирає Станіслава Лещинського, прихильника шведської орієнтації. Август однак польської корони не зрікається і в Польщі розгоряється міжусобна війна між прихильниками Лещинського і Августа II. В 1706 році Карл XII, який до того часу перебував у Польщі, неочікано повернув свою армію в Саксонію і її окупував. Цим маневром він змусив Августа підписати невигідний для себе, але вигідний для шведів мир, в якому Август II, курфюрстер Саксонії, зрікся польської корони на користь Лещинського і зірвав воєнний союз з Московщиною. З усієї антишведської коаліції, проти якої на протязі декількох років воював Карл, на полі бою залишалася ще Московщина на чолі з Петром. Наближалася останній акт північної драми; Карл, розбивши союзників московського царства і тим ізолявши Петра I, снував пляні антимосковської кампанії. Очі політичного світу тих часів скеровувались на молодого шведського володаря, в якому не один бачив неминучого майбутнього переможця Московщини. Скеровував свій зір на Карла і старий гетьман України Іван Мазепа.

Восени 1707 року армія Карла вирушає на схід. Московське військо під керівництвом Меншикова поспішно відступає. 29 грудня шведи переходят по льоду ріку Вислу і йдуть у напрямі міста Гродно. Гродно падає і Карл переслідує московські частини до Сморгоні, що лежить на південний схід від Вильни. Там шведське військо зупиняється на відпочинок. Навесні 1708 року Карл просувається в місцевість Долгінов — Радошковичі, маючи свої авангарди на правому березі ріки Березини, що вливається до Дніпра. Тут шведи простояли до червня 1708 року, готовуючись йти походом на Москву.

Шведсько-московська війна, яка почалася 1700 році, була нагодою поставити українську справу на іншу площину. Це й старався зробити тодішній гетьман України Іван Мазепа з невеликим гуртом української старшини. Маючи на думці унезалежнити Україну від московської зверхності, Мазепа хотів використати шведсько-московський конфлікт для цієї мети. В політичній стратегії гетьмана т. зв. північна війна ставала засобом для усамостійнення української держави з-під влади московського царства.

Мазепа добре знав ціну шведській воєнній силі. Швеція в той час була могутнім королівством, з яким найбільші держави Європи бажали мати дружні взаємини. Під динамічним проводом Карла XII шведська армія здобувала перемогу за перемогою, створюючи переконання про непереможність шведської зброй. В боротьбі за Прибалтику шведи уважали Московщину за ворога ч. 1 і цей факт ворожнечі Швеції до московської держави набирав важливого значення в самостійницьких задумах українського гетьмана. Шу-

каючи за союзниками в антимосковському збройному виступі, Мазепа дивився на Карла XII, як на природного спільнника, якого єднало з ним бажання перемоги над московським царом і його послаблення. Тому Мазепа починає вести таємні переговори з довіреними людьми шведського короля, в яких висловлює думки про необхідність шведсько-українського союзу і спільного ведення війни проти Петра. Ці переговори провадить він надзвичайно обережно, щоб не викликати підозріння в Петра, який у загальному ставився прихильно й довірливо до гетьмана. Не зважаючи на те, що між Мазепою і Карлом уже існувало певне домовлення, Мазепа дали втримує дружні взаємини з царем і допомагає йому мілітарно у війні проти Швеції. Така макіявелівська тактика гетьмана супроти московського володаря, що не раз ставала центром атаки російських імперських істориків, була очевидно зумовлена вимогами української державної рациї. Україна попала під певну зверхність московської держави, від якої хотіла звільнитись; Мазепа — як володар України — старався ідею звільнення перевести в життя; щоб осiąгнути цю ціль він мусив уживати різних потрібних для цього засобів. Ці засоби були звичайною конечністю в руках гетьмана в його боротьбі за державну незалежність України.

Карл розпочав свою офензиву проти московських військ із силою 35,000 вояків. В Польщі він залишив коло 8,000 вояків під керівництвом генерала Красав. Красав мав завдання, разом з польським королем Станіславом Лещинським, розбити польського гетьмана Синявського, який був сторонником Петра I. Після перемоги над Синявським шведсько-польська армія мала йти на Київ. В околиці Риги, в теперішній Латвії, містилась шведська армія під командуванням генерала Левенгавта. Завданням Левенгавта, якого сили нараховували від 11,000 до 16,000 вояків, було зібрати якнайбільше харчів та боєприпасів і з'єднатися з головними частинами шведського війська з Карлом на чолі. В Фінляндії, що в той час входила до шведського королівства, стояв 12-тисячний корпус генерала Лібекера. Цей корпус мав наказ заатакувати і знищити щойно збудоване Петром місто Петербург*. Такий маневр був потрібний Карлові для відвернення уваги Петра від головного відтинку фронту і розпорощення московських сил у рішальному театрі війни. Сам шведський король ішов на Москву не через Смоленськ, що лежав на найкоротшій дорозі до московської столиці, але через Могилів. Це тому, що шведи хотіли обійти московські війська з півдня, як рівно ж приблизитись до границь України, де сподівались відкритого переходу Мазепи, з поважним числом козацьких полків, на їхню сторону.

Головні московські сили, що загороджували шлях Карлові на Москву, начисляли коло 65,000 вояків, себто були майже вдвічі більшими від головних сил шведів. В Прибалтиці Петро тримав під зброєю 50,000 вояків, якими командував генерал Апраксін. Роль зв'язкового між головною московською армією і частинами генерала Апраксіна виконував 15-тисячний корпус генерала Бавра, розташований у Пскові й Себежі. Бавр мав також завданням, на випадок наступу шведського генерала Левенгавта, боронити московські граници. На Україні в Києві стояв 12-тисячний корпус Голіцина, який разом з українськими військами Мазепи мав допомогти промосковському польському гетьманові Синявському, якого бойовим тереном являлись землі між Люблюном і Львовом. Перед наступом Карла головні московські частини цілий час відступали, ухилюючись від генеральної битви і застосовуючи так звану тактику «спаленої землі», що полягала в систематичному нищенні терену, яким проходили шведські відділи. Ця тактика, яку сто років пізніше повторив Кутузов проти Наполеона і в наше століття — Сталін проти Гітлера, унеможливлювала шведам здобуття потрібних харчів, як рівно ж сповільнювала рух їхньої армії. Уникаючи генеральної битви з Карлом, Петро I — пам'ятаючи нищівну поразку під Нарвою — не наражував себе на розгром, зберігаючи таким чином силу свого війська. Виходячи з заложення, що Карл був далеко кращим військовим тактиком від московського царя і тому під

*) Ця операція не мала успіху.

час генеральної битви мав би певний успіх — не зважаючи навіть на чи-
сленну перемогу московських сил — постійний відступ армії Петра й таке ж
саме постійне уникання великої битви з шведами видається цілком оправ-
даними й доцільними. Маючи такого противника, як Карл XII, Петро не
плекав надії перемогти шведську армію на полі однієї рішальної битви. Шве-
дів треба було знесилити голodom і холодом, підривати їхню бойову дисци-
пліну і дух; та вбити в них певність перемоги і віру в силу своєї зброї. Все
це малися
загонів на менші шведські відділи, постійний відступ перед головними швед-
ськими силами в глибину московського царства і, нарешті, зима та морози.
І тільки тоді міг би Петро I думати про генеральну битву.

В половині червня 1708 року шведи переправились на лівий берег Бере-
зини і на початку липня зустрінули сильний московський опір під Головчи-
ном. В бою під Головчина Карл розбив московські відділи під проводом
Шереметєва і Меншикова і, повернувшись на південний схід, зайняв Могилів.
Тут він простояв до початку серпня, чекаючи на прихід з Прибалтики швед-
ського корпусу Левенгавта. Левенгавт, однак, запізнився і Карл, не маючи
змоги довше залишатися в місцевості Могилева з причини браку харчів і
фуражу, переходить на лівий берег Дніпра, де в нових, ще не спустошених
війною місцевостях він надіявся знайти потрібні для армії засоби харчуван-
ня. 21 серпня шведські частини наблизились до Черикова і, раптово повер-
нувшись на північ, рушили в напрямі Смоленську. 10 вересня Карл, не дій-
шовши до Смоленську, зупинився в селі Старіші на московській границі.
На півночі починались московські землі, лежав Смоленськ, а далі на схід —
об'єкт шведського походу, ворожа Москва.

Шведська армія голодувала. Корпус Левенгавта, що мав велику кількість
харчів і боеприпасів, яких потребував і очікував Карл, ще не прибув. По-
чиналася осінь, лили дощі. Продовжувати похід на Москву голодній і втом-
леній армії Карла, без корпусу Левенгавта, по спустошенному відступаючими
московськими військами терені, було досить нереально. Натомість повернути
на південь на Україну, де шведський король сподівався антимосковського
виступу гетьмана Мазепи, як також сподівався знайти подостатком харчів і
боеприпасів, видавалось правильним рішенням. Перед Карлом постали два
шляхи дальнього ведення війни:

1. шведська армія могла відійти до Дніпра і чекати на прихід корпусу
Левенгавта та, після його прибууття, відновити наступ на Москву; і

2. шведи могли відкласти похід на Москву і йти в Україну на злук з
військом Мазепи. Після такого маневру вони, разом з українськими полка-
ми, могли відновити наступ на Москву, маючи свою базу на території бага-
тої України. Хоч більшість з оточення короля радила відійти до Дніпра і
чекати на Левенгавта, тим самим підпираючи перший шлях, Карл вибрає
другий. Переславши доручення Левенгавтові слідувати за головними швед-
ськими силами в Україну, він повернувся на південний схід і вирушив у на-
прямі північної України. 25 вересня головні шведські частини зайняли село
Костеничі, де простоїли півмісяця, відпочиваючи після тяжких переходів і
чекаючи на корпус Левенгавта.

Петро I, що уважно слідкував за рухами згаданого корпусу, рішив за вся-
ку ціну не допустити його до з'єднання з головною армією Карла. 28 вересня
в битві під селом Лісною, на південний схід від Могилева, московські війська
нанесли тяжкий удар Левенгавтові. Шведи понесли великі втрати в людях і
матеріалі. Вся шведська артилерія і чисельна валка з харчами й боепри-
пасами, на які розраховував Карл XII, безповоротно пропали. З частиною
розвідного корпусу Левенгавт залишає поле битви і спішить з'єднатися з
шведським королем. Карл, почувши про поразку під Лісною, і втративши
надію одержати допомогу від Левенгавта, прямує на місто Стародуб, де мав
на увазі знайти потрібні для армії засоби прохарчування й боеприпаси. 13
жовтня решта корпусу з-під Лісної сполучається з головною шведською
армією. Шведи йшли землями гетьманської України.

Поява Карла в Україні заскочила й стурбувала Мазепу. На такий швидкий прихід шведського союзника гетьман не розраховував. Українські війська, на вимогу Петра, були порозкидані на всіх фронтах московсько-шведської війни і при Мазепі залишалося всього коло 10,000 — 12,000 вояків. В деяких містах України стояли сильні московські залоги. Українська людність не знала про зв'язки свого гетьмана зі шведами і не була приготована до антимосковського виступу. Мазела до останньої хвилини крився з своїми плянами шведсько-українського союзу і навіть найближчі з його старшини, крім невеликої горстки, не були втасманичені в справу. В Україні не було відповідного пригожого ґрунту для вибуху одноцільного всенароднього повстання проти царя.

Шведи, однаке, вже вступили на територію гетьманської України і Мазепа не мав часу довго роздумувати над несприятливою ситуацією. Він мусів зробити скоре рішення: або він залишається вірним московському цареві, який не підозрівав гетьмана в переході на шведську сторону, або, не гаючи часу, веде своє військо до табору Карла. Залишивши частину війська для оборони Батурина, столиці Гетьманщини, Мазепа прямує на північ і в містечку Гірки, недалеко від Новгорода-Сіверського, 28 жовтня з'edнується з шведською армією. Рубіком було переділено. Гетьман зв'язав свою долю і долю своєї країни з Карлом XII.

Ідучи до табору шведів, Мазепа дуже добре розумів незавидний стан української підготовки до протимосковської збройної акції. Він був незадоволений несподіваною й передчасною появою шведської армії на українських землях. Не зважаючи на це, гетьман, правдоподібно, вважав, що українсько-шведський воєнний союз був одинокою на той час ефективною нагодою для України визволитися з-під московської зверхності. Зрештою, ведучи своє мале військо, кількістю 4,000 — 5,000 козаків, до Каєла, Мазепа ішов до полководця, який ще не зінав поразки і якого ім'я в той час було синонімом перемоги. Прийшовши до шведів, гетьман розпочинає переговори в яких, пише історик Іван Холмський —

«... Мазепа поставив справу української держави на широку плятформу. Україна мала бути цілком незалежною державою з титулом князівства, з довічною владою гетьмана-князя. Територію її мали творити всі відбовані від Московщини землі, що належали українському народові в давні часи. Україна мала залишитися в союзі зі Швецією, але шведський король не мав права користуватися ні титулом, ні гербом українського князівства.»¹⁾

Після цих переговорів і урочистого святкування з нагоди прибуття Мазепи, 30 жовтня шведсько-українська армія вирушила з околиць Новгород-Сіверського в напрямі гетьманської столиці Батурина.

В Батурині гетьман залишив артилерію й велику кількість боеприпасів та харчів. Місто боронила козацька залога під проводом полковника Чечели і генерала артилерії Кенігзена, що нараховувала коло 5,000 козаків. Батурин з його приспама мав велике значення для армії Карла й Мазепи і про це без сумніву знат Петро. Довідавшись про переход гетьмана на сторону шведів, він негайно скликає воєнну раду, на якій було рішено здобути й знищити гетьманську столицю. 2-го листопада генерал Меншиков, завдячуячи у великій мірі зраді українського полковника Івана Носа, здобув і зруйнував Батурин. 9 днів пізніше підійшли до зруйнованої столиці союзні війська Карла й Мазепи. Наводячи слова літописця (чи очевидця), пише про це Олександер Оглоблин:

'Ревно плакав над Батурином Мазепа', який, ідучи йому на виручку, побачив тільки руїни й згарища та купи трупів оборонців і людності столиці. 'О, злій й нещасливі наші початки, — казав він своєму вірному помічникові — генеральному писареві Пилипу Орликові. — Бачу, що Бог не благословив моє наміру!.. Тепер усе піде інакше: Україна, настрашена долею Батурина, буде боятися триматися з нами заєдно'.²⁾

Залишивши Батурина, Карл, за порадою гетьмана, вирушив на південний схід і зайняв міста Ромни й Гадяч. В цих містах союзна армія знайшла запаси різного роду провіантів, які, до певної міри, полегшали стан шведського війська. Надходила лютя зима. Союзники розташувались на зимові квартири в околицях Ромнів, Прилук, Гадяча й Лохвиці.

Зима, однак, не припинила бойових операцій противників. Почувши про загрозу Гадячеві, який хотів захопити Петро, Карл поспішно залишає в грудні місто Ромни і прямує на виручку шведській залозі Гадяча. Петро відступає, але дає наказ Алартові захопити місто Ромни, яке покинув шведський король. Користуючись з відсутності Карла, московські частини займають Ромни, таким чином позбавляючи шведів важливої відпочинкової бази. Та ще гірше діється шведській армії під час переходу з Ромнів до Гадяча. Слабо одягнене шведське військо стає жертвою сильних морозів, які взимку 1708 – 1709 р. турбували цілу Європу. Такої лютоти зими в той час не пригадували навіть старі люди. Коло 3,000 шведських вояків замерзло по дорозі до Гадяча, не згадуючи бағатьох, які стали каліками. Карл, який легко, а то й з задоволенням переносив усілякі труднощі війни, і який не любив перебільшувати своє або своїх військ страждання, в листі до своєї сестри, принцеси Елеонори, писав:

«Ця зима була дуже холодна, так що багато з ворогів, як також наших людей, час від часу замерзали на смерть або відморожували собі руки чи ноги, чи також носи. Та не зважаючи на все — продовжує оптимістично король — ця зима була радісною порою року.»³⁾

В січні, з початком 1709 року, Карл здобув місто Веприк, і наприкінці того самого місяця, разом з невеликим військом Мазепи, шведська армія вирушила на Слобожанщину. Слобожанщина, хоч була заселена українською людністю, формально належала до московської держави, отже Слобожанщину король трактував як ворожу країну. Тому, маючи на меті знищити найближче запілля ворога, Карл, як твердить Б. Крупницький, «систематично й свідомо зруйнував пройдену ним територію».⁴⁾ На таку поведінку шведів українське населення Слобожанщини відповіло завзятою партизанською війною, яку очевидно використав у своїх інтересах Петро I.

Похід Карла й Мазепи на Слобожанщину мав не тільки військове, але також і дипломатичне значення. Ішлося бо не лише про руйнацію ворожого запілля й перенесення театру війни з гетьманської України на територію ворога, але рівно ж про спонукання козаків Дону й народів Поволжя й Кавказу до протимосковського збройного виступу. Від успіху чи неуспіху слобожанської кампанії союзників залежало також відношення до них Туреччини й кримських татар, з якими вели переговори Карл і Мазепа. Ціллю цих розмов між королем і гетьманом, з однієї сторони, і представниками Туреччини й Криму, з другої, було створення протимосковської коаліції, до якої увійшли б турки й татари.

Хоч у боях під Красним Кутом і Опішнею Карл переміг московські частини, слобожанська кампанія не закінчилась успішно для союзників. Після холодної зими в половині лютого раптом почалась відлига, що спричинила велику повінь. В таких обставинах вести бойові операції було неможливе, і шведський король вертається до міста Гадяча. В результаті цього надія на виступ козаків Дону й народів Поволжя та Кавказу проти Московщини не увінчалась успіхом. Союзні війська не змогли дійти до тих земель і спонукати їх до відкритої боротьби проти Петра. Туреччина й Крим зберегли незтратлітет. Карл і Мазепа залишились віч-на-віч із переважаючими силами московського царя.

В березні ситуація шведського короля й гетьмана покращала. До табору союзної армії прийшов великий запорозький відділ, кількістю 8,000 запорожців, на чолі з кошовим Січі Костем Гордієнком. Переход Запоріжжя на сторону Карла й Мазепи компенсував до певної міри втрату Батурина і забезпечував комунікацію з Польщею, Туреччиною й кримськими татарами. Прихід запорозького війська мав також моральне значення. Річ у тому, що після

того, як гетьман Мазепа перейошов на бік шведів, Петро негайно скликав козацьку раду в Глухові і там, проголосивши Мазепу зрадником, добився вибору нового, покірного йому гетьмана — Івана Скоропадського. У зверненнях до українського населення Петро представляв Мазепу, як відступника від православної віри, який начебто мав завести в Україні унію й віддати українську землю на поталу Польщі; в церквах, на наказ царя, духовенство кидало на гетьмана анатему. Все це творило неясну картину в очах української людності, частина якої залишилась пасивною в конфлікті між Мазепою й московським царем, а частина, послухавши всіляких обіцянок від Петра, зайняла промосковську лінію. Однак перехід запорожців, яких любило і шанувало населення України, до шведсько-українського табору, деци змінив ситуацію і навіть викликав антимосковські заворушення серед української людності на Лівобережжі, Правобережжі й Слобожанщині.

Навесні армія Карла розмістилась в околицях Зінькова й Опішні, на північ від Полтави. За порадою Мазепи, шведський король, вирішив захопити це місто, що лежало на перехресті шляхів на Запоріжжя, Крим, Туреччину й Правобережну Україну, а через Правобережжя — на Польщу. В Полтаві містилася велика кількість провіянтів, яких потребували шведи. Маючи в руках це місто, Карл і Мазепа могли безпечно чекати на прихід шведсько-польських військ генерала Крассав і польського короля Лещинського. Крассав і Лещинський, які перебували в Польщі, одержали доручення від шведського короля спішити з військом на допомогу союзній армії на Лівобережній Україні. Здобуття Полтави також уможливлювало б приєднання до протимосковського союзу Туреччини й Криму, які уважно слідкували за війною в Україні.

На початку квітня, всього декілька днів після прибуття запорожців, Карл особисто оглянув полтавські укріплення і після цього, 25 квітня, до Полтави підійшов шведський відділ генерала Шпарре. За ним скоро прийшли й головні шведсько-українські сили. Перед тим, як почати методичну облогу полтавських укріплень, Карл спробував здобути місто штурмом. 29 і 30 квітня шведи атакували Полтаву, але без успіху. Розуміючи важливість стратегічного положення цього міста, Петро, ще заки Карл і Мазепа вирішили оволодіти Полтавою, наказав сильно її укріпити. Тепер, боронена сильною московською залогою, полтавська фортеця не піддавалась. Шведи мусили починати затяжну методичну облогу.

На південний захід від Полтави, на Дніпрі, лежало містечко Переяловочна. Важливість Переяловичної полягала в тому, що там була переправа через Дніпро, і там містилась велика кількість поронів і човнів. Переялову боронили запорожці. Вирішивши відрізати шведську армію від відступу на Правобережну Україну і від зв'язків із Польщею, Кримом і Туреччиною, Петро дав доручення здобути Переяловочну й знищити порони та човни. Це доручення було виконано. Відступ союзної армії на Правобережжя здавався відрізаним. Та не цілком. Далі на південь лежала Запорозька Січ, через яку можна було вдергувати зв'язки з Польщею, турками й татарами. Московський цар вирішив здобути також Січ. 14 травня, після шаленого штурму, московські війська, за допомогою українських полковників Галаґана і Кандиби, здобули й зруйнували Запорозьку Січ, знищивши порони й човни, зготовлені запорожцями. Сполучення з зовнішнім світом було для Карла й Мазепи відрізане. Це були жахливі дні для союзників, у яких, однаке, ще жевріла надія на прихід генерала Крассав і короля Лещинського. Та й тут довелось розчаруватись. Крассав і Лещинський, зайняті боротьбою в Польщі і стримані московським військом на Правобережжі, не мали можливості добитись до Карла й Мазепи. Надія на допомогу з боку турків і татар також розвіялась. А тим часом московські війська почали надходити до Полтави на виручку обложеній залозі. І Полтава не піддавалась.

Річка Ворскла тече з півночі на південь у напрямі до Полтави. На правому березі річки Ворскла розташувалась вся армія Карла, обложивши полтавську фортецю. На лівий берег річки Ворскла, з ціллю допомогти обложеній

московській залозі, прибув генерал Меншиков. На наказ Петра, головні московські сили, на чолі з Шереметєвим, приседнались до Меншикова. Таким чином 26 травня ціла московська армія сконцентрувалась на лівому березі Ворскла навпроти Полтави. Декілька тижнів пізніше, 20 червня, московські війська перейшли на правий берег Ворскла й стали в околиці сіл Семенівки й Петрівки, якихсь 8 кілометрів на північ від Полтави. Довідавшись про критичне положення полтавської фортеці, яку, не зважаючи на брак у шведів відповідної кількості артилерії та амуніції, Карл мав скоро здобути, Петро вирішив просунутись далі на південний захід, у напрямі головних шведських сил. Цим зближенням свого війська з армією Карла й Мазепи московський цар хотів змусити союзників зняти облогу з Полтави або прийняти генеральну битву. Карл, побачивши, що цим разом Петро не буде уникати генеральної битви, почав готовитись до зудару. Надходив кульмінаційний пункт кампанії 1708 — 1709 рр.

Карл XII любив генеральні битви. Бувши полководцем, що дотримувався засад так званої стратегії знищення, себто форми ведення війни, яка головну ціль бачить у зударі з противником у битві і в його цілковитім розбитті, шведський король на протязі цілої антимосковської кампанії шукав рішальної зустрічі з головними силами Петра. Та московський цар, який пережив генеральну битву під Нарвою, що закінчилася його погромом, такої зустрічі уникав. Він був прихильником іншої форми ведення війни, т. зв. стратегії виснаження. Ця стратегія — в той час популярна — полягала у виснаженні ворога різними маневрами і в загальному уникала рішальних битв. Битви приймались лише тоді, коли була крайня необхідність або надзвичайно сприятливі умовини. Власне необхідною, і в той же час у сприятливих умовинах, була для Петра полтавська баталія. Необхідною, бо московський цар мусів рятувати обложену Полтаву. У сприятливих для цього обставинах, бо шведська армія була малокількісна, не мала подостатком артилерії та амуніції й була вимучена голодом. Українське ж військо Мазепи й Гордієнка було занадто нечисленне, щоб заважити на долі битви. Карл XII, що безперечно розумів невигідне положення своєї армії і міг відступити, знявши облогу з Полтави й не прийнявши генерального зудару, все таки вирішив змагатись. У своїх калькуляціях шведський король, можливо, дотримувався максимі, яку висловив коло 200 років перед полтавською битвою італійський теоретик політики й воєнного мистецтва Нікколо Макіявеллі:

«Якщо ти зуміеш виграти з ворогом рішальну битву, то значить, усі помилки, допущені у веденні війни — терпімі; якщо ж ти на це не с спосібний, то навіть якби в інших ділянках керування воєнними операціями ти діяв бездоганно, ти ніколи не доведеш війни до почесного кінця. Бо генеральна битва виграна тобою елімінует наслідки всіх помилок, які ти колинебудь поповнив.»⁵⁾

Виграти генеральну битву і тим самим занулювати всі попередні невдачі та втрати, правдоподібно, і сподіався Карл. І тому вирішив, не гаючи часу, атакувати московську армію.

Ми не знаємо точного числа шведсько-українських і московських військ, які брали участь у битві під Полтавою. Однак певним є те, що московська армія переважала сили союзників. В загальному нараховують від 20,000 до 35,000 шведсько-українських військ, з того число козаків і запорожців під Мазепою й Гордієнком, правдоподібно, творило третину армії. Московські сили виносили від 40,000 до 60,000 вояків. Артилерія союзників була далеко слабшою від московської артилерії. У самій битві під Полтавою Карл мав до розпорядження всього 4 гармати.

Полтавська баталія відбулась 27 червня. Битву розпочав Карл, кидаючи в атаку на укріплени московські позиції кінні й піхотні з'єднання. Тому, що перед битвою Карл був ранений у ногу, що перешкоджало йому активно керувати на полі бою, він призначив фельдмаршала Реншільда головнокомандувачем союзної армії. Однак це не означало, що битвою керуватиме Рен-

шільд. Не зважаючи на свою рану, Карл XII не мав на думці віддати ведення цілої акції Реншільдові, якого вінуважав тільки за свого заступника. Цей факт завжди треба мати на увазі, студіюючи полтавську битву, бо в противному випадку вона видається незрозумілою. Річ у тому, що під час битви як Карл, так і Реншільд давали накази, які не завжди були узгіднені; таким чином створилось замішання в рядах наступаючої союзної армії.

Позиції Петра, який зайняв оборонне становище, були укріплені нашвидку побудованими редутами, де стояли московські гарматні батареї. За редутами містилась піхота й кіннота. Далі на північний схід лежав московський табір. Плян Карла був простий: поперше, атакою в лоб пройти між редутами чи укріпленими, не стараючись їх знищити; подруге, пройшовши між редутами, сильним ударом розпорощити московські частини, що стояли позаду них; і потретє, повернувшись армію направо, гнати відступаючі московські війська до їхнього укріпленого табору і по їхніх п'ятах увійти в нього.

Союзна армія мала надзвичайно малу кількість пороху та амуніції. Тому в атакі на московські укріплені позиції велику надію покладено на багнети і врагалі на т. зв. холодну зброю. Хоч для артилерії залишалася ще частина пороху і ядер, Карл, крім чотирьох гармат вирішив оставити її в запіллі. Таке рішення може видатись нерозумним, однак не треба забувати, що тактика, яку практикував шведський король, не була заснована на кількості військ чи силі вогню, але на швидкості й близкавичному вдарі. Ціллю цієї тактики було, на самому початку битви, сильним ударом вивести противника з рівноваги і не дати йому опам'ятатись. Подібну тактику застосовував коло 2.000 років перед Карлом Олександер Македонський, який покладався головно на кінноту. Як Олександер, так і Карл здобували перемогу за перегомою, вживаючи згаданої методи. Та під Полтавою Карл не мав успіху. Однією з причин неуспіху — їх було більше — була рана короля, яка внеможливлювала йому бути на тих відтинках битви, де його було найбільше потрібно. Вояки, не відчуваючи присутності Карла, до якої вони звикли, бились слабше.

Зі сходом сонця союзні війська пішли в наступ. Лівим крилом армії керував генерал Шпарре, центром — генерал Левенгавпт, і правим крилом — генерал Росс. На лівому крилі знаходився Карл, якого несли на ношах, і фельдмаршал Реншільд. Не зважаючи на смертоносний вогонь московських батарей, ліве крило союзників прориває московські укріплені позиції і відкидає московську піхоту і кінноту. На правому крилі, однак, шведам не пощастило. Генерал Росс терпить поразку і шведське праве крило заломлюється. Після прориву московської позиції, ліве крило на чолі з Карлом зупиняється перед новими московськими укріпленими. Тут шведський король дає наказ генералові Гілленкрокові їхати до гетьмана Мазепи, з метою доручити останньому, щоб він, захопивши з собою гармати й козаків, спішив на допомогу Карлові. З цього видно, що шведський король тепер хотів застосувати артилерію для здобуття московської позиції. Тим часом генерал Левенгавпт, що був у центрі, проривається через редути і, вийшовши на поле, направляє свої частини до табору Петра, з метою негайно його штурмувати. Та тут здивований і розлютований Левенгавпт одержує наказ зупинитись. Не зважаючи на те, що Левенгавпт вважає такий наказ за крадіж своєї перемоги, якої він був певний, він скоряється і наказує наступаючим колонам зупинитись. Історія до цього часу не вяснила, хто був автором згаданого наказу. Як Карл, так і Реншільд від нього потім відмовилися. Ця зупинка дала Петрові час приготовитись до наступної атаки, яку на скору руку змонтував король. На початку битви, після успішної акції шведського лівого крила, Петро втратив рівновагу духу, але, обрадований перемогою над генералом Россом і тепер побачивши, що Левенгавпт зупинився, він наказав построїти свої війська для відбиття надходячого наступу союзників. Сильна московська артилерія боронила доступ до своїх позицій. Шведський король, не чекаючи приходу Мазепи з гарматами, пішов в атаку, що була останньою атакою Карла під Полтавою. Не витримавши вогню московських батарей і переважаючої сили мос-

ковських військ, союзна армія припинила наступ і почала тікати. Битва для союзників була програна.

Полтавська баталія закінчилась коло 11 год. перед полуноччю. Союзна армія втратила коло 5,000 — 6,000 вояків. Московські втрати були менші. Петро не переслідував відступаючої армії Карла й Мазепи, яка в бойовому порядку дійшла до Переяславки, де хотіла перейти на правий берег Дніпра. Однак, із причини браку відповідної кількості поронів і човнів, потрібних для перевезення через Дніпро, тільки невелика частина союзного війська на чолі з Карлом і Мазепою переплила ріку. Головні сили армії під командуванням Левенгавпта залишились на лівому березі, і вони в скорому часі були змушені скапітулювати. Після тяжкого переходу, Карл і Мазепа добились до турецької території. Так закінчилась воєнна кампанія 1708 — 1709 рр.

Один з найкращих знавців воєнного мистецтва — Наполеон Бонапарт, який вивчав походи Карла, гостро ї різко засуджує кампанію 1708 — 1709 рр. Він закидає шведському королеві зламання принципів чи правил війни. Наполеон каже, що Карл не сконцентрував усіх своїх сил, хоч міг це зробити; він також відрізав себе від своєї бази, при тім не створюючи бази на завойованій ним території. У своїй книзі «Рішальні битви західного світу» англійський генерал Фуллер пише, що «не чекати на Левенгавпта (він має на думці той корпус, що йшов із Прибалтики маючи подостатком артилерії та припасів і що його розбив Петро — К. С.) було актом стратегічного божевілля».⁶) Український генерал Павло Шандрук говорить, що Карл, ідучи в Україну, «повірив запевненням Мазепи, що поява Карла в Україні стане гаслом до повстання. Карл зовсім не взяв під увагу, що головна сила українського війська була поза межами України. Врешті Карл знаехтував стратегічні й матеріальні можливості Петра».⁷)

Битва під Полтавою мала велике значення для Швеції, України, Московщини і навіть Польщі. Для Швеції, України й Польщі це значення було негативне й трагічне. Для Московщини день Полтави був днем небуденої перемоги й триомфу. Генерал Фуллер пише про цю битву:

«Битва під Полтавою була чимсь більшим, ніж звичайна боротьба поміж двома сусідніми народами, бо це була проба сил між двома цивілізаціями, Європи й Азії, і тому, що це було так, хоч у той час то було малопомітно, російська перемога над Ворсклом судилася бути однією з найбільших важливих подій у новітній історії західного світу. Вирвавши гегемонію півночі від Швеції, поклавши кінець українській незалежності і зруйнувавши справу Станіслава в Польщі, Росія, що в суті є азійською потугою, здобула безпечну позицію на доступах до Східньої Європи».⁸)

ПРИМІТКИ

¹⁾ Холмський, Іван: *Історія України*, стор. 255.

²⁾ Оглоблин, Олександер: «1709 рік» (*Вісник*, лютий 1959), стор. 8.

³⁾ Gade, John: *Charles the Twelfth King of Sweden*, p. 246.

⁴⁾ Цит. за Оглоблином: «1709 рік» (*Вісник*, лютий 1959), стор. 10.

⁵⁾ Цит. за Мерінгом: *Очерки по истории войн и военного искусства*, стор. 99.

⁶⁾ Fuller, J. F. C.: *The Decisive Battles of the Western World*, p. 171.

⁷⁾ Шандрук, Павло: «Полтавська битва і її наслідки для України» (*Календар «Свободи»*), стор. 66.

⁸⁾ Fuller, J. F. C.: *The Decisive Battles of the Western World*, p. 184.

Ю. РУСОВ

Гетьман І. Мазепа як предвісник українського націоналізму

Цього 1959 року минає 250 літ із часу збройного виступу гетьмана Івана Мазепи проти Московщини. Після програного бою під Полтавою 27 червня 1709 року гетьман разом зі своїм союзником, шведським королем Карлом XII, опинилися у Молдавії, яка тоді належала туркам. Згідно з турецькою етикою і вірою, обом володарям було дано притулок, «азиль», як тепер кажуть. Деякий час Карло й Мазепа перебували в Тягині (Бендерах). Мазепа помер у кінці цього ж 1709 року і, згідно одним історичним даним, був похований у Галаці над Дунаєм.

Не раз відвідували Галац із моїми українськими й румунськими студентами, я завше водив їх до церкви св. Георгія, яку багато підтримав гетьман і при якій, по одній з версій, його і було поховано. Вулиця при цій церкві мала назву «strada Mazepa». Згідно деяким переказом, москалі в 1876 році, коли зайняли Галац, знайшли гріб Мазепи і, вкинувши тлінні останки Івана Мазепи в гармату, стрілили ними в Дунай. Згідно іншим оповіданням, переказаним мені одним священиком, останки гетьмана було раніше (себто сподіваючись приходу москалів і знаючи їх ненависть до Мазепи) перенесено до Яс, де і поховано¹⁾.

Згадуючи наших великих героїв і велетнів духа слід завше пам'ятати їх заповіти і старатись серцем і духом злитися з їх вічними для нас ідеями. Цим ми усталюємо духовий зв'язок із тими, кого немає вже на землі, але яких дух є бессмертним.

Починаючи з прадавніх часів, у які ледве засягають досвіди наших істориків, через добу князівську, добу козацької державності, наречті — аж до наших часів, ми бачимо виразну тягливість українських лицарських зasad і моралі.

У моїй книжці «Душа народу і Дух Нації» я дав спробу синтези цих головних зasad, гасел, клічів, які завше вели нашу націю до перемоги: Це є: «За віру християнську, за землю українську, за прадідівську славу!»

І починаючи від, так би мовити, «кодексу» лицарської вдачі і зasad лицарських прагнень у «Слові о Полку Ігоревім» XI. століття і до сучасної боротьби чи то січових стрільців і української армії, чи то УПА, не згадуючи про вдалі й невдалі збройні й дипломатичні виступи часів після Мазепи (напр., формування і успішні бої з москалями Чайківського — Садик-паші — в час Кримської війни в середині минулого століття, себто яких 100 літ тому, поїздки графа Капніста до Пруссії наприкінці XVIII. століття з метою визволення України з-під «московської тиранії» і ін.), українська провідна верства весь час прагла незалежності України. Тягливість національних змагань іде, і ніщо їх не спинить.

Як же нам або, краще сказати, вам — нашій студіючій молоді, на яку кожна нація покладає стільки надій — включитись у цей дух українських змагань?

На жаль, здебільшого наші імпрези, присвячені вшануванню пам'яті українських велетнів духа або славних історичних подій, носять більш-менш формальний характер: реферат (часто протилежний ідеям того, кого вшановується), декламації чи співи, хорові чи сользові (які теж часто не мають жадного відношення до тих ІДЕЙ, які нам лишив той, чио пам'ять святкуємо).

¹⁾ В колекції Гіка була нагробна плита з нагробника Мазепи.

Справа таких імпрез не полягає лише у виконанні «національного обов'язку», який би це обов'язок не був нудний і трафаретовий, але у глибокім сприйманні того дороговказу, який нам дає людина чи подія, яку вшановуємо.

І нашій молоді, яка ще не занурилася остаточно у «статки і достатки», слід дбати, щоб чужинцям і своїм українцям, які не мали, силовою військових подій або дитинства й молодості, проведених під советсько-московським режимом (який старанно дбав, аби нічого з героїкою нашої минувшини не стало відомим молоді), ознайомитися з правдивою історією України, а також чужинцям показати, «Хто ми, чиїх батьків діти». Слід подавати такі імпрези, які, за словами поета Дарагана, мають викликати у присутніх високі почуття:

І ніч не та, і щось ворожжати зорі,
І тисне груди божевільний шал,
І спрага подвигу в палкому серці зоре
Глибокий слід і збудить мрій фіял...

Такі імпрези є можливі і в наших обставинах, і як зразок можна навести недавній виступ українців перед представниками різних «новоканадійців» (німців, португалець, еспанців, словаків, італійців і інш.). Приємно було почути від чужинців: «лише українці мають тверде й непохитне ставлення до Москви і вміють так чітко й виразно висловити свою національну ідеологію».

Виступ було ілюстровано декламаціями з творів чужинців про Мазепу. Взагалі слід підкреслити, що серед чужинців — французів, англійців, поляків і навіть москалів — постати гетьмана Мазепи викликала захоплення, як борця за волю і героя. Кожен знає або чув про поему Байрона «Мазепа» або поему Віктора Гюго «Мазепа», про Словачького або Пушкіна, який очевидно весь по стороні Петра і російського імперіалізму, але вкладає в уста Мазепи ті слова, які ми й нині можемо повторити:

Схиляли довго ми глави
Під покровительством Варшави
І самовластім Москви.
Ta незалежною державой
Україні бути вже пора,
І пралор вільності кривавий
Я підіймаю на Петра.

Вольтер у своїй «Історії Карла XII.» теж захоплюється (хоч і обережно, бо був у приязні з царицею Катериною II.) постатю Мазепи. Слова Вольтера «Україна є край, що завше прагнув незалежності», часто цитують на наших виступах перед чужинцями.

Взагалі в XIX. віці за кордоном був справжній культ Мазепи як героя національного змагання за волю. Картина Ораса Верне «Мазепа» була придбана для прикрашення Французького Парламенту, як символ національної боротьби за свободу. На тему «Мазепа» є велика картина знаного французького мальяра Делякруа. Крім того, у Франції були сотні так званих «gravures d'Epi-pa!» (розмальованих лубків) на тему «Мазепа». Цікаву збірку таких гравюр я бачив в одній приватній колекції в Парижі. Деякі навіть досить фантастичні і основані на апокрифічних даних із життя гетьмана Мазепи. Але це свідчить про ту величезну пошану до нашого великого гетьмана за кордоном, і то якраз у ті часи, коли на «нашій, не своїй землі» «від молдаванина до фіна на всіх язиках все мовчало», а ім'я Мазепи було викляте:

Гетьмане, сивий страднику,
«Опущений Іван!»
Перемогли, зробили зрадником,
Зникає пан Гетьман...

(Дараган)

І в ті самі часи, коли Делякруа малює величезний образ Мазепи, москали (як це переказується) заряджають гармату останками Мазепи і розвіюють рештки пам'яті по гетьманові. Але вбити можна тіло, знищити навіть кості героя і борця за волю, але не дух. І «правда прадідів великих» (Донцов) пе-

реживає її носіїв і служить дорогою козом для нових поколінь. Але новим поколінням треба вжитись у цю правду, щоб не сходити на модні й немодні манівці. Знати свою українську правду і лицарську традицію, примінити її у громадськім житті і в боротьбі за Україну — ось завдання молоді.

Отже, у свій час сучасник Мазепи французький амбасадор маркіз де Бонак писав про Мазепу: «Я ніколи не зустрічав людину, яку можна порівняти до гетьмана Івана Мазепи з його інтелігенцією і виробленістю його думок». Він каже, що в ті часи мало було рівних йому серед західноєвропейських політиків. Роже Тісеран (перед другою війною) у своїй книжці «*Histoire d'un peuple — Ukraine*» зазначає, що Мазепа був «на рідкість освічений і арист, достойний порівняння з найбільшими принцами Захуди часів Ренесансу».

Для нас, українців, Мазепа є в першу чергу символ боротьби проти Москви.

Український націоналізм, більш-менш у тім сенсі, як ми його розуміємо, особливо згідно з працями Д. Донцова, має свої початки сливе на протязі цілої нашої історії: «За землю українську!». Перші національні війни вів Богдан Хмельницький, який сам казав: «Звільню всю націю». Перед тим у Західній Європі були переважно війни династичного характеру, часто під релігійними гаслами. Повстання Хмельницького і його пізніші війни проти Польщі, а Виговського проти Москви, носили вже чисто національний характер. І на протязі XVII. віку ідея української нації, що прагне мати свою незалежну державу, чим далі, тим більше оформлювалась і була завершена, в нашім сенсі націоналізму, у постаті Мазепи.

У чим же полягав націоналізм Мазепи, який, як ми бачили, викликав подив і пошану в усіх цивілізованих країнах?

Гетьманування Мазепи на протязі понад 20 років носить виразний характер української державно-творчої праці, хоч і в союзі з Московією, до остаточного розірвання цього союзу і спілки з Карлом XII.

За цей довгий час гетьманування діяльність Мазепи і його старшинського оточення полягала в закріпленні ладу й порядку на Україні Лівобережній, урегульованні війська і права та обов'язків людності, в розбудові освіти й мистецтва і величезного, як церковного та стратегічного, так і приватного будівництва.

В його ділі ми бачимо, в яких напрямках має розвиватись і тепер наш націоналізм, і він може служити зразком, як державного мужа, ворога Москви, так і великого українського патріота.

Це видно з уривку його промови до козаків: «Не для власної приватної користі, не для почестей, ані для інших забаганок...» Це слід прийняти на увагу нашим націоналістам особливо в наш такий матеріалістичний вік, коли кожний

...Хто лісок добрий, або хуторець ізрядний,
Хто став, хто луку, хто сад має порядній,
Тому завидувати не хотіте,
Як би його привластити, не ішіте,
Ібо коли козаки уже обнищають,
То не довго достатки ваши потривають.

На жаль, в наші часи многі дивляться на так звану громадську працю, як на засіб придбання «хуторів ізрядних» чи то, як тепер кажуть, «гавзи і кари». І хотілося б, щоб наша молодь у своїх націоналістичних претензіях пам'ятала цю засаду: «не для моєї приватної користі, не для вищих почестей», а для «підвищення наших прав і вольностей» жити і працювати.

Чужинці високо цінили Мазепу не лише як політика і борця за волю, але й за його велике розуміння мистецтва. Це ще один із його заповітів нам. Любити справжнє мистецтво, наше українське мистецтво, одріжнити його від макулатури неуків і подавати перед своїми чужими те справжнє мистецтво, яке так цінів і розумів гетьман Мазепа. За його гетьманування Україна вкрилася шедеврами архітектури, які досі викликають подив і пошану до українського будівництва. Згадаймо при цім хоча б плащаницю, яку Мазепа

замовив найліпшим тодішнім майстрям і подарував для Гробу Господнього в Єрусалим²⁾.

Його літературні здібності теж дають зразок глибоко-патріотичної творчості. Згадаємо лише його пісню «Ой біда чайці небозі», або пісню-заклик до українців:

Всі покою щиро прагнуть,
А не в єден гуж всі тягнуть,
Той направо, той наліво,
А всі браття: тото діво...

І далі:

Не допустіть гіркої муки
Матці своїй більш терпіти!
Нуте врагов, нуте бити!

Самопали набивайте,
Острих шабель добувайте.
А за віру хоч умріте
І вольностей бороніте!

Нехай вічна буде слава,
Же през шаблю маєм права.

Гасло Мазепи відродилося в наших змаганнях вже в нашім ХХ. віці, і наше відроджене лицарство і досі в рядах УПА доводить, що дух Мазепи не вмер, не загинув.

Будучи сам високоосвічений, гетьман Мазепа дбав за високу освіту для свого краю. Наші тодішні високі школи цілком дорівнювали західноевропейським. Дбав також не лише про освіту, але й про відповідне виховання молоді, не лише хлопців, але й дівчат. Мати гетьмана Магдалена керувала при своїм монастирі дівочим інститутом, де козацькі дочки вчилися літератури, музики та інших наук, як головне — пристойного поводження (так званої «політики»). Цікаво, що в XI. віці дочка князя Ярослава Анна, що стала королевою Франції, вийшовши заміж за короля Генріха, завела теж першу тоді у Франції школу для шляхетних дівчат в St. Lis. Бачимо, що традиція доброго виховання відразу відроджується, як тільки відроджується державність.

Навчити духу лицарськості трудно, він є вроджений у тих чи інших індивідуах; але навчити зasad доброго поводження, поняття, що «годиться» і що «не годиться» робити — то особливо належить тим націоналістам, які мають як в свій час козацьке лицарство показувати і своїм і чужим — всю шляхетність і лицарськість нашого краю. «Оним шляхом ідіть, оним подражайте!»

Очевидно, що говорити про політичну діяльність Мазепи, основану на чисто націоналістичних засадах, не доводиться, бо всі інтелігентні українці про це знають. Але він є славним для нас тим, що виразно показав нам, що Україні не подорозі з Москвою. І це тим більше цінний його заповіт у нашу добу «модерного московофільства», коли всі захоплюються московськими «достіженнями», і навіть не раз наші молоді вважають, що є дещо з цих «достіжень» «хвали і подиву достойне».

Отже націоналістичні заповіти Мазепи є актуальні і в наші часи, і дуже бажано, щоб наша молодь перейнялась його духом:

На тлі минувшини тратічної
У жовтім кунтуші,
Тож ти, мара душі величної,
Шляхетної душі.

Безкомпромісова боротьба з усім, що є московське, лицарськість вдачі, містецтво — зброя за Батьківщину, політична свідомість, пошана до всіх наших героїв, що йшли шляхами наших славних предків, самопошана перед чужинцями і безумовна відданість не власним інтересам, а Україні.

²⁾ Порівн. руйнування москалями тих Мазепою збудованих чи відновлених церков (напр., монастиря св. Михайла з його містикою).

Шанувати спогадами чи імпрезами славних прадідів великих не полягає у відбутті концерту чи зборів, але у вникненні в дух того, кого ми святкуємо і в тому, щоб в житті старатись проводити його ідеї, — влитися в його дух.

Лише так ми можемо гідно виконати націоналістичні заповіти Мазепи, і показати, що ми «брратя козацького роду»!

Отже, щоб закінчити цей мій виклад, в якім я постарауся вказати на ті засади, яких нас учатъ велетні нашої історії, і як ці засади необхідно розуміти і виконувати нашій націоналістичній молоді, я подаю вірш Михайла Старицького, в якім він закликає, ще на початку нашого століття, молодь; і цей його заклик набирає ще більшої актуальності в наші часи, коли ми стоїмо перед великими катаклізмами і здійсненнями:

На вас, завзяті юнаки,
Борці за волю України,
Кладу найкращі думки,
Мої сподівання єдині.

В вас молода ще грас кров,
Немас в серці ще облуди,
В душі палає ще любов
До обездоленого люду.

Не занехайте ж ви її,
Не розгубіть по світі всуе,
Нехай вона ваш дух гартує
У чесній славній боротьбі!

Хай кат жене, а ви любіть
Свою окрадену країну,
За неї тіло до загину
І навіть душу положіть.

ІВАН КУЗІВ

Розвиток української державницької думки на переломі 17-18 століть

(Доповідь виголошена на студійній конференції ТУСМ 28. 3. 1959)

Державницька думка, як певний вияв національної спільноти до самостійницького діяння, до самобутності народу, — це свого роду доказ-свідоцтво національної здібності до творення державного життя, державної сили та дипломатичної акції. Державницька думка зроджується, розвивається та досягає при певних зовнішніх і внутрішніх виявах народу та його передових одиниць.

17 ст. було власне тим часом, коли українська державницька думка дозріла, коли духові й фізичні сили народу зформували сильний національний моноліт, здібний до творення державного життя. І коли ми сьогодні при оцінці нашого історичного минулого глибше застосовимось над розвитком української державницької думки, то ствердимо факт (як це влучно відмітив В. Липинський у своїй праці «Україна на переломі»), що «від упадку Козацької Держави аж по сьогоднішній день український народ міг створити тільки один раз спільний (підкр. — І. К.) державно-національний фронт».

17 ст. було свідком славного й могутнього збройного чину Хмельницького. Це був момент національної зрілості, яка проявилася в усіх сферах життя народу. Час перед національним зрывом Хмельницького не був періодом економічного занепаду, а навпаки. Проф. О. Оглоблин у своїй праці про Хмельниччину наводить численні докази про розвиток промисловості, сільського господарства та торгівлі. Це справді був час акумуляції духових і фізичних

сил, і це було доказом дозрівання державницької думки народу, який готувався до здобуття своєї незалежності.

Але 17. ст. було свідком і сумних подій, коли то ворог з зовні і внутрі низчив наш державний організм та ослаблював наші державницькі ідеї. Час Руїни, головною з причин якої було знехтування москалями Переяславської угоди, був свідком, коли український народ під натиском трагічних моментів утратив свою ясну державницьку думку та не зумів протиставитись анархії та ворожій дії. Характерною ознакою часів Руїни, подібно як це було в політичному житті нашого народу 11-12 ст., були міжусобиці, свари, роздори, в наслідок чого ослабли надії на краще та віра у власні сили. В парі з тим приходить і економічний занепад. Колишні великі подвиги Хмельницького залишились тільки, як спомин про славне минуле. Потрібно було людини, яка збудила б приспану державницьку думку народу, людини, яка підняла б свій народ до гідності, яку він утратив. Кінець 17-го та початок 18 ст. був тим періодом, в якому українська державницька думка знайшла свого будітеля. Був ним гетьман Іван Мазепа.

За час гетьманування Івана Мазепи в Україні знову приходить до великого культурного, політичного й економічного розвитку. Великий гетьман зумів дати сильні імпульси в усіх ділянках життя народу. З великою обережністю гуртус Мазепа біля себе своїх однодумців, для відновлення самостійницьких ідей, щоб потім, підготовивши відповідні кадри, довершити найважливіше політичне завдання, а саме, зорганізувати народ у державні рамки.

Коли в першій половині 17. ст. українська державницька думка розвивалась у зв'язку із боротьбою проти Польщі, так у другій половині вона яскраво позначалась проти Москви.

В яких аспектах розвивалась тодішня українська державницька думка? В першу чергу треба взяти до уваги аспекти політичний та військовий, в яких ідея соборності займала важливе місце в діяльності гетьмана. Слід відмітити, що в походах Мазепи на побережжя Чорного моря, разом з московським військом, у 1689 і в 1695 роках, здобуття турецьких і татарських фортець на нижньому Дніпрі — все це в користь московської експансії, але це свідчить також про те, що Мазепа використовував ці походи для українських соборницьких цілей. Знаємо, що після Андрусівської угоди 1667 року прийшло до розподілу України, Правобережжя якої знайшлося під володінням Польщі. Самостійницькі прояви на Правобережжі примусили бути Польщі відновити козацьке військо, і коли Мазепа, використовуючи цю нагоду, задумав з'єднати Правобережжя з Лівобережжям, Москва цьому спротивилася, що в свою чергу викликало певну реакцію серед українського народу по обох боках Дніпра. Ця ідея соборності відроджувалася з щораз більшою силою. І щойно тоді, коли війна з шведами ставала неминучою і Москва разом з Польщею знайшлися у прикрій ситуації, Мазепа використовуючи цю нагоду вирушив на Правобережжя, діставши на це від Петра дозвіл.

Дуже скupo згадують про цей похід Мазепи російські джерела. Не зважаючи на важкі перешкоди, українське військо в скорому часі зайніяло Правобережжя та Західну Україну. Шлях Мазепинського походу був майже той самий, яким ішов його великий попередник Хмельницький: через Збараж-Львів до Замостя. Гетьман з'єднав тодішні етнографічні українські землі. «В цьому відношенні Мазепа поділяв концепцію Хмельницького і Витовського, які, в переговорах зі шведами, вимагали від шведського короля признання за Козацькою державою на всю стародавню Україну...» (В. Січинський).

Боячись росту українських самостійницьких ідей, Петро наказав Мазепі віддати Правобережжя Польщі, однаке майже до самої полтавської трагедії Мазепа не віддав українських земель Польщі.

Державницьке думання гетьмана позначилося у великий мірі в його внутрішній політиці. Він давав великі суми гроша на культурні цілі, як школи, церкви, монастири. Хоча він опирався на вищу верству, однаке це зовсім не означало, що він не думав про козаків та селян. В його універсалах з 1691, 1692, 1701 років, ми бачимо, що Мазепа противився визискові козаків і селян

старшиною та забороняю обтяжувати селян панциною, відбирати від козаків землю, і т. п.

Коли брати до уваги дипломатичний аспект і розвитку української державницької думки на переломі 17-18 ст., то необхідно нам зупинитись над одним, що так скажу, епізодом, над українсько-кримським договором 1692 року, що його уклав Петро Іваненко-Петрик, противник Мазепи. Проф. О. Оглоблина відмічує, що в своїй глибокій основі цей договір був політичною програмою та ідеальною підготовкою Мазепинського виступу проти Москви в 1708 році. Козацький літєсписець Самійло Величко говорить про Петрика, що він мав намір «щось полезное створити, Малую Росію от владенія московского віддалити». Петрик розумів, яка велика небезпека грозить Україні, тому вважав необхідним заключити союз із Кримом і Туреччиною. На думку О. Оглоблини є «всі підстави думати, що Петрик був на той час освіченою особою керівних українських кіл, з доручення яких він уклав союзний договір України і Криму». Про цей важливий договір у науковій літературі появилась праця російського історика Соловйова («Історія Росії»). З українських істориків, що згадували про цей союз, слід відмітити Костомарова, Яворницького, Багалія і Грушевського. Це договір між двома державами. Україна в ньому виступася, як рівноправний партнер. Мазепа не міг визнати правним цього договору, бо він був пов'язаний з антиурядовим повстанням, хоча цей договір і відповідав українським самостійницьким ідеям. Цю угоду визнало Запоріжжя, де Петрика було вибрано на гетьмана, після чого він збройно виступив проти Москви. Заховались численні листи, відозви та універсалі Петрика, в яких золотою ниткою тягнеться протимосковський мотив. Ось кілька уривків з листів Петрика: «Ми, взявші Господа Бога і Пречисту Його Матір на поміч, незабаром підемо з ордами для відібрания від московської влади милої отчизни своєї України». В іншому листі, до Запорізької Січі, він пише: «... щоб ми більше нічого ярма, і московського, і польського, не носили на своїх вольних шиях і не терпіли від ворогів своїх неволі, которая нас від Москви і від ляхів потидає гірше, ніж від бісурменів.» У своєму універсалі до Полтавського полку Петрик говорить: «А тес відайте, що ця війна на москаля піднялася не для чого іншого, але для ваших вольностей і загального всенароднього посполитого добра ...»

1705 рік, це час, коли ідея соборництва всіх земель України стає реальним політичним діянням Мазепи, протимосковський дух набирає щораз більшої сили, мобілізує Україну до другої Хмельниччини. Ми не будемо зупинятись точніше над історичними подіями в той час. Головним нашим завданням є представити, в яких саме напрямках розвивалася українська державницька думка. Що до другого всенаціонального зrivу не прийшло, це в першу чергу через зміну воєнних операцій, які застали Мазепу непріготованим. Коли шведський король Карло XII вирушив на Україну, гетьман змушений був одверто виступити проти Москви. Він зізнав, що Петро зі своєю армією увійде на Україну і тим унеможливить організувати українські маси до всенародного протимосковського повстання. Про державницьку думку великого гетьмана свідчать його численні відозви та промови до козаків після зруйнування Батурина та перед полтавською битвою. Польський капелян Карла XII Георг Норберг пише про гетьмана, що увага скеровувалася на те, щоб Україну вчинити окремим князівством. Згадус він про те, що гетьман звертаючись до запорожців сказав їм, що його спонукало стати по боці шведів саме надія визволити край від московського панування. Дуже маркантино є промова запорозького отамана Костя Гордієнка, яка відзеркалює тодішню національну свідомість та державницьку думку запорожців: «Я з запорозькою воєнною силою дякую вам, як вождеві України за те, що ви зичлива людина, маєте на серці стан нашої батьківщини і дали початок звільненню її з московської неволі. Ми впевнені, що ви з тісю метою, а не з власної користі чи з інших причин, шукаєте охорони в шведського короля, і тому ми хочемо вірно стояти при вашому боці.»

Ми дуже мало маемо відомостей про діяльність уряду Мазепи напередодні полтавської трагедії. Всі державні архіви або були знищені в Батурині або

десь лежать по чужих бібліотеках та музеях. Однак нам не трудно відтворити тогочасну державницьку думку. Після зруйнування Батурина в листопаді 1708 року, гетьман розгорнув широку дипломатичну акцію. Він плянує та почасті й реалізує велику антимосковську коаліцію, до якої мали б входити, крім Швеції та України та їх західних союзників, ще такі держави та народи, як Туреччина, Крим, Молдавія, Валахія, Трансильванія, Дін. кубанські черкеси, казанські татари, Башкирія. Це в дійсності був великий державний плян.

Та в усіх цих задумах перешкодила несподівано полтавська трагедія. Однак немає найменших підстав думати, що в той час українська державницька думка була приспаною. Правда, що не було тоді одностайного спільногого фронту, як це було під час повстання Хмельницького, та все таки є докази великих державних починів Мазепи та його наслідника, що вповні поділяв політичну концепцію Мазепи — Пилипа Орлика.

Щоб мати всецілій і ясний образ розвитку української державницької думки на переломі 17-18. ст., ми на кінець зупинимось над важливим історичним документом цього часу, яким є «Вивід Прав України» гетьмана Пилипа Орлика з 1712 року. Цей політичний меморіял — це черговий доказ стійкості української державницької думки. Гетьман П. Орлик у «Виводі Прав України» зумів поставити українську проблему в правдивому свіtlі. (Примірник цього твору у французькій мові знаходиться в замку Дантеvіль у Франції, який належав колись дружині Григорія Орлика, сина П. Орлика. Цей документ знайшов 1922 року наш історик Ілля Борщак). Проф. Оглоблин, згадуючи про цей цінний документ, говорить, що це одна з найцінніших історичних наших пам'яток 18 ст. «Його аналіза Переяславської угоди, — пише він, — як найсильнішого аргументу і доказу суверенності України, перегукується з думками Миколи Міхновського і Вячеслава Липинського». Ось кілька винятків з цього важливого документу: «... інтерес усіх європейських держав так зробити, щоб Україну звернути гетьманові Орликові, котрого вільно обрали й проголосили Стани України. Їх бо власний інтерес зобов'язує їх не санкціонувати і не давати спричиняті небезпечних для себе самих наслідків від узурпації... Міжнародне право вимагає допомагати притніченим громадянам у крайніх випадках...» «... інтереси зобов'язують європейські держави веліти звернути Україну і тим самим обмежити державу московську, яка не-забаром може змагати до повалення європейської свободи (підкр. І. К.). Ті, що дбають про інтерес цілої Європи і кожної її держави зокрема, легко зрозуміють небезпеку для свободи Європи від такої агресивної держави...» «... які б в велики не були московські насильства, вони не дають ніякого законного права москаллям щодо України. Навпаки, козаки мають за собою право людське й природне, одним із головних принципів котрого є: народ завжди має право протестувати проти гніту і привернути уживання своїх стародавніх прав, коли він матиме на це слушний час».

За своїм змістом, «Вивід Прав України» — це свого роду звернення тогочасної воюючої поневоленої України до Європи. В ньому Орлик розкриває правдиве обличчя Москви та перестерігає європейські держави перед московською загрозою. Ця відозва Пилипа Орлика стала заповітом державницької думки українського народу на його довгому шляху до волі. Знаменні слова, що «інтерес цілої Європи є обмежити державу московську», є одним із принципів Антибільшевицького Бльоку Народів.

Українська державницька думка на переломі 17-18 ст. дала сильну основу протимосковського резистансу, якого не могли і не можуть знищити жодні репресії, як зі сторони царської Москви, так і тепер, зі сторони комуністичної, бо дух Великого Гетьмана повсякчас благословитиме розпочате ним святе діло.

Т. І. КІС

До питання Генеральної Асамблеї ОН у системі Об'єднаних Націй

ВСТУП

В цьому досить схематичному нарисі ми поставили собі завдання розглянути функціонування Генеральної Асамблеї ОН, в рамках Харти ОН. Йдеться тут не про ОН у цілому, а про один з багатьох органів цієї міждержавної установи. Нашою метою є розглянути компетенції цього світового «парляменту», та вказати на процеси-тенденції об'єднання вільних націй.

Соціально-політичні настанови людства прямують до універсалізму, і спрагнені миру народи об'єднуються в тих чи інших формах. Генеральна Асамблея є подумана як форум цих аспірацій та відограє велику роль в політичному житті націй.

Організація Об'єднаних Націй, будучи функцією цього універсалізму, стає чимраз більше об'єктом і нашої зовнішньої політики, скільки ця остання має за підłożжя універсальної ідеї, які збігаються з напрямними Хартиї ОН.

Щоб звернути увагу наших політичних діячів на цей відтинок нашої політики, присвячуємо цей суто технічний нарис одному з органів Об'єднаних Націй — Генеральній Асамблеї.

Генеральна Асамблея скликається кожного року і на ній обговорюються світові проблеми, що в посередній формі заторкують і нас. Роля Генеральної Асамблеї збільшується з року в рік, хоч статут ОН не передбачає такої зміни. Однак факт природної еволюції компетенцій цього органу може довести навіть до зміни самої Хартиї, з якої й випливає влада Генеральної Асамблеї.

Дотепер найважливішу модифікацію цього органу занотовано 3-го листопада 1950 р., відколи Генеральна Асамблея фактично поширила свої повноваження.

Така тенденція може привести до докорінної зміни ОН, через співвідношення влади Ради Безпеки до Генеральної Асамблеї. Діяльність Ради Безпеки була часто паралізована зловживанням права вето Советським Союзом. Узглядноючи цей факт, більшість держав членів ОН — є скильна надати більше компетенцій Генеральній Асамблеї, де немає права вето.

В цій статті розглянемо функціонування Генеральної Асамблеї та важливіші компетенції цього органу і вкажемо на унапрямлюючі тенденції універсалізму, тобто політичного об'єднання світу.

1. ГЕНЕРАЛЬНА АСАМБЛЕЯ В РАМЦЯХ ХАРТИ ОН

Організація Об'єднаних Націй являє собою інституцію, складену з багатьох виконавчих органів, яких функції є чітко визначені. І так кожний орган має свою ділянку, а сама Хартія є подумана як установча база цих органів.

Генеральна Асамблея як орган є наділена Хартією певними функціями і виконує їх протягом своїх сесій. Хартія передбачає звичайні ціорічні сесії і сесії надзвичайні, «якщо обставини цього вимагають». Ці сесії скликаються на дату устійнену через правильник Асамблеї.

Харта даворила Генеральній Асамблеї різні функції, одні поширені, інші специфічні.

Ці різні функції можуть бути згруповані в трьох категоріях:

a) Адміністративна функція.

Генеральна Асамблея розглядає і одобрює бюджет Організації та бюджет т. зв. спеціалізованих інституцій; узгіднює дії цих інституцій та має право вгляду в діяльність окремих відділів, і т. п.

б) Конституційна функція

Генеральна Асамблея провадить обрання членів окремих органів і генерального секретаря, узгіднює процедури внесків щодо зміни Хартії, приймає, обмежує в правах і виключає членів.

в) Специфічна функція

Генеральна Асамблея не посідає правно-санкційної влади, і в цьому її специфічності. Однак при відповідному укладі моральних сил, резолюції Генеральної Асамблеї можуть мати вирішальне значення в справах миру й міжнародної безпеки, в справах співпраці в ділянках економічній, соціальній, культурній як рівнож у ділянці «прав людини».

Генеральна Асамблея є теж управлена творити різні комісії й підкомісії, як от, напр., Політична Комісія.

Комpetенції Генеральної Асамблеї є зафіковані в таких статтях:

- ст. 10 — надає рамовість і характеристику функцій і влади, (в ній відображені якраз специфічність ГА);
- ст. 11 — розвиває попередню статтю і розмежовує окремі компетенції правного й політичного порядку;
- ст. 14 — вказує на ролю Генеральної Асамблеї в ділянці мирного полагодження міждержавних конфліктів;
- ст. 22 — утігує ГА утворювати допоміжні органи;
- статті 4, 5, 6 вказують на правність ГА щодо приймання обмежування в глядає внески до порядку нарад і подає його до затвердження ГА.
- правах виключення членів;
- ст. 15 — наділяє ГА функцією розглядати звіт Ради Безпеки;
- ст. 12 — вносить обмеження до функцій ГА на користь Ради Безпеки;
- ст. 2, 7 — оголошує принцип, за яким Генеральна Асамблея є позбавлена всіх прав інтервенції в справах «суттєво національних» (ділянка національного суверенітету).

Всі ці згадані статті, що надають компетенції ГА були опрацьовані в «Пляні DUMBARTON OAKS», 21. 9. — 7. 10. 1944 р. репрезентантами США, Великобританії, ССРС і Китаю. Цей Плян служив за базу в дискусіях в Сан-Франціско 25. 4.—26. 6. 1945 р., де п'ятдесят націй-учасниць підписали Хартію, а між ними також і Українська Советська Республіка.

2. ГІЕРАРХІЯ ОРГАНІВ ОН І МІСЦЕ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ МІЖ НИМИ

В принципі Хартія визнає рівноправність за всіма органами, і стаття 7, яка говорить про це, не дає переваги ніякому з них. Однак гієрапхію компетенцій органів Хартія таки визначає. Так, наприклад, Соціально-Економічна Рада підлягає авторитетові Генеральної Асамблеї (її члени обираються тією ж ГА). Рада Опіки, за формулюванням статті 85, відступ 2, і статті 87, підлягає контролю ГА. Але — з другої сторони — ці обидві Ради є підлеглі авторитетові Раді Безпеки в окремих питаннях.

Отже між органами існує певна гієрапхія, залежність і співзалежність. Відношення одного органу до другого є досить складне, зокрема відношення компетенцій Генеральної Асамблеї до Ради Безпеки. З другої сторони, однак між органами ОН існує чітке розмежування компетенцій. Цей поділ влади випливає з самої природи цих органів і є рівночасно критерієм обмеження влади кожного з них.

Цей принцип розмежування компетенцій і співзалежності органів чітко виявляється у відношенні Ради Безпеки до Генеральної Асамблеї і навпаки. Влада Генеральної Асамблеї є суттєво обмежувочного (деліберативного) характеру, і в цьому полягає її специфічність. Влада зобов'язуочної сили спочиває в Раді Безпеки. Правовим порядком стаття 15 Хартії не дозволяє ГА втручатись — в характері контролера — до діяльності Ради Безпеки. Таким чином Рада Безпеки, щодо влади, виказується як зверхній орган Об'єднаних Націй.

Резюмуючи сказане вище можемо зробити такий висновок: Суттєвою характеристикою Хартії є ставлення органів в гієрархічну залежність між собою і рівночасне розмежування влади й компетенцій між Радою Безпеки і Генеральною Асамблеєю.

В Хартії Об'єднаних Націй знайдемо два полюси: Генеральну Асамблею і Раду Безпеки. Зв'язок між ними є складний, а точка тяжіння є направлена в сторону Ради Безпеки. Отже стверджуємо певний дуалізм Хартії, що виявляється у формі рівновагості двох основних органів: Ради Безпеки і Головної Асамблей. Один орган дополнює другий і рівночасно не поступається в своїй компетенції. Один без другого втратив би ґрунт власного існування.

Генеральна Асамблея, однак, видається нам найважливішим органом ОН через свій характер репрезентативності. — Це своєрідний парламент держав. Між сімома т.зв. принциповими органами (Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна й Соціальна Рада, Рада Опіки, Міжнародний Трибунал Справедливості, Секретаріят), ГА посідає керівну роль. Правова рівність держав на форумі ГА є забезпечена Хартією, і кожна держава, мала чи велика, може з неї користуватись.

Кожна держава-член ОН диспонує одним голосом і має право бути заступником п'ятьма делегатами. Число цих репрезентантів було об'єктом дискусії на конференції в Сан-Франціско. Учасники конференції договорились, що для того, щоб ГА могла ефективно виконувати свої завдання, її форум не повинен бути надто широким.

Крім п'ятьох постійних делегатів, кожна держава має право мати ще п'ятьох заступників делегатів і користуватись експертами в міру потреби.

3. ПОЛІТИЧНЕ ЗНАЧЕННЯ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ

Властивої характеристики Генеральна Асамблея набирає через «різноманітність» держав-членів, і цей структуральний її склад узnamеннює її політичну ролю.

Допущення до ОН численних «недостатньо розвинених» держав мало наслідком створення своєрідної «третьої сили» між державами західної демократії іsovets'kим бльоком. Ця сила й далі прибирає на значенні і часто слугує, як урівноважуючий середник, одній чи другій стороні — в залежності від політичної коньюнктури. Така гра сил часто дає драстичні наслідки і творить комплекс проблем, часто ускладнюючи ситуації через той факт, що з 24-ох держав Европи — не беручи до уваги СССР — тільки 12, тобто половина, є застурлені в ОН. В останніх роках ситуація ускладнюється ще через той факт, що Генеральна Асамблея перебирає чимраз більше компетенцій від Ради Безпеки.

Аналізуючи політичне тло ГА, стверджуємо взаємне змагання трьох основних тенденцій політичного й ідеологічного характеру:

а) Мирні намагання західних демократій утримати міжнародну рівновагу сил та забезпечити матеріальній добробут і розвиток культури в ім'я формування правдивої міжнаціональної спільноти. Засобами дії тих намагань стали численні органи, установи й інструкції ОН, між якими форум Генеральної Асамблей стає найважливішим. Моральною базою цієї тенденції є принцип недискримінації народів, окремо підкреслений у Хартії «без різниці раси, барви, статі, релігії».

б) Тенденція СССР використати форум ОН для форсування й просування своїх «універсальних ідей» світової «пролетарської революції». ОН і форум ГА стають для цього звичайним знаряддям. Присутність СССР у цій міжнародній організації є дискримінаційним елементом супроти шляхетних намагань окремих народів. Авторитет ГА є заснований на моральних засадах і не розпоряджає правом санкцій, себто можливістю застосування сили. В цьому полягає «слабість» ОН супроти СССР.

в) Тенденція «недорозвинених» народів використати цей антагонізм для своїх цілей. Це лягірування йде, однак, часто в розрізі з їх інтересами і дефінітивно схиляє їх у ту чи іншу сторону.

Наявність цих тенденцій перешкоджає ОН у цілому і ГА зокрема виконувати свої завдання. Однак ці замітки не перешкоджають нам наголошувати політичну важливість ГА. Ця інституція має сенс існування і, вдається нам, являє собою своєрідний «ерзак» світового форуму, про який говоритимемо в другій частині нашого нарису.

Продовжуючи нашу аналізу значення ГА, вкажемо на її основну важливість під сучасну пору. Ця важливість ГА випливає з факту, що вона фактично передала роль Ради Безпеки, з тією різницею, що право вето великорізкове тут не застосовується. Моральними санкціями, резолюціями, Генеральна Асамблея часто може зробити більше, ніж це виявляється назовні.

Тут слід іще додати, що становище ГА розвиватиметься й надалі в тому самому напрямку. — Всі намагання з метою зміни й виправлення тексту Хартії йдуть якраз у напрямку зміни статуту ОН, в сенсі скріплення правних основ Генеральної Асамблеї і зменшення вирішальної ролі Ради Безпеки.

3-го листопада 1950 р. Генеральна Асамблея проголосувала великою більшістю голосів резолюцію назований «UNITING FOR PEACE RESOLUTION», на основі якої ГА може бути скликана у випадку небезпеки — це значить, коли Рада Безпеки була б спаралізована в дії вжиттям права вето однією або кількома великодержавами — для вживання протидії, що до того часу були привілені Ради Безпеки. Інакше кажучи: Рада Безпеки може бути заступлена Генеральною Асамблеєю, якщо цього вимагатимуть скрайні потреби. Ці наглядні намагання сучасної світової політики надати Генеральній Асамблей **права санкцій** є здоровим проявом; однак підстави до оптимізму не є надто великі. Причина в тому, що умовини нашої епохи — соціологічні, моральні, матеріальні — ще не є під сучасну пору об'єктивними факторами для підсилення такого унапрямлення політики. Ключ для позитивної розв'язки цієї проблеми її надалі перебуває в залежності від відзискання Східньої і Центральної Європи.

4. ФУНКЦІОNUВАННЯ І КОНКРЕТНА ВЛАДА ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЇ

На основі 20-ої статті Хартії, «Генеральна Асамблея скликає звичайні річні сесії і, коли обставини цього вимагають, сесії надзвичайні. Дата відкриття річних сесій є призначена на кожний третій вівторок вересня.

Сесії відбуваються в головній кватирі ОН, якщо Генеральна Асамблея не вирішить про інше місце. Дотепер Генеральна Асамблея відбула надзвичайні сесії (1947-1948 р.) у справі полегодження палестинського конфлікту.

Генеральна Асамблея обирає для кожної сесії президента. Традицією є обирати з-поміж малих і середніх держав, беручи під увагу географічне положення батьківщин кандидатів.

Генеральна Асамблея обирає ще також 7 віцепрезидентів дляожної сесії. Коли обраний президент знайдеться в обставині неспроможності виконувати свої обов'язки, Генеральна Асамблея обирає президента поновно. Адміністративний і технічний персонал підбирається генеральним секретарем ОН.

Важливим в організації праці Генеральної Асамблеї є розподіл праці поміж комітетами, покликаними самою Асамблеєю. Ця система названа «системою комітетів». Звичайно покликається до діяльності 6 комітетів цього типу. Кожна з держав-учасниць має право обирати і бути обраною до цих комітетів. Ці комітети є нумеровані і названі за їх покликанням:

Перший Комітет, компетентний у політичних справах і справах безпеки, займається прийманням нових членів до ОН, обмежуванням прав і привілеїв держав-членів аж до виключення їх з ОН, студіями основних зasad співпраці між державами і збереженням миру й безпеки між державами (стаття 11 Хартії), стимуллюванням політичного зближення між державами, і т. п.

Другий Комітет, економічно-фінансовий, займається економічними і фінансовими проблемами, передбаченими в Хартії; розглядає деякі питання, що торкаються Економічної й Соціальної Ради та т. зв. спеціалізованих інституцій, і т. п.

Третій Комітет (соціальні, гуманітарні й культурні справи) студіє відповідні проблеми й рекомендує розв'язки для них.

Четвертий Комітет займається проблемами правної опіки тих національних меншин і територій, що є під опікою інших держав.

П'ятий Комітет розглядає адміністративні й бюджетові проблеми ОН і наділяє компетенціями й повновластями Секретаріат ОН.

Шостий Комітет (правничий) перевіряє легальність і конституційність актів, виконаних іншими комітетами. Цей комітет займається також удосконаленням міжнародного права і проблемами його кодифікації.

Крім перечислених комітетів, Генеральна Асамблея покликає ще й інші комітети, напр.:

а) **Генеральний комітет**, складений з президента ГА, семи віцепрезидентів і голів головних комітетів. Цей комітет вирішує про порядок нарад, розглядає внески до порядку нарад і подає його до затвердження ГА.

б) **Комітет вірчих грамот**, що розглядає правний аспект заступництва делегатів та виготовляє зі стверджених даних рапорт.

в) **Постійний комітет** має за завдання продовжувати праці, розпочаті під час сесій, до їх остаточного завершення.

Різні дорадчі, фінансово-податкові й інш. комітети стають у допомозі т. зв. головним комітетом.

Дуже важливими чинностями наділена т. зв. **Мала Асамблея**. Її завданням є розглядати спеціальні питання ОН, полагоджувати передсесійні справи та продовжувати ведення справ після звичайних і надзвичайних сесій. Малій Асамблей було заборонено вмішуватись у справи, якими займається Рада Безпеки, згідно, інші органи ОН. Цей комітет був створений в 1947 р. на пропозицію делегації США. В 1950 р. в Малій Асамблей були внесені певні зміни з метою унеможливити її евентуальне втручання в працю інших органів.

Як уже згадано вище, повновласті і компетенції Генеральної Асамблей дозволяють їй лише **дискутувати й рекомендувати**. ГА є цілковито позбавлена санкційної влади. Цією останньою є наділена Рада Безпеки. Дискусії й рекомендації не є обмежені, і Генеральна Асамблея може розглядати питання, що є в компетенції інших органів (ст. 10 Хартії).

Проблеми, що є об'єктом дискусій і рекомендацій ГА, охоплюють «всі питання, що мають відношення до втримання миру й безпеки». Генеральна Асамблея може привертати увагу Ради Безпеки на ті чи інші справи, що загрожують безпеці й мирові, і рекомендувати ті чи інші протизходи. На практиці Генеральна Асамблея користається зі своїх прав досить широко.

Виміна думок і обміркування на форумі ГА не обмежуються тільки до звичайних дискусій і промов. Термін «деліберація», за духом Хартії, означає — **розглядати і шукати розв'язки**. Стаття 13 Хартії ставить до ГА пряму вимогу брати на себе ініціативу в усіх ділянках міжнародного життя. Отіні, рекомендації й дискусії ГА часто набирають правного характеру і є авторитетним джерелом для Міжнародного Трибуналу Справедливості. Однак **ГА не сміє займати становища до тієї чи іншої справи в той час, коли нею займається Рада Безпеки**. — Це задля принципу **розділення компетенцій**. Але такі чи інші обмеження влади не відбирають Генеральній Асамблей можливості бути наглядним і центральним чинником у цілій структурі органів ОН.

5. ОБМЕЖЕННЯ ВЛАДИ ГЕНЕРАЛЬНОЇ АСАМБЛЕЙ

Хоча влада Генеральної Асамблей у формі дискусії й рекомендації є дуже широка, слід відзначити й деякі важливі обмеження для цього органу.

Стаття 2, §7, Хартії не дозволяє ГА втручатися в справи, «що входять в національні компетенції якоїсь держави...» Це обмеження застосоване до всіх органів ОН. Воно випливає вірно ж із принципу розмежування влади й компетенцій.

Це розмежування і є суттєвим елементом обмежень, які можуть бути згруповані в трьох точках:

1) **Обмеження стосовно до Ради Безпеки**. Генеральна Асамблея не сміє розглядати конфліктів у той час, коли цим займається Рада Безпеки. Стаття 12 Хартії і є подумана в цьому сенсі. Рішення Ради Безпеки є зобов'язуючі і санкціоновані, а рішення — чи, точніше, рекомендації — Генеральної Асамб-

ліч можуть бути зобов'язуючі тільки морально. Як уже сказано, «тоді, коли Рада Безпеки виконує свої функції відносно до того чи іншого конфлікту, Генеральна Асамблея не сміє висувати певних рекомендацій у цій справі, хібащо коли Рада Безпеки цього вимагає...» Генеральна Асамблея, отже, не має права в той час формулювати резолюції, — вона мусить обмежитись до звичайної дискусії.

Але ця «пасивність» ГА стосовно до конфліктів має й свої позитиви: а) ця обставина дозволяє ГА контролювати активність Ради Безпеки і б) дає можливість, при наявності фактів, оцінювати активність Ради.

Ще слід підкреслити, що 12-та стаття резолюції 3-го листопада 1950 р. модифікує цей принцип «не-інтервенції» і узгляднюючи, «...що в усіх випадках, коли Рада Безпеки виявилася б нездібною виконувати своє доручення втримати мир і безпеку, Генеральна Асамблея **безпосередньо** розглядатиме конфлікт з метою дати членам ОН відповідні рекомендації...»

У випадку допущення нових членів до ОН, як рівно ж обмеження в правах і виключення членів, Генеральна Асамблея є зв'язана попередньою рекомендацією зі сторони Ради Безпеки.

2) Обмеження, що випливає з засади **недоторканості суверенітету держав**. Генеральна Асамблея не є компетентна в усіх справах політичного порядку, скільки «ніяка диспозиція Хартії не управлює ГА втручачися в справи, що належать до компетенції даної держави...» (ст. 2, уст. 7 Хартії). Однак і тут Генеральна Асамблея є управлена дискутувати над питаннями і проблемами внутрішнього порядку сувереніческих держав, але — як і в інших випадках — не може виносити постанов, ані рекомендувати розв'язку.

3) Обмеження, що випливають із самої природи влади ГА. Резолюції Генеральної Асамблей не мають зобов'язуючої сили супроти держав-членів ОН, хоч жадний текст Хартії не говорить про зобов'язуючий чи незобов'язуючий характер постанов.

Знаменним є ще теж та практика, що держави-члени, які стримуються в голосуванні вважаються за неголосуючі.

Значення Генеральної Асамблей не слід зменшувати, хоча б із тих причин, що вона є місцем зустрічі багатьох держав, що складають одне ціле — організацію Об'єднаних Націй.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Організація Об'єднаних Націй стала базою для формування міжнародної спільноти та підсилює процес розвитку універсалізму, до якого прямує сучасне людство. Політичний престиж ОН, хоч під сучасну пору не прибирає на силі, проте не втрачає на варгості. Кволість цієї організації корениться в недосконалості структуральної системи її органів, зокрема Ради Безпеки, де соєвська сваволя може вжиттям вето паралізувати всю діяльність.

Престиж ОН може втриматись шляхом розвитку принципових засад рівності народів — беручи до уваги теж **функціональну нерівність** і через формування «міжнаціонального духу». Засобами цього можуть служити: кодифкація основних засад міжнародного права, заперечення соціального ізоляціонізму і економічної окремішності, розвиток почуття міжнародної відповідальності, і т. ін.

Розглядаючи Генеральну Асамблею, як функціональний чинник ОН, приходимо до висновку, що цей орган є ще далеко не досконалій. Генеральна Асамблея мусить набути більше прав, і на ній мусить лежати більше відповідальності, щоб тим уможливити її ефективність дії. Вплив ГА в царині міжнародної політики мусить збільшитись. Її роль, як репрезентантівного органу, мусіла б набагато зрости. Тільки тоді, коли члени ОН визнають ГА за світовий парламент, вона зможе виконувати свою місію.

Рація української зовнішньої політики вимагає присвячувати більше уваги міжнародним організаціям і інституціям, бо від них, власне, багато в чому залежить доля нашої політичної майбутності.

Література — мистецтво

Р. ВОЛОДИМИР

М і с і я

Не реченцями і не милями
Завзяття проривний шлях міряєм,
В добі рейдуєм магістралями,
Не важим, не рухаєм — віруєм!

Устам, на стужку й біль затиснутим,
І пристрастию палаючим сердцям,

Засудженим повік не згаснути —
Її ім'я цілющий є бальзам.

Його аспекти, й проповідуюм,
А де блакитню лиш замайорить
Посеред гущі непривітної,
Там гать паде — відверті простори.

Н и з и н и

Низини всюди, низини,
Світ весь осів, зледачів,
Померклій вид і мізинний
Із позему червяків...

Байдуже, тиші чи буря,
Внизу все й порпаються,

Ще й як живем — себе дурять,
Хай, стільки втіхи людцям.

Над ними ж ринуть століття
Святих, незбутих задач;
Коли ж помкнє в верховіття
Промісним летом шукач?

Д о в е р ш и н

О, самітні вершини!
Тут пошукати вас...
Долини все й рівнини,
Мре думка в сотий раз.

У вас на шпиль гонила,
До все нових напрут,

В озер ясних горнилах
Гартуючи на прою —

В низах висотньо жити,
Горіть, хоч і в морях,
Щоб дух палкий, неситий,
В постої не застрият.

В и з о в

Ох, бушують вітри день і ніч,
Певне звіщче доля прихід,
Це ж таких не було від сторіч,
Чи не чигають судьби лихі?

Не вглаває, зловісно мчить шум,
Опір хто ж одержимому дасть?

Бори клоняться, морю на глум,
Проти вихру слабка й морська страсть.

Хто на прою стане з долею, знай:
Крішту дуба статуру зрости,
Більш від хвилі снаги в собі май
І в "озрілій вік — лет юності!"

ЕМІЛЯ БРОНТІ (1818-1848)

* * *

Кохання й дібр не прагну я,
Їм кину посмішку,
Раз мрію слави сон снував,
Ta щез на досвітку.

Я одного молю лише,
Щоб на путі земній

Te same серце Бог лишив,
Ta волю дав мені.

Тож доки миттю мчаться дні,
Аж спинить їх межа,
Всели душі нескованій
Відвагу видержать!

Переклав Р. Кухар

Українська молода поезія насьогодні

Між багатою літературною продукцією фактично небагато речей, які твердо забезпечать собі місце в нашій літературі чи то будуть відомі поза нею. В багатьох письменників є тенденція рівнятися на пересічного читача і його смаки; а саме через це у нас так багато пересічних письменників.

В. Маркусь («Український Самостійник», 1957, ч. 1).

1.

Проминуло понад сім років від того часу, коли автор цих рядків опублікував у 3. зошиті «Фенікса» статтю «Українська молода поезія»; звичайно ж, ішлося — як і отепер ідеться — про народження та перші кроки сюрреалізму і, умовно кажучи, неекспресіонізму в українській поезії¹⁾, і до оцих, як то «евфемістично» каже сьогодні українська преса, «модерних» літературних стилів автор цих рядків причислив 1952 року — здебільшого з великими застереженнями — шість імен. Насьогодні імена можна було б назвати щонайменше вдвічі більш; але справа не в цьому, і навіть не в тому, що ті імена є 1959 року, за однім-єдиним вийнятком, інші; суть справи полягає в чомусь іншому. Стаття 1952 року кінчалась таким твердженням:

«Літературні стилі постають і існують не «для» чогось, а силою культурно-історичного процесу, закономірного в межах певного — в цьому випадку, європейського — культурного циклю; і хоч би як ми до сюрреалізму суб'єктивно ставились, він в усякому європейському письменстві — отже й у вільному українському — є, або незабаром буде»²⁾.

Так воно й сталося. 1952 року сюрреалістична поезія мала українською мовою одного-єдиного правдивого репрезентанта — Емму Андієвську з її мініатурною збіркою лірики «Поезії» (вид. «Україна», 1951); від 1956-1957 року постає ціла група поетів-сюрреалістів (територіально пов'язана переважно з Нью-Йорком), і ця група маніфестує за кожної нагоди свою єдність напрямку і, скажати б, внутрішню літературну солідарність; найвиразніші дотичні події це — проведене Б. Рубчаком і М. Мигалем редактування літературно-мистецького відділу у 8-му зошиті «Фенікса» (1958) і заснування в Нью-Йорку «Видавництва Нью-Йоркської Групи» (1959), яке випустило з друку 1. число річника «Нові поезії» та обіцяє видавати в дальньому, «мірою спроможностей», також «окремі книги поезій, драми і прози».

Отже це вже не поодинокі більш-менш сюрреалістичні літературні голоси — як те було за першої половини 50-тих років — але справжня літературна група, яка безперечно чинить вплив і на декотрих письменників, з нею безпосередньо не пов'язаних; а наявність у її складі основноположниці українського сюрреалізму — Емми Андієвської — надає цілій групі певної історичної тягlosti, і то сливє десятирічної. Супроти цього, мало важить те, що інші поети, які 1952 року «подавали надії» (як то кажуть) стати причетними до генези українського сюрреалізму, аж досьогодні все ще лише «подають надії» — і то в іншому поетичному напрямку — або ж, скільки відомо, зовсім відійшли від літературної діяльності.

Це, звичайно ж, ще не означає само з себе мистецької однорідності. Сюрреалістичною група себе не називає, складанням літературних маніфестів не займається, а коли й формулює свої «принципи», то лише в дуже загальних висловах; отак, напр., у передмові «від видавництва» до зазначеного вище річника «Нові поезії», ч. 1, який повинний становити «перший в історії української літератури журнал самої поезії, поставлений на основах виключно мистецьких»:

«А основи ці дуже прості: творчість кожної індивідуальності вимагає повної зовнішньої свободи вияву, вона є окремий світ і знає власні закони життя

і смерти — вкрай суб'єктивні. Кожний мистець дуже різко відчуває вимоги свого внутрішнього світу і, не маючи іншого вибору, мусить дати йому повний творчий вияв. Іншими словами, мусить вільно висловити себе своєю мовою».

Все це справді звучить дуже просто й привабливо, проте стосується не до самої поезії — тільки до етики та психології поетичної творчості; а де ж естетика? Повна зовнішня свобода вияву — дуже добре; але вияву якими саме мистецькими засобами? Можна лише радіти, коли поет спромагається «вільно висловити себе свою мовою» — але ж це якісного характеру тісі «своєї мови» ніякою мірою не визначає, а її естетичної специфіки й поготів; приміром, і М. Зеров і Б. І. Антонич безперечно обидва писали «своєю» мовою, але не тільки ці дві «свої мови» є відмінні, а й само поняття «своєї» мови напевне уявляється цим двом дуже великим поетам дуже по-різному. Морально-психологічні вимоги «Нью-йоркської Групи» — як з морально-психологічними «принципами» скрізь і буває — неспроможні уgruntувати жадного образу, жадної рими, жадної стопи — геть нічого специфічно мистецького; отже поетичне кредо «Групи» лишається покищо суто негативним: «свобода творчого вияву» завжди є — як і всяка свобода — свободою від чогось; а свобода «від усього» навіть членоподільну мову внеможливила б, бо й т. зв. «позарозумова» (заумна) мова має свої естетичні критерії.

Та те, що поети «Нью-йоркської Групи» волють не висловлюватись про свою поетику, не повинне правити за закід: поперше, вони до цього жадною мірою не зобов'язані, а подруге, їх, можлива річ, ще й відстрашує той справді жахливий примітивізм, який виявляють у полеміці з «Групою» неприхильні до сюрреалізму літературні критики — навіть включно з таким поглядно культурним літератором, як, приміром, С. Гординський³) — а що вже казати про такого собі С. Сварога, котрий, мабуть, поклав зробити собі літературну кар'єру з настирливих насоків на «важкорозумілу» поезію модерністів, тим часом як для нього самого незрозуміло є й цілком елементарна поетична образність; отак він, напр., із приводу одного гарного перекладного вірша Яра Славутича твердить із кумедною тупістю недовченого педанта, (mit tierischem Ernst, як кажуть німці) мовляв, «полум'яній спів» не можна вести «солодко і п'яно», бо одному суперечить; «полум'яне не може бути солодким»⁴). Отже «полум'яний» поцілунок «солодким» бути не може, а так само й солодкої кави, хоч би яка вона була гаряча, не можна — навіть гіперболічно — назвати «полум'яною»! — Ну як же справді дискутувати з подібним індівидом? Адже для нього й класичний пунш уже становить якусь незображенну суперечність — бож і солодкий, і п'яний, а горить.

Отже, що українські спирреалісти стримуються від поетичальних маніфестів і полеміки з непоправним філістерством літературної критики — це радше добра ознака нормального поетичного руху, який потребує творити мистецтво, а не обговорювати. Проте це змушує нас розглянути тут творчість кожного з гідних уваги представників того руху окремо, бо артистична єдність даної групи нічим позитивним іще не доведена: спільне самовідштовхування від літературного філістерства (чи то «конформізму») та псевдоакадемізму ще не становить спільноти позитивної риси («позитивної», очевидно, в логічному, не в етичному сенсі). Проте ясність викладу вимагає розподілу по одніноких літературних постапдей по певних сумарних категоріях.

Кожна літературна група або школа, що існує реально (а не на зразок, приміром, тих, що з престижиторською легкістю фабрикувались за свого часу Косачем і Костецьким), містить у собі літературні особи таких чотирьох категорій:

1. письменники даного напрямку;
2. літератори, з яких евентуально будуть письменники даного напрямку;
3. літератори, що належать, щоправда, до даного напрямку, проте за неславною рангою «довічних початківців»;
4. графомани й літературні симулянти.

На бажання, можна було б узгляднувати ще й п'яту категорію — сказати б, літературних блазнів, які з даним літературним напрямком пов'язані

в той суті негативний спосіб, що вони його систематично лають або висміюють. Таких у цьому випадку не бракує, і можна б назвати, напр., кілька літературних імен, чиї пародії на Е. Андієвську (саме тому, що на Е. Андієвську) мали б певні шанси пережити їхню власну літературну продукцію — якби ті пародії свідчили про мінімальний смак і хист; але саме оцього й не видко.

2.

Серед «молодої» поезії українського т. зв. «модернізму»⁵) досі лише три постаті набули літературних рис досить виразних і своєрідних, щоб мати право на певне місце в історії українського письменства навіть у тому — на щастя, цілком неправдоподібному — випадку, якби вони від сьогодні не написали більше жадного рядка: це Е. Андієвська, В. Вовк і Б. Т. Рубчак.

Емма Андієвська (що народилась 1931 р. в донбасівському місті Сталіно) почала писати вже на еміграції, де вона перебувала в Берліні, Мюнхені й Нью-Йорці; її перші публікації — 1949 року, перша (дуже невеличка і в газетний спосіб видана) збірка поезій — «Поезії», Ной-Ульм, 1951 року. Її поетичний дебют був такий близький, що порівняти його можна хібащо з дебютом Павла Тичини, з його «Соняшними кларнетами», або ж, на Заході, з дебютом Артюра Рембо: щось цілковито свіже, не передбачене сучасниками, ба нелегке для їхнього більш-менш автоматизованого сприймання «звичайної» поезії, а разом з тим позначене непереможною ліричною напругою, яка в сполученні з дуже своєрідним образним та евфонічним оформленням (зокрема з застосуванням т. зв. консонансів, замість нормальних рим) уможливила такі майстерні архітвори, як от, наприклад, «Пісня»:

Спів засніжений
День у круках
Міст ображено
Плеще в кроках

Лікоть вулиці
Свічку дику
Гне до палиці
Мертвий дотик

Дим від криги
Хмільні руки
Тінь дороги
Зраджують роки

Може в вітрі
Може в хмарах
Може рожуся
Я не похмурим

Потім, по кількох роках, позначеніх далеко не численними віршуваними публікаціями, з'явилася друга збірка поезій: «Народження ідола» (Нью-Йорк, 1958). Сонет «Народження ідола», що замикає собою цю книгу лірики, надавши їй усій заголовку, був уперше надрукований ще 1952 року, отже говорити про якийсь відрив теперішньої поезії Е. Андієвської від її попереднього аспекту — не доводиться; і навіть панівні в другій збірці «космогонічні» мотиви якоюсь мірою накреслювались були і в першій, а саме в сонеті «Народження ідола» висловлені вже цілком виразно:

З природи вирізано спокій,
І звірям бракувало лап
Підвєстися...

І все ж таки помічається значна зміна, не лише тематична, але й жанрова: сливе зовсім зникли чисто ліричні складники поезії. Нагромадження образно-описових мотивів лишається, але немає характеристичного для першої збірки несподіваного повороту до суб'єктивної емоції (та більш-менш «прозаїчно-

го» вислову) наприкінці вірша — як от в останній строфі наведеної вище «Пісні», або ж в останньому двоєрші ліричної мініятури «Осіннє»:

Сургучем запечатаний сад;
Всіх рослин віддали під суд.

Леопард розцвітає в кутку:
Тіні мовчкі лежать, мов квитки.
Охмелій розвішує віск
І думаю тільки про Вас.

Ця відмінність другої збірки від першої менш упадала б в очі, якби з другої не була вилучена — очевидно, не без певного наміру — низка віршів, опублікованих у поточній пресі по виході першої збірки з друку, як от, при-міром, таке квазі-рондо⁶):

Терпне в камені кров століть
В місяці мак по жилах шумить
Небо на гілці зріє.

Тяжко кара прикипити до долонь
Темно всміхнеться зелений вогонь:
Під руки п'яного змія

Уводять. Горда тінь острорнь
Місто спливає до берега скрень
Залізнопребре — безшиє.

Терпне в камені кров століть.
Ніч осліпла на башті стойть:
Уводять п'яного змія.

Таких напружено ліричних поезій у «Народженні ідола» сливе немає — власне кажучи, зовсім немає, хібащо за винятком майстерної мініятури «Перське»:

У неї на віях цвітуть акації,
Блакитні півні сходять в очах —
Весна, вода, весна.

У неї волосся — риб табуни,
Космічна луска, світла сади —
Сади, весна, сади.

У неї тіло — спів солов'я,
Тіло імли, тіло ріки —
Весна, ріка, весна.

Проте цей стилістичний архітвір становить явну стилізацію і, саме як така, стойть у теперішній поезії Е. Андієвської якось острорнь, не відповідаючи до її ідейно-філософічного характеру. Якщо в першій збірці цей характер складався переважно з «світогляду» (в основному значенні цього слова) — з «погляду» на світ (*Weltanschauung*), з естетично впорядкованого спозирання, яке перемагає емпіричні граници між світом зовнішнім і внутрішнім, то цього поетці в нижнішій стадії її творчості вже не вистачає: вона постіль намагається надати світові нового сенсу — перейти від власного «світогляду» до власного «світогорозуміння» (*Welterfassung*). Наскільки це їй щастить у властиво онтологічному (чи то метафізичному) аспекті — судити тяжко, бо матеріялів небагато, форма викладу, себто структура образів, здебільшого дуже скомплікована, а філософічних аналогій, що могли б правити за дороговказ, не видно: от у Б. І. Антонича, напр., більшість «темних» місць порівняно легко розшифровується за лінією пантеїзму, але в Е. Андієвської домінуете не пантеїзм, радше якийсь своєрідний «магізм». Одно ясне — ці філософічні шукання занадто часто не набувають адекватного мистецького виразу і на суто артистичному аспекті віршів позначаються радше негативно. Зокрема незрозумілим лишається, чому поетка радо надуживає мериторично вульгарні образи, і то особливо в зв'язку з «космогонічною» тематикою, напр.:

Вгорі на клапті неба
Сиділа дівка, тиснучи усесвіт,
Біля неї
Сім велетнів-гітар стояли...

(«Ангели початку», II)

Абож візьмімо ще дуже цікавий вірш «Радість», де осередня строфа становить справжній взірець того, як віртуозно поетка «обертає» звичні образи, надаючи їм нової виразності, проте два останні рядки вкрай детонують своїм гіпернатуралізмом:

Велів пернатою рукою
Відкрить громовиц парники —
І груші гріянули рікою,
З перук зелених пар зника.

Там молоком годують вишню,
Гудуть над чайником хрущі,
І чай верандний п'є Всешишній,
Обдумуючи долю щеп.

Земля, де кавуни й собаки
Стоять рядком навколо хат.
В картоплі ангели цибаті
Хropуть, на сонце звівши зад.

С. Наумович у своїй дуже стислій, проте змістовній рецензії⁷) добаваче тут «історично-патріотичні нотки», що вони, «хоч і які замасковані, або зумисно скарикатуровані, вдаються правдою і глибиною», бо поетка «зуміла так вірно, так «реалістично», хоч і бурлеско, змалювати єю «радість» від нашої землі, її побуту, її краєвиду». — Бодай так; але ті «цибаті» ангели все ж таки якоюсь мірою пов'язані також з «ангелами початку» в «космогонії»; ще добре — але це трапляється рідко — коли ці останні виступають в очевидно гумористичному контексті (зрештою, єдина жанрова риса, що споріднює вірші Е. Андієвської з казковим, «андерсенівським» гумором її белетристичної прози), напр.:

Продають часописи: ангели для демонів,
Демонів для ангелів. І хоч би на жарт
Десь порожня лавка. Ночувати де мені!
Душі дінь блукають, де вдень бува базар...

(«Майже пісня»)

Напрошуються висновок, що поетка йде хибним, із суто мистецького погляду, шляхом, який може привести її до того, що деякі французькі сюрреалісти дуже влучно — проте в позитивному, з їх власного штандпункту, сенсі! — називають «алітературою». Е. Андієвська ризикує зазнати такого самого (відносного) занепаду свого артизму, якого зазнав Гете в другій частині «Фавста», або ж Рільке в «Дуйнезьких елегіях»: та сама засадничча гіпертрофія метафізичного чинника коштом власне мистецьких осягів і вартостей.

Цим, звичайно ж, не хочемо — ні в ентузіастичному, ні в іронічному сенсі — зіставляти Е. Андієвську з Гете або Рільке; а все ж таки Е. Андієвська рівно ж лишається, навіть перебуваючи на «алітературному» творчому шляху, справжнім майстром поетичного мистецтва, як хронологічно, так і естетично першим мистцем-сюрреалістом в українській поезії. Запорукою її вірності сюрреалістичному стилеві та її артистичній віртуозності в межах цього стилю⁸) лишаються її бездоганні конети, однаково взірцеві стилістично від найпершого — «Плач по Офелії», що 1951 року так роздратував численних літературних фрілістерів — аж до недавніх у «Народжені ідола» та в першому річнику «Нові поезії». З цих останніх наведемо тут, як особливо показовий для глибких задуму й рафінованості поетичного оформлення, той, що не без певного успіху змагається з славетним «сонетом про голосні» Артура Рембо, під драматично екстравагантним заголовком «Парк з великими можливостями, в яко-му дерева вночі сортують звуки, або куди діваються звуки»:

Парк — вибух найлонових сит:
Дерева просівають звуки.
На «о» — в канал, «твоя на віки» —
На вогнище, на «і» — висять,
На лінвах в'ялячися. Суть:
Із голосівок м'ясо вижить.
З них тільки «а» — пів тонни важить,
А «у» — відразу кілька сот.
Задавить місто їх вага,
І сита відсівають гуд.
Вночі по парку йти не радять.
Там, очевидець оповів,
Каркаси приголосних бродять
І убивають наполовину.

Белетристична проза Е. Андієвської⁶) очевидно не стосується до теми цієї статті; зазначмо все ж, що численні уривки з її афористично-параболічного прозового твору «Джалаліта» («Українська літературна газета», 1957, ч. 8, і 1959, ч. 6) відповідають до того, що прийнято називати «поезії в прозі», наприклад:

«До Джаларапті прийшли скаржитися купальники: «Товсті заважають нам плавати, вони витискають з ріки всю воду», — сказали худі. «Худі заважають нам плавати, вони роблять воду геометричною, а в пласкій воді неможливо плавати», — сказали товсті. Глянув на них Джаларапта, глянув на пісок, на якому вони стояли, і створив для них двоповерхову воду. Воду, в якій могли плавати лише худі, і воду, в якій могли плавати лише товсті».

Подеколи наявна навіть ритмічна проза:

— «Чому людина має тінь», спитали Джаларапту. — «Тому, що в ній погано працює освітлення з середини», — відповів Джаларапта».

Проте й ця ритмічна проза все ж таки належить принципово до мистецької прози, не до поезії; тому отут на ній не застосовляємося.

Якщо поезії Еммі Андієвської загрожує задалекий відхід у напрямку, що с невластивий її первісним мистецьким осягам і невластивий мистецтву взагалі, то поетці *Вірі Вовк* (що народилась 1926 року в Гуцульщині, пише від 1943 р., перебуває в Ріо-де-Жанейро) радше загрожує щось протилежне — залишившись назавжди в межах раз осягненого високомистецького, проте — неможна не визнати — доволі одноманітного поетичного стилю. Це припущення важить тим більше, що онього свого власного стилю В. Вовк осягла в поезії — зовсім інакше, ніж у прозі — не відразу і не без упертої праці. Друкувати вірші вона почала скоро по кінці війни, проте ні ті ранні публікації, ані перша збірка лірики «Юність» (Мюнхен, 1954) не привернули до себе помітної уваги, і то не без серйозних причин: вірші були вміло оформлені і взагалі дуже, як то кажуть, «культурні», проте оригінальності їм просто бракувало; ще найкраще з них складали бездоганно класицистичні пейзажі, як от напр., такі терцині:

Ріка бринить, як струни, між полями,
Колишеться за нею свіжість трав,
І поять хвилі човен до безгіні.

Так непомітно замовкає гра
У городі, і золотом червоним
Кривавить вечір сірі герби брам.

І келихаті, стародавні дзвони
Затулюють тюльпани, а каштан
Стрясає квіття біле і червоне...

Цей вірш датований весною 1947 р. В наступній збірці «Зоря провідна» (Мюнхен, 1955), що містить лірику 1949–1954 років, вже з'являються образи

своєрідні й виразисті, жадною мірою не традиційні, як, напр., в автопортреті «Віра Вовк», що ним відкривається збірка:

Каштани хвилями спливають
На готику вузькавих пліч...

Або ще такий парадоксальний — проте переконливо застосований — образ «мальованих уст» у квітки, в мініятурі «Прощання»:

Вже літо латашів назолотило.
І поставали на каштан свічки;
Мій слід розвіють трави синім пилом,
Погнуться вслід берези, мов стрічки, —

І більш нічого. Як ітиму, може,
Почепиться метелик з пелюстків
У кучері мені й найраньша рожа
Нагне уста мальовані — без слів.

Однак далеко більш важить те, що коло 1953 року В. Вовк знаходить і опановує властиву її поетичній творчості версифікаційну форму — глибоко ритмічний неримований верлібр, побудований на витонченій гармонії розміру й синтаксиса. За взірець може привести вірш «Бажання», який зрештою, мабуть, становить поворотний пункт на творчому шляху поетки до реалізації своїх власних ліричних можливостей; бо це, здається, вперше вона спромоглась розпочати цілий вірш так, як цього літературна традиція не дозволяє — від середини, за допомогою простиравного сполучника:

Але часом я хотіла б торкатися тебе так,
Як кульбабине сім'я землі¹⁰). Бажала б,
Щоб ти дивився зі мною в лагідні очі сарн,
Щоб земля була повна запаху чорного хліба
І мирного кликання корів,
Багата в дитячі голоси й очайдулні речі.
Або щоб у холодні сходи сонця
Ми мандрували через зимові плоскогір'я
Убогим одяг і іжу нести,
Або щукати загублені вівці на скелях.
— Без прагнень; щоб небо
Не лякало нас своїми просторами,
Тільки приносило пільгу;
Щоб ми не ставляли Богові питань,
І щоб все було добре.
Щоб нас зустрічав вдома теплий погляд з ікони,
Тихе світло червоної ліампадки,
Спокій святих і порядок вишивок.

Релігійна тематика займала в поезії В. Вовк щороку значніше місце; проте їй ще бракувало (як от і в допіру наведеному вірші) емоційної патетики, того «високого злету», без якого вона лишається тільки «однією з можливих» тематик. Якщо «Зоря провідна» не знайшла собі — скільки знаємо — належного відгомону в літературній критиці, то це лише почасти провини — і то велика провини — цієї останньої, а почасти наслідок того, що в цій збірці орігінальні верлібри поетки лишались непомітними серед переважної більшості ліричних віршів, складених слив в такий самий традиційний спосіб, що й у «Юності», і лише де-не-де позначених своєрідною образністю. А якщо наступний поетичний твір Віри Вовк — «Елегії» (Мюнхен, 1956) — навпаки, зазнав величезного успіху в усіх компетентних літературних колах, то це не лише тому, що він є жанрово й стилістично однорідний (самі лише, за винятком «Присвяти», верлібри просторішого розміру, умовно кажучи — «ліричні поеми»), але насамперед через застосування майстерного верлібру до патетичної тональності, саме в тематиці героїчній і релігійній. Вже сама «Присвята», що

передує десятком «елегіям», досконало розкриває перед читачем цей величавий злет, сказати б, «піндаричного» надихнення:

Ти розпливаєшся в тони,
Як мряка долин у ранок,
Моя флейто!
Я тону з тобою
Човном в бездонному плесі,
В найглибшім цілунку.
Наші уста родючи
На плоди, що сплють під сонцем
В повазі і величі.

Напевне, немає в цілій українській поезії іншого такого патетичного й версифікаційного бездоганного верлібру, як у закінченні 4. елегії («Ізольда до Тристана»):

Але хто плаєвав так гірко
Над ранніми росами? Хто дав свою кров
Японським трояндам, кущеві калини в саду?
Хтось, хто нас гріє таємно, кому ми, нехочачи,
Відтягаємо свою любов, сліпоокі.

— — — —
Але він добрий. Він, як елеєм, сонцем і росами
Лікує роздерте листя бананових пальм,
Дас з розхилених жмень звірям радість і біль
І кличе нас за собою: голодних правди й краси.

Із сюрреалізмом поетичний стиль Віри Вовк має хібащо лише те спільноте, що він теж є антитрадиційний. Вже радше можна б казати про «імагінізм» — термін в Європі маловживаний, але добре відомий в Америці (Емі Лоуел) і Росії (Клюєв, Марінгоф, Есенін у своїх просторіж поемах, як от «Інонія» і «Пугачов»). Відсутність цього терміну в українському літературознавстві виправдується тим менше, що саме в українській поезії (не в американській і вже ніяк не в російській) імагінізм має репрезентанта геніяльного — Богдана Ігоря Антонича, якому В. Вовк завдячує більше, ніж будь-якому іншому українському поетові. Проте її верлібр, безперечно, не від Антонича, радше від Рабінданата Тагора (хоч тут слід мати під увагою ще й евентуальний вплив невідомої нам латиноамериканської поезії).

Незалежно від своєї віршованої творчості, В. Вовк користується також уповні заслуженою славою в галузі белетристичної прози¹⁴⁾, і є навіть причини гадати, що саме в цій галузі чекають на неї найбільші дальші успіхи — але це вже до тематики оцієї статті не належить. Одно лишається безперечним: як у поезії класицизму особливої шані надавалось «корифеєві» певного версифікаційного жанру — тому, хто його не стільки «винаїшов», скільки довів до цілковитої досконалості, сканонізував (як от Данте є загальновизнаним канонізатором терцін, а Петrarка — сонету) — так і сьогоднішня «молодь» українська поезія має повне право пишатися з того, що, поза всім іншим, Емма Андієвська назавжди лишиться в українському письменництві корифеєм базованої на консонансах лірики, а Віра Вовк — ліричного верлібру.

Богдан Тиміш Рубчак (що народився в Калуші, перебуває в Чікаго) власного версифікаційного жанру ще не сканонізував — а міг був: його сюрреалістичні мініятури належать до найкращого, що даним стилем в українській поезії взагалі існує:

Це тут були гробы моїх правнуків,
Де ми з тобою, мила, лежимо,
А я тобі — любовник молодий.

У синіх сумерках середньовіччя
Коханій я показував траву:
Вона росте з дітей моїх дітей.

Оце містичне сприймання часу й поколінь людських не надто відповідає, проте, тим мистецьким завданням, які поєт у низці віршів сам собі ставить, і які радше пасували б до експресіонізму:

Шукати лиши суть, лиши голе буття шукати — суть буття
Відчувати простір: лет чорнихдалеко птахів,
Відчувати час: чіткі рисунки в чорних печерах,
І абсолютним вітром розуміти свій день, поете.

(«Ars poetica»)

І ще марканніше по-експресіоністичному:

В собі ти знищив рожі кущ дощенту.
Ти вже не є — метелики, нашпилені на плющ.

Душа твоя — паперу білий аркуш,
Уважно складений між сторінками
Твого ніколи не прочитаного тіла...
(«Поетові»)

Справді майстерний образ! — Але майже поряд із ним натрапляємо й на таке:

Я вступаю в тривожно в дитинстві загублений ліс;
Там співає напруженко біль свій самотній ліхтар.
І назустріч виходить зелений замріяний лис
І несе пестроперу жар-птицю для мене уdar.

(«Ноктюрн 2»)

Теж, безперечно, майстерна образність; але ж це суттєвий символізм, ніяк не «модерніший» за Метерлінка або В'єле-Гріфена — той самий «рожі кущ», що його так енергійно ниців «у собі» автор!

Отже нема чого тайти: Б. Т. Рубчак є дуже талановитий поет-еклектик. В його першій збірці ліріки «Камінний сад» (Нью Йорк, 1956) «модерні» стилістичні напрямки — сюрреалізм і експресіонізм — кількісно переважають, проте є й чимало імпресіонізму, і символізму кілька десятирічної давності, і дещо бароккового, вже не кажучи про віртуозні стилізації під далекосхідні ліричні мініатури¹²). В наступній збірці поезій — «Ікарове крило» (що, мовляв, готова до друку) — передбачається й наявність класицизму — порівн. такі як у останніх часів опубліковані вірші, як «Гетсіман» («Фенікс», 1958, зошит 8), або ж сонет «Зрада ангела» («Українська літературна газета», 1958, ч. 8) — бездоганно складений¹³), але стилістично традиційний від початку до кінця.

Літературний еклектизм не є сам із себе, ніяким дефектом — але небезпекою, зокрема для талановитих молодих поетів, що ризикують звикнути писати добре різними стилями, замість оптимально — одним якимсь.

3.

Можлива річ, Юрієві Тарнавському (що народився 1934 р. в Західній Україні, перебуває в Нью Йорку) робиться кривду, причисляючи його не до поетів-модерністів, тільки до евентуальних поетів-модерністів у майбутньому — тим більше, що прозаїк-белетрист із нього цікавий і літературно висококваліфікований (але це нас тут не обходить). Проте віршам Ю. Тарнавського — як у його першій збірці ліріки «Життя в місці» (Нью Йорк, 1956), так і пізніше опублікованим — сліве скрізь бракує найголовнішого: стилістичної досяжності; вони лишаються неначе недороблені. Коли авторові вдається (а це буває незрідка) окремий оригінальний образ, напр.:

як зелені птиці, вдаряють вітром тоді крилаті поля

— то вже в наступному рядку стоїть щось зайве й невиразне, лише послаблюючи щойно сказане:

ліси, озера і оселі віддаляються, втікаючи переполохані...

(УЛГ. 1958, ч. 3).

Абож буде так, що вірш добре закінчується, напр.:
і від удару босих, сліпих ніг
у небо хлюпає чорний дим стогону

— але тоді попереду міститься щось аж нестерпно банальне:

Ще досі на глиняних площах, за містом
діти граються жовтими сіячами черепів...

(«Фенікс», 1958, зошит 8).

Неваже автор не відчуває, що «страшне» в житті є в поезії само з себе лише смішним — бо несмачним? І тут ніякий екзистенціалізм не допоможе, бо екзистенціалізм — філософія, а не поетика.

Проте від наступної збірки поезій Ю. Тарнавського («Пополудні в Покіп-сі») слід сподіватись кращого, бо до неї мають увійти «Дві еспанські пісні на безлюдді» (надруковані в 1. річнику «Нових поезій»), що з них друга — «Собака вітру» — таки являє собою досконалій сюрреалістичний вірш:

Гори до тебе не говорять,
твої пісні не вміють думати,
під твоїми вікнами сусмують тічки вітрів!

Гори до тебе не говорять,
твої пісні відзеркалюють твій рот,
під твоїми вікнами собаки тужать за сонцем!

Коли душа сонця
йде чорним мармуром неба,
от тоді я задихаюся в попелі сну!

На безлюдді, на острові гробів,
там я шукав виноград спілких хвилин,
а знайшов собаку вітру.

На безлюдді.

Правда, ще лишається вияснити, якою мірою поет залежить тут від своїх еспанських і еспаноамериканських взірців; проте естетичної якості самого вірша це не змінює.

Сказане про Ю. Тарнавського стосується в основі й до всіх наступних поетів, розглядаючи в оцім розділі статті; бо це та сама, сказати б, недоробленість — недороблена, щоправда, по-різному.

Женя Васильківська (що народилася 1930 року на Волині, перебуває в Нью-Йорці, готове до друку першу збірку віршів «Короткі віддалі») могла б, мабуть, писати досконало, коли б уміла писати стисло. Одна з її найкращих лірично-описових (це її жанр) поезій — «Поезія I» (у 1. річнику «Нових поезій») була б справді і своєрідна й виразна, коли б її надрукувати в такому вигляді:

Через двигтіння хвиль, закритий берег,
лип простягнувши погляд, можна знати:
це колос зір блакитну ниву в'яже,
це порожнечча мерехтить снігами.

Не затопити чола, а підняти
долоні в дим, що відійде у пристань
ствопом луни — туди, де спілкий місяць
горить над скілом дня, як кругла пісня.

На превеликий жаль, насправді між цими двома строфами стоять іще три. Вони абсолютно ні до чого. Так само й «Пісня в темряві» поетки («УЛГ», ч. 12) аж несказанно виграла б, якби з її сімох строф зберегти лише першу, четверту та шосту. Було б навіть схоже на О. Ольжича.

Михайліві Мигалеві (що студіює в Чікаго) подеколи вдаються поодинокі строфі, напр.:

Десь по слідах моїх думок
Ступали тихою ходою тіні.
І з гущавин півмертві табуни дерев
Вдиралися крізь митні скла
Моїх вікон. А там, мов сон,
За безтурботним віттям
Радили світляки придуманого неба.

(«Фенікс», 1958, зошит 8).

«Придуманого неба» — це в даному контексті звучить чудово, і на цьому слід було весь скінчти, а не додавати ще 18 непотрібних рядків; і заголовок «Нічний етюд І» так само непотрібний.

Патриція Калина (що народилась 1936 року в м. Гелена, стейт Монтана) є «американська поетка, не українського походження, що саме стала писати по-українськи» («Нові поезії», річник I, стор. 62). Є поодинокі поезії, що цікаво задумані, проте хибають на занадто педантичну композицію, яка внеможливлює ліричне нарощання теми; так, напр., у верлібрі «Посмертна маска» Трапляються окремі досконалі двовірші, напр.:

Моя пам'ять, виссана орлами снів.
Пустеля, тиша, пустеля.

4.

Богдан Бойчук (народився 1927 року в Західній Україні, перебуває в Нью-Йорці) править за неперевершений зразок літератора, що є «довічним початківцем», і то цілком непоправним, бо йому бракує елементарного смаку. Не маємо тут нічого додати до надрукованої у «Визвольному Шляху» (1958, ч. 1) детальної рецензії на його збірку поезій «Час болю» (Нью-Йорк, 1957); нагадаємо лише про черговий шедевр слъзолобного поета:

Я бачив слъзози,
слъзози,
слъзози,
бачив людські слъзози, —
поле сліз!

(«Фенікс», 1958, ч. 8, стор. 27).

«Поле сліз» мусить, очевидно, бути дуже забагненим.

5.

В третій або четвертій¹⁴⁾ збірці своєї віршованої продукції — «Мости» (Нью-Йорк, 1956) — Остап Тарнавський, що доти писав не те що традиціоналістично, але цілком шаблоново, ба навіть спромігся був скласти «вінок со-нетів» («Життя», Філідельфія, 1952), який, через однакову втертість і думок і словосполучок, належить до найнуднішого читва в світовій літературі — несподівано «перебудувався» й теж почав собі писати «по-модерному», за що й був негайно оголошений черговим «ік»-ом в «Укр. вістях» поетом «синтезування попередніх осягів» і «дванадцятьох тонів». Аналізувати цю підробку не будемо; волімо ознайомити читача з зовсім новим «осягом» літературного хамелеона, опублікованим у «Нових днях» (Торонто, 1958, ч. 5) під заголовком «Вірш про Отамана Петлюру» (знаки оклику в дужках — наші):

Над Києвом молитва дзвонів
І спів осонцених (!) загонів...

⁹⁾ Збірка новель «Подорож» (Мюнхен, 1955); низка новель в «Українській літературній газеті» (Мюнхен), за останніх років; роман «Герострати» (має не забаром з'явитися).

¹⁰⁾ Надруковано «землю» — що вважаємо за друкарську помилку, яка однаково порушує і синтаксу, і ритм.

¹¹⁾ «Легендия» (Мюнхен, 1955); «Казки» (Мюнхен, 1956); «Духи й дервиші» (Мюнхен, 1956).

¹²⁾ Детальнішу стилістичну аналізу подано у «Визвольному Шляху», 1958, ч. 11 (47), стор. 1314-1316.

¹³⁾ Обминаючи друкарську помилку наприкінці 10. рядка, де треба читати: «тигар речей», а не навпаки.

¹⁴⁾ Знавці розходяться в підрахунку цієї графоманії: порівн. «Українські вісти» (Ной-Ульм), 1957, ч. 1 (1084), стор. 4, супроти «УЛГ», 1957, ч. 3 (21), стор. 10.

¹⁵⁾ Себто на одній панелі, але разом на кількох площах!

¹⁶⁾ Детальніша стилістична аналіза цієї книги міститься в рецензії надрукованій у «Визвольному Шляху», 1959, ч. 7 (67).

РОМАН КУХАР

Московська література — сповідь московської душі

Пробуючи зформулювати, можливо випукліше й влучніше, складну проблему сутності й характеру московської літератури, приймаємо нерідко до уваги такі відомі окреслення, як «література духових суперечностей», «література переваги негативних, мрічних, над позитивними, світлими елементами», «література поплутаних нетрів людської психіки». «Яскравих крайностей», тощо. Інколи, розмірно рідше, сприймаємо, як доволі питоменні для московської літератури, характеристики типу «літератора низьких інстинктів», або ж «збочена», «здегенерована», «деморалізуюча», «деструктивна література»; частіше всього приходять на думку прямолінійні, суцільні й вимовні узагальнення, як «література реалізму й матеріалізму», «нігілізму», чи навіть «література суевір'я».

Який з урахованих нами характеристичних властивостей московської літератури дати б особливе вирізнення, для якої з них найти б найобоснованіше відправдання? Поскільки існували б сумніви щодо панівності одної з приведених характеристик над іншими, все ж таки більших сумнівів щодо загальної їх актуальності в оцінці окремих експонатів, а то й навіть «шедеврів» московського письменства, на нашу думку, не повинно б бути.

Що елемент духових суперечностей дуже сутній у творчості багатьох московських письменників, це вже прогляднє хоч би з такого клясика, як Тургенев. Яка нерівна світоглядова скаля, яка непослідовність трабанта московського дворянства, автора «Дворянського гнізда», що еволюціонує в «Нотатах мисливця» до звичайної в московській літературі плятформи «обличчя», повертася, нап'ятнозваний сумнівами й самобичуванням у «Рудіні», у прототипу коліо «зайвої людини, в московській літературі», стає з черги в «Батьках і дітях» герольдом «найпередовішої» тоді, «нігілістичної» програми московської «золотої молоді», на те, щоб і з нею вже нашвидку будь-які зв'язки порвати і до краю розгубитися серед невпинних вагань і очевидної нестійкості характеру людини, позначеної духовою змінливістю!

На експонента поплутаних нетрів невиривної людської психіки, звеличника підземного царства низьких інстинктів, звідкіль заносить тільки затухлим півничним сопухом, де все покрите слиззю та цвіллю, аж напрошується, звичайно, Достоєвський, з усім своїм комплексом психопата й маньєра; але ж належить відмітити, що він ніякою мірою не становив вийняткової появі в московській літературі. Муза Єсенина, наскрізь відмінного від Достоєвського, хоч би вже своїм селянським походженням, типу людини, що

могла б віщувати якесь надійніше і світліше літературне розгорнення, виявляє проте чимало співзвучних аліквотів.

Коли ж, хоч і як дивно, трапляється таке, що Достоєвського, який пустив по світу цілу галерію відразливих креатур, відомих досі хібащо з найбільш макабричних сновидінь, чи Толстого, з усіма його познаками чаклуна, типового виразника суеті'я, багато хто з невдумливих плягіяторів критичної думки назве «великими християнськими мислителями», та, коли на те пішло, світовий літературний базар, головно з комерційних оглядів, реклямуватиме нерозбірливо їхню літературну продукцію, як одне з найбільших досяянень людського духу, тоді доводиться хіба тільки пригадати, що критерії вартостей є такі ж різноманітні, як і різними є люди, що їх репрезентують. Теж ясно, що критерії вартостей панівних народів є наскрізь відмінні від критеріїв вартостей поневолених народів, християнських, індустріальних і купецьких суспільств від землеробів, тощо. Таким же різним буває і їхній кодекс моралі.

Якщо ж говорити про поняття абсолютної правди, що повинна б руково-дити повсякчасними критеріями вартостей, то невже ближчим до неї є софістичне й нічим не обмежене різноголосся, що виходить із великосвітських гучномовців панівних націй, від тихої, проте прямої мови поневоленої християнської нації, отого, скажемо, непідкупного світового сумління? А іменно з позицій близької ще до природи й Бога нації; не зопсutoї ще рафінованою каналізацією модерної урбаністичної й технологічної цивілізації, московська література мусить зразу насторожити її неодмінно відштовхнути своїм різко антихристиянським і антигуманітним духом, своїми, в цілому, розкладовими й деструктивними складниками.

Поглянути б тільки з вершинної перспективи на оте, що серед літературного базару позначується нерозбірливо номенклатурою «великої літератури», щоб усвідомити всю проблематичність раз установлених і безkritично на всі часи задержаних міріл тут і там панівної літературної оцінки. Взяти б лише до уваги декілька «милевых стовпів» московської літератури, щоб уловити її негативний ляйтмотив.

Не розклад московського суспільства й індивідуальної московської душі складається на оформленій літературний образ після прочитання Пушкінського «Євгена Онєгіна»? Не викликає слідкування за життєвою кар'єрою цинічного душогубця Печоріна, Лермонтового «героя нашого часу», паралельних думок у сферу московських національних злочинів супроти поневолених Москвою народів? Не начеркена в героїзованому Тургеневим Базарові початкова стадія «просвіченості» московської людини, що згодом еволюціонуватиме до большевизму? Невже інакший рефлекс серед московських прогресистів могла викликати, напр. лектура конспіраторських плянів «Бісів» Достоєвського, зокрема їхнього вождя Верховенського, як не ідею всесвітньої конспірації, що її саме реалізують московські большевики? А не проповідується паталогічної, квазихристиянської науки в «Ідіоті» Достоєвського? Не атакується основ християнської церкви в легенді про великого інквізитора в його ж «Братях Карамазовів»? Не дається виразу люденависницьким поглядам у тім же творі хоча б такою реплікою Івана Карамазова, як «люблю людину, доки її не бачу»? Не гльорифікується московського «православ'я, самодержав'я й народності» у «Війні й мирі» Толстого? І не висловлює ж «великий християнин», Толстой, суперечних з основами християнської релігії поглядів таки прямо, в циклі своїх моралізаторських писань, не то що устами літературних персонажів, як це робить Достоєвський, інший «великий християнин»? Не стягає традиційний світ моралі й законності в прірву Чернишевського у своєму публіцистичному, немистецькому творі, «Що робити?», або не робить того ж самого в більші літературному оформленні Чехов у своїх драмах, напр. у «Черешневому саді», чи в «Чайці»? Коли знищено в душі Бога, на Його місце ставлять обов'язково ідола, це один з виправданих історією фактів. Чим же іншим, як не знищенням у душі Бога і, в заміні, ідолопоклонством перед товгою, найменувати апотезу товпи з боку пролетарського письменника й політичного московсько-большевицького знаряддя, Максіма Горького, чим

іншим вияснити його невинні дитиромби на адресу опанованої низькими поштовхами анімальної людської маси, як це діється в безчисленних його писаннях, напр. у п'єси «На дні»?

Виникає питання, чи того роду негативні психологічні комплекси, про які була мова, характеристичні виключно для певних періодів у московській духовій творчості і тільки для певних прошарків московського суспільства, ачи, може, такий психологічний уклад запустив уже глибше коріння в московському національному світогляді й далеко переступив вузькі часові й просторові обмеження. Згадавши раніше про схожість загального літературного тону між творчістю такого виключного паталогічного парагона, яким був Достоєвський, і поетичним надбанням представника народності, можна б вижидати, здорової стихії, ще не зопсую дворянським переситом, чи пролетарською нуждою, яким міг був бути Есенин, що проте, як і Достоєвський, віднайшов себе щойно в боятні серед каламутних вод, ми частково відповіли вже на поставлене питання. Приглянемося ж йому, з черги, щільніше.

Народна творчість — це одне з незфальшованих виразів національної духовості. Вникнувши глибше в суть, хоч би декількох типічних московських приказок, напр.: «Якщо в тебе сто рублів, закон на твоєму боці», «Закони прямі — судді криві», «Людина 'доти не злодій, доки не зловлять її на горячому», «Молися Богові, але й чорта не дратуй», «Тут і там чортові послужи, невідомо, чи й його послуг не буде потрібно», «Плюнь йому у вічі, а він тобі, це роса з неба», «Де чортові несила, там жінка зможе», «Німець може й добра людина, проте краще повісити його»¹), тощо, доходимо до ось яких висновків:

Московська людина втратила довір'я до закону та її репрезентантів, в московському світі немає пошани для жінки, до противника існує зневага, а то й ненависть, чужа є любов до близького, є відсутність пошани до себе самого, москвин загубив поняття моралі, правди, краси, добра, позбувся віри в Бога, піддався повністю нищівним силам зла.

Ці процеси ступневої деморалізації, дехристиянізації, навіть дегуманізації, яскраво помітні в хронологічній таблиці розвитку московського письменства, тільки ж важко встановити, де ім усім початок. Мабуть, не помилимось, коли зробимо згадок, що в сивій давнині. Характеристично, що ще в раннім періоді народності творчості, напр. у «старинних», негативні духові елементи в їх московській редакції, у відмінність від куди вище в етичному й моральному розумінні української редакції «старин», де вони відсутні, кидаються зразу в очі.

Типічно-московську brutalityсть, національну нетерпимість і замилування до образливих прозивань видно із такої, напр. фрази: Багатир, скочивши татарина за ногу, помахує ним, побиває ним ворогів, приговорює: «Кріпкий татарин, не ламається, жиловатий собака, не перерветься».²)

У відрізненні від мотиву справжньої приязні між людиною і твариною, що така зрозуміла й прикметна в українськім народнім епосі, московська редакція старин виявляє зневажливу й жорстоку поведінку зображеного багатира за своїм супутником-конем: «Ілля Муромець б'є коня по кругу бедрах, пробиває шкіру до чорного м'яса...»³) Або даліше: Соловій-розвійник, штовхнувши коня під живіт, озивається: «Ой, ти, вовчий корме, ти мішку трави...»⁴).

Ще більше виразно виступають у старинах, що ілюструють тогочасний московський побут, неморальні елементи, зокрема мотиви подружньої зради. Після того, описується в циклі старин, як Святогор одружився, він «пішов із жінкою в шатро прохолоджуватися і різними забавами займатися...»⁵) Святогор згодом заснув, його ж дружина, уздрівши над собою на дереві Іллю Муромця, визиває його: «Сходи вниз, сотвори зо мною любов, якщо ж не послухаєшся, розбуджу зараз же Святогора-багатиря й розкажу йому, що ти мене насильно на гріх навів...» Супроти чого Ілля, по думці засади, що «з бабою не зговоришся, із Святогором не справишся», «зліз із сирого дуба і виконав наказане діло.»⁶) Такі ж мотиви подружньої зради, ві додатку пестро

перетикані сороміцькими виразами, знаходимо і в дальших старинах, зокрема в «Одружинні Альоші.»⁷⁾

Інтерес до тілесного, приземного, низького й брудного, прикметний для московської духовості ще в добу її формування, розгортається з часом постійно, із зростаючою наполегливістю, набираючи щораз більш відразливих і спотворених розмірів, аж у «Бісах» Достоєвського, якесь тисячоліття згодом, знайшов таку літературно оформлену несамовиту інкарнацію, як знасилування неповнолітньої дівчини «одним з імпозантних героїчних персонажів у всесвітній літературі»⁸⁾ і доведення її до самогубства, при обставині свідомої, чи то чистої співучасті «героя» в погубленні неповинної душі.

Негативні елементи задомовилися в московській літературі надобре і стали дедалі до того панівними, що їх у московському світі почали прямо що уважати чеснотами. Негативний момент став насправді, як і не дивно, міркою літературної вартості. Будь-яке позитивне, світліше, одухотвореніше чи, називмо, трансцендентне літературне зображення звикла московська критична думка вже з правила переносити в сферу найвного, нереального, відсталого, так, що нарешті «брудне», «реальне», зайніло в московській літературі позицію вартості, стало поняттям позитивним, тоді як «чисте», «ідеальне» набрали якогось негативного присмаку, стало в московській духовості, як і в усій московській дійсності, вартостями небажаними.

Сутність запущеної московської душі як не можна краще увипуклиться, коли приведемо в дослівному перекладі уривки із «Сповіді» Достоєвського, з його мрічного твору «Записки з підземелля», які деякі дослідники письменницької творчості того духового представника демонічної московської стихії вважають квінтесенцією всього Достоєвського.

«Я, звірюється Достоєвський, — «хвора людина. Я — відразлива людина. Я — гідка людина... А втім, нічого й не знаю про природу моєї недуги, наявіть точно не знаю, що саме болить мене»⁹⁾). Дальша сповідь виявляє всю нікчемність і гідкість людської душі, у прямо що застрашаючих розмірах: «Я був боягузом і невільником, проте я водночас уявляв, що так і годиться, і що мені все дозволено в силу посідаючих потенцій вище розвинутої істоти. І не лише так я уявляв, а й насправді так воно було: був я боягузом і невільником. Кажу це без ніякого зніяковіння. Кожна бо порядна людина нашої доби мусить бути боягузом і невільником. Це є нормальний стан. Людина створена для тієї єдиної цілі й завжди, в усіх часах, якраз порядна людина приневолена бути боягузом і рабом»¹⁰⁾). Тут якнайвлучніше подано дві основні риси московської душі, до яких ішо належало б додати жорстокість, бо воно виступає завжди в парі з духовим невільництвом і трусливістю, повною пасивністю в поборюванні зла, внутрішнього й зовнішнього. Піддавшися силам тьми, московська людина скерувала всю свою приховану лють на поборювання сил, що їх символізуємо поняттями «світла» й «добра». Роля української, світлої і свободолюбивої духовості посеред цього мрічного світу духового рабства — в даному випадку не якось алєгірія, але вловима історична дійсність. Процес падіння московської душі зілюстрований з роззброюючою одвертістю в дальших рядках сповіди Достоєвського з цитованого твору: «Чим більше був я свідомий існування добра й краси, тим глибше поринав у свій пропасний світ і тим більше був готовий запастися в ньому до решти. А найголовніше в тому, що не було все це чимсь випадковим у мені, але, очевидно, так воно вже й мусило бути. Те все проходило в мені так, як було б воно моїм най нормальнішим станом, ніякою мірою якоюсь хворобою чи здеправуванням; у висліді, дійшло до того, що в мені щезло будь-яке бажання боротися з тією розбещеністю»¹¹⁾.

Що такий стан потопання в низьких інстинктах, при обставині повнісного непротивлення злу, був радше загальним, як індивідуальним душевним московським проявом, про те свідчить усі історія московського деспотичного царства темряви й процес розвитку пронизаної распутінськими психічними атрибутами духовості москвина.

Мережковський, упрадовж якоїсь декади центральна фігура в усьому «модерністичному» московському літературному рухові, називаючи у своїй книзі

«Толстой і Достоєвський» Толстого зовсім правильно «великим поганином» і «тайновидцем плоті», в той час, незрозуміло для нас, звеличує отого чи не ще більшого поганина й тайновидця плоті, Достоєвського, такими парадоксальними епітетами, як «великий християнин», «тайновидець духа»¹²). На виправдання Мережковського можна хіба навести обставину і його, типічної для москвина, духової незрівноваженості. Книга «Толстой і Достоєвський», як підтверджує вдумливий критик історії московської літератури Д. Мірський виявляє цілий лябірінт незорганізованої ментальності Мережковського, показує геометричну гайданку постійних контрастів, зусильно плетені сіті його софістики. Книга, надто акцентуючи всюди месіяністичну ролю Москви «ілюструє (чергову трансформацію Мережковського — Р. К.) його перехід від західних позицій до східних, від європейського становища до суто московського»¹³.

Комплекс розв'язності й нестійкості, в загальному, пересічної московської індивідуальності, що складається на її духову хаотичність і фізичну розперезаність, прозирає сливе з кожного духового продукту московського письменника, в минулому й сучасному, чи це буде мелянхолійний сенсуалізм Буніна, чи безкоромна виставність хробачливої свідомості Розанова, а чи трусливий і самолобний інтелектуалізм Пастернака. Зокрема з твору цього останнього «Доктор Живаго», навіть у постаті квазипозитивного героя, Юрія Андреєвича Живаго, вилазить і шкірить зуби звір московської сучасності — безхарактерна, полігамічна людина. Всупереч почесному вирізнянню цього твору підсоветського письменника західньою критикою, даремно в ньому шукати якоєсь властивої класичній західноєвропейській духовості високості думки, чи чистоти порухів людської душі. Зате є реалізм, вірне відбиття пригнобленої московської дійсності.

Коли ж кинемо ще раз побіжним поглядом на основний перекрій духового потенціалу не так — здегенерованій московської інтелігенції, чи спрофанованого модерного советського пролетаря, але, здавалося б, «не зопсутого» ще цивілізаційними «досягненнями» московського селянського супільнного прошарку, тоді в особі Єсенина, цього «співця хуліганства й корчемного розгулля»¹⁴), знайдемо ще одне, властиво зайве, підтвердження покутуючого в нищості й «тімі кромішній» московського духовного колобігу. Вже сам круг зацікавлень Єсенина дуже пророчистий: «Трясовини й болота», «Сповідь хулігана», «Країна негідників», «Чорний чоловік», «Сучий син», тощо. Тематика його поезій обмежується здебільшого описом емоційного впливу алькоголю на душу людини, напр.:

То ль, как рошу в сентябрь,
Осыпает мозги алкоголь...

Або:

Но всю ночь напролет, до зари,
Я читаю стихи проституткам
И с бандитами жарю спирт...

А то знов жалюгідна сповідь:

Стыдно мне, что я в Бога верил.
Горько мне, что не верю теперь...

Або типічні московські погляди на щастя:

Счастье, говорил он,
Есть ловкость ума и рук,
Все неловкие души
За несчастных всегда известны...

Чи філософія:

«Жизнь есть ад, нет сил жить в этом аду...» Це, до речі, є й центральна ідея Єсенина, висловлена в його показовому творі «Чорний чоловік», за голосами критики, «найміцнішого й воднораз найстрашнішого з усього, що створено Єсенином»¹⁵). Як і треба було очіквати, нагулявшись вдосталь, покінчив Єсенин самогубством.

Як, супроти висловлених і документованих вище прикладами уваг, визнані чи б нам суттєвий характер московської літератури? Негативна, аморальна, деструктивна? В рамках зв'язлої дефініції всіх виражованих упродовж статті показників було б, може, і багато; для вичерпання самої ж сутності питання це не досить. В сенсі передання матеріалізації московської духовості її відтворення московської поганської дійсності, література цього агресивного й натуралистично-брутального народу є реалістична. Класично й прикладово унагляднюються це довірочним знавцем московського матеріального й духовного підсуння, національним московським поетом, Александром Блоком, який у своєму вірші-апострофі «Росія» поєднує реалістичні аспекти поетичної творчості з матеріалістично відчутою незавидною дійсністю. Приводимо в дослівному перекладі фрагмент згаданої апострофи, що в характеристичний спосіб видвигає притаманність духовости:

Грішити безсоромно,
Губити без надуми число недбалих днів і ночей,
А там, коли ще голова тяжіє і болить від перепою,
З очима заскленими закрадатися до храму Божого...

це є московська стихія, заключає автор.

В заключенні доводиться поставити заторкану проблему в ось якій площині: московська література — це відзеркалення московської душі, якраз такої, якою вона є насправді, від віків обтяжені незносним тягarem насилия над чужким і своїм власним сумлінням. Московська література — це несвідома чи, може, краще, підвідома сповідь із тяжких земних гріхів. Ще належно духовно не дозрієши, московська стихія розгорнулася, в сенсі духових і фізичних склонностей і наслідком специфічних історичних і географічних умов, в суто негативному напрямку, вслід за чим вступила московська людина на шлях фізичного розбою й ступневого духового виродження, звідкіль уже важко було знайти поворотну дорогу до органічного видужання. Комплекс тієї важкої до лікування недуги виступає в усій своїй ширині в приналежній сповіді московської душі, якою так образово можна б сприйняти різні форми й періоди московського письменства. Загально беручи, замітні вони зокрема наявністю крайніх настроїв, почувань і станів душі, від дикого, нічим не гальмованого розгуля пристрастей до найдальше доведеної пасивної контемплляції й самобичування, від садизму до мазохізму, від гедонізму до аскетизму, від мегаломанії до почуття меншовартої. У зв'язку з цим, виступають теж чітко в московській літературі типічні для москвинів психологічні процеси, відомі під назвою «незгоди, з самим собою», а в загальнонаціональному маштабі — історіософічні форми московського месіянізму і подеколи протилежного йому іншого іраціонального, на московському ґрунті вирощеного поняття, т. зв. «всесвітнього болю».

За умов таких душевно невирівняніх індивідуальних і суспільних станів, що постійно присутні в московському психологічно-світоглядовому комплексі, про якісні стійкі морально-етичні критерії не може бути мови. Горе московській людині, що в неї стільки духових розладів, а ще більше горе жертви московської людини, що виставлена на жорстокі експерименти типічно незрівноваженої і, всупереч віковим змаганням до реалізму, насправді суєвірної, і раціональній московської духовости. Один з її яскравих форматів, ніби-реалістична московська література, являється невідлучним супутником усіх кривих і чорних доріг московської історії. Кожний кривавий злам історично-го шляху, Москви дізнає свого різкого замаркування в її літературі. За кожну п'ядь завойованої не московської землі доводиться московській нації платити непомірно високу ціну, — чергове викривлення, чергове зубожіння, чергове пониження, спустошення, падіння й виродження душі, що знаходить неминуче свою сейсмографічну нотацію в письменстві. Поскільки шлях виродження й дегуманізації пронизаної хворобливими й поганськими елементами московської літератури наскрізь пов'язаний із характером історії й бувальщини Москви, то й виздоровлення московської духовости так дуже обумовлене конечністю звороту московської нації від вузької й стрімкої «путі нечес-

стивих» до широкого та прямого річища Христової правди, що, для всі однакової і для всіх зреалізовано, становила б запоруку братерства вільних, здорових і гідних народів.

ЛІТЕРАТУРА

- 1) B. G., Guerney: „A Treasury of Russian Literature“, New York, 1943. 1038-1048 pp.
- 2) Проф. Шамбінаго: «Русский народный епос» (післяслове), Москва, 1947, Стор. 325, 435.
- 3) Там же, кн. II. «Илья в Киеве». Стор. 49.
- 4) Там же, Стор. 52
- 5) Там же. «Илья Муро́вец и Святогор», «Святогор и Микула Селянинович».
- 6) Там же. Билина 7. «Илья Муромец и Святогор». Стор. 43-44.
- 7) Там же. «Женитьба Алеші». Стор. 267.
- 8) Таким, парадоксально, вважає Ставрогін Томас Манн у своїх порівняннях Достоєвського з Ніцше.
- 9) Достоєвський: «Записки з підземелля».
- 10) Там же.
- 11) Там же.
- 12) D. S. Mirsky: „A History of Russian Literature“, New York, 1949. 414 р.
- 13) Ibid. 414- 417 pp.
- 14) С. Есенин: Избранные произведения, том I. Регенсбург, 1946. Стор. 15. (Вступна стаття Вячеслава Завалішини).
- 15) Там же. Стор. 17.

Культурно-наукові огляди

СТЕПАН ХЕМІЧ

Від слів до діла

(З приводу акції заснування першої і сталої української катедри в американському університеті)

Ініціативу уфундування постійної українознавчої катедри в США виявив 3-ий Конгрес Союзу Українських Студентських Товаристств Америки (СУСТА) в окремій постанові в 1957 році. З того часу пройшло два роки досвіду і підготовчої праці, яку веде Фонд Катедри Українознавства (ФКУ), інкорпороване товариство, покликане до життя 3-тим Конгресом СУСТА для реалізації згаданої постанови. Детальні інформації про структуру і працю ФКУ подані в першому числі «Бюлєтєню Фонду Катедри Українознавства» за 1959 рік.

В міжчасі найвищі органи майже всіх українських організацій в США на чолі з УККА вирішили всестороннє й активно підтримати заходи ФКУ. Приблизно півсотні статей на тему української катедри в американському університеті з'явилося в українській пресі по обох боках океану. В дискусії брали участь визначні громадяни. Включно з деякими критичними заввагами, дискусія була конструктивного характеру, що дало змогу ознайомити наше громадянство з проблемою презентації української науки в американських університетах, де українознавство, як окрема ділянка, зовсім не існує. Згадана дискусія також допомогла ініціаторам виготовити плян праці в напрямі заснування катедри.

В місці жовтні ц. р. ФКУ закінчує підготовку й починає конкретну працю — масову кампанію приєднання членів до ФКУ і зборки потрібних фондів. В поодиноких українських громадах працю вестимуть місцеві ділові (підго-

товчі) комітети для справ ФКУ, які призначає Головна Екзекутива ФКУ. В місцевостях, де існують студентські громади, ці останні стають автоматично підготовчими комітетами. Тут треба підкреслити, що 4-ий Конгрес СУСТА одноголосно рішив зобов'язати кожну студентську громаду і її індивідуальних членів до активної участі в праці підготовчих комітетів. Невиконання згаданого зобов'язання потягне за собою публічну догану й виключення з членства.

Праця згаданих підготовчих комітетів повинна проходити в такому порядку: комітет скликає громадські збори в справі ФКУ, на які запрошує всі місцеві українські організації, всіх наших студентів і місцеве громадянство. Залежно від обставин збори вибирають або комітет призначає три комісії для а) збирання адрес усіх місцевих українців і українських організацій, б) пропаганди, і в) приеднання нових членів ФКУ.

Для систематичного переведення кампанії, яка охоплюватиме всіх наших громадян на терені США, необхідна картотека з адресами всіх місцевих громадян і організацій. Адреси можна дістати з телефонічних книжок, зі списків жертводавців на парохіяльні школи та інші цілі, від місцевих організацій та церков. Зібрати і впорядкувати ці адреси в чотирьох або більше котіжах — це завдання адресової комісії.

Комісія для приеднання нових членів ФКУ відповідає за те, щоб підготувати відповідне місцевим потребам число організаторів, якими повинні бути в першу чергу члени молодечих, жіночих і інших наших організацій. Кожний український студент є зобов'язаний бути організатором ФКУ. Завданням організаторів є особисто відвідати і приєднати до членства ФКУ громадян, яких адреси були їм приділені комісією. Необхідним є, щоб організатори відвідували призначених їм адресатів групою з двох організаторів, себто двоє відвідують одного адресата. Один другому буде заохочено і поміччю при виясненні питань, які адресати-жертводавці ставитимуть організаторам. Дальшою необхідністю є, щоб організатори були добре поінформовані в справах, що торкаються катедри, бо тільки в цей спосіб вони будуть спроможні з'ясувати жертводавців невідкладну потребу катедри і конечність його жертви. Згадана комісія зобов'язана вирядити кожного організатора необхідними матеріалами: 2-им числом «Бюлєтень ФКУ», де поміщені детальні поради й інструкції для організаторів, формулярами членських заяв-декларацій, уповноваженнями-виказками для організаторів та адресами. Головна Екзекутива ФКУ подбає, щоб згадані матеріали були доставлені комісіям вчасно. Комісії ведуть точну евиденцію відносно до організаторів, призначених відвідати даних адресатів.

Завдання Комісії Пропаганди є інформувати місцевих українців про необхідну потребу українознавчої катедри при американському університеті.

«Бюлєтень ФКУ» та інші публікації в справі катедри правлять за найкращі джерела інформації. Популяризація справи катедри й збіркової кампанії повинна інтенсивно вестися напередодні місцевої збіркової акції всіма можливими засобами, включно до живого слова на зборах різних організацій. Збирання адрес і пропагандивна праця мусять бути закінчені в жовтні ц. р. Організатори зобов'язані відвідати всіх призначених їм адресатів до кінця 1959 року.

Така метода в переведені збіркової кампанії була випробувана оо. Василіанами в Нью-Йорку. В результаті вона принесла один мільйон доларів, призначених на будову парохіяльної школи св. Юрія в Нью-Йорку. В травні ц. р. подібну методу застосували поляки в м. Боффало і зібрали 150.000 дол., потрібних для заснування постійної (10-ої з черги) катедри польської культури й літератури в Канісіос-Коледж, Бофтало, (стейт Нью-Йорк).

Немає сумніву, що при співпраці широких кіл нашого громадянства в США згадана метода буде також застосована з успіхом і принесе у висліді суму 350.000 доларів, потрібних для уфундування першої катедри українознавства в США.

Зустріч двох світів праці

Більшість міжнародних зустрічей різноманітного характеру, від останньої війни, а тим більше — до цього часу, відбувалась в Європі. Якщо в багатьох із них брали участь представники інших континентів чи рас, то звичайно було це з метою поширювати на тих континентах (Азія чи Африка) ідеї європейського думання, культури чи способу дій.

В січні 1959 р. відбулась у Сайгоні (В'єтнам) зовсім орігінальна зустріч під назвою: «Перший євроазійський семінар для синдикалістів» (профспілкових діячів). Ця зустріч заслуговує на відмічення, тому що вона вийшла поза рамки синдикальної проблематики (організації і оборони прав робітництва) і зробилась зустріччю поміж Сходом і Заходом, точніше — Азією і Європою, в ділянці філософії, культури, суспільних відносин та звичаїв і, само собою, проблем праці й робітництва.

Це сталося завдяки вмілю уложені програмі семінару та великій участі представників азійської інтелектуальної еліти й синдикальних діячів (понад 50 делегатів із 12-ти азійських країн і 5-ти європейських). П'ять основних доповідей з однієї і другої сторони — при чому слід згадати, що між азійськими доповідачами були троє професорів університету і один єпископ — сконфронтували людські цінні досягнення в ділянці доктрини й суспільних концепцій, економічної й соціальної ситуації та структури й організації синдикального руху в Азії і Європі. Головними, очевидно, є дві перші ділянки, бо від них залежить структура робітничого руху в країнах економічно відсталих і з відмінною від європейської суспільної філософією.

За старого колоніального режиму наставлення азійця до своєї культурно-філософічної спадщини було радше оборонне, в тому розумінні, що йшлося про те, щоб довести колоніальному завойовникам, що політична й економічна підлеглість не означає духової нижчості, і що азійські культурні вартощі не поступаються перед європейськими. Таке становище обороňали представники старої генерації, які признавали європейську перевагу в техніці й економіці, завдяки якій європейці опанували Азію, але були переконані у вищості духової культури Сходу. Згідно з ними, якби азійці засвоїли європейську техніку й зреорганізували свою економіку, вони потрапили б дігнати Європу з матеріальний площині, залишаючись вищими в сфері духовості й моралі.

Подібно дивився на європейських колоніальних урядовців і пересічний азійський селянин (а селянство в Азії складає 80% населення), в очах якого «люди з Заходу» мали якісь дивні звичаї. Визнаючи їх матеріально дуже багатими, технічно дуже здібними, азійський селянин не міг зрозуміти, що європейські чоловіки поважають своїх жінок, що європейські діти є дуже вільні від необмеженої батьківської влади, що європейці не визнають культу предків. Подивляючи європейську техніку й організацію економіки, типовий азійський селянин був недалекий від переконання, що європейцям бракус моралі, і що треба берегтись від їхнього впливу.

Інакше задивлялись на все європейське представники молодої генерації міщанського походження. Дякі з них, бувши вихованими в європейських школах, від дитинства захоплювались і подивляли європейські звичаї й спосіб життя. Їхнім бажанням було вбиратись по-європейському, харчуватись, мешкати, забавлятись по-європейському. Жити так, як європейці, і в усьому наслідувати їх — стало для них головного ціллю. Вони не вагались відкрито обороняти засади свободи й рівності, заведені віддавна в Європі, хоч в Азії ці ідеї тоді ще не натрапляли на пригожий ґрунт. Коротко кажучи, молодий азійський міщух був носієм революційних ідей.

Однак у суспільстві азійських народів тип з європейською психологією становив зникачу меншість, і приклонники Заходу мали проти себе стару генерацію, прив'язану до своїх традицій, і недовір'я пасивної маси селянства. Треба сказати, що службовці й адміністратори європейських колоніальних

потуг, згідно з напрямними своїх урядів, старались респектувати звичаї й вірування місцевого населення та зберігали соціальну структуру колоній, вважаючи — слушно чи не слушно — що консерватизм є запорукою стабільності й справного функціонування адміністраційного апарату. Тому адміністрація стояла завжди по стороні феодальних шефів, племінних принців і релгійної верхівки, вбачаючи в них, якщо не союзників, то, принаймні, «властивих речників» населення. Таким чином молода генерація європейського настравлення добачала в європейських урядах заінтересованих союзників старого консерватизму. Але з бігом часу протиєвропейські сили почали слабнути, головне зі зростом міського населення, індустріалізацією та урбанізацією. Міста стали основою нової економічної системи, побудованої на зразок європейського капіталізму, а на селі й досьогодні залишився господарський консерватизм.

Після другої світової війни цілий ряд азійських держав відзискав політичну самостійність. Нова правляча еліта оформилась у великій мірі з нової генерації, з бувших прихильників оцінітізму. Приходить до голосу та кож селянство, зрушене новими політичними й соціальними змінами. Але після десятка років державного досвіду й відповідальності та в зустрічі з дійсністю суспільних явищ, азійська правляча верхівка починає прив'язувати чимраз більше ваги традиційним вартостям і правдам. Цей зворот чи, радше, спроба звороту до старинних джерел і зasad має зовсім практичний, а не догматичний характер. Сьогодні не йдеться про те, щоб оборонити оригінальність своєї культури перед Заходом, але, радше, збегнути, наскільки старі культурні вартості можуть сприяти духовому й матеріальному прогресові та добробутові, до якого прагнуть народи Азії. Треба виказати, чи стара філософічно-релігійна система й суспільні принципи в нових обставинах будуть сприяти поступові, а чи будуть його гальмувати.

Після аналізу цих старих систем, себто індійзму, буддизму й конфуціянізму, та суспільних практик, які вони встановили, доповідачі ствердили, що немас причин, ні потреби зративи брутально старі прийняті форми та заводити все на новий лад. Не всі європейські практики можна застосовувати в розв'язці теперішніх труднощів, якими є індустріалізація і питання сільсько-господарської реформи. Азійські народи, користаючи з європейського досвіду, повинні шукати власної розв'язки тих проблем. Треба зробити переоцінку власних культурних вартостей і зберегти те, що є корисне й добре. Не треба стидатись своїх старих релігійних концепцій, але, навпаки, довести світові, що в них є багато правдивого, доброго й гарного.

Не меншою проблемою для азійських лідерів є пристосування економічно-соціальної структури до нових умовин. Всі нові азійські держави є економічно відсталі через брак капіталів, вишколених технічних кадрів, достатньої підприємчості. Тому небезпечно було застосувати в Азії економічні принципи, випробувані на Заході. Заведення лібералізму в країнах економічно недорозвинених могло б дати зовсім противні наслідки супроти тих, що їх базуєтьсяся осiąгнути. У В'єтнамі, напр., від кількох років завважується сильний розвій імпортових підприємств. Не маючи достатніх капіталів, не посідаючи досвіду, ані відповідної організації, ці підприємства впровадили справжню анархію в торговельний сектор зі шкодою для національної економії. Цілковита економічна свобода означала б зрештою втримання старих монополій, феодальних практик і т. п., що виключало б пристосування структури до нових умов.

З другого боку, строгий плянізм змусив би державу до масової націоналізації й тотальної контролі економіки, що вбило б зовсім особисту ініціативу й підприємчість та привело б до державного капіталізму комуністичного типу, що мас місце в ССР та Китаї.

Азійські провідники є змушені шукати розв'язок своїх проблем не шляхом застосування чужих методів, але створенням своїх зasad на підставі власного досвіду, маючи на увазі вимоги й потреби народної економіки країни.

В парі з економічною відсталістю, немас також в азійських молодих державах розвиненої організації робітництва. Синдикалізм в Азії ставить перші

кроки. Він буде розвиватись у міру індустріалізації та економічного поступу цих держав. Класова свідомість не існує, помимо того, що її намагаються роздмухувати комуністичні вислужники. Немає рівно ж великих капіталістів, ні оформленого пролетаріату, які породили європейський синдикалізм. Безповоротно, в Азії мусить відбутися процеси подібні до європейських: розвантаження переважної маси селянства на користь робітництва, з розвоем індустріалізації, виникнення індустрійних і торговельних потентатів або, за ініцією термінологією, капіталістів та оформлення синдикального руху для регулювання відносин праці. Все це під умовою існування мінімальної економічної свободи.

*

Побіч філософічно-релігійних систем, економічно-соціальних і робітничих проблем Азії, з європейської сторони була викладена на семінарі суспільна наука католицької церкви; далі — капіталізм, лібералізм і соціалізм в Європі, як рівно ж економічні проблеми в зв'язку з інтеграцією Європи.

Організатором цієї вдалої зустрічі була Міжнародна Конфедерація Християнських Синдикатів, в якій є також заступниками українське робітництво, за посередництвом КУВПО. Семінар цей відбувся за матеріальною допомогою і під гратами ЮНЕСКО і Міжнародної Організації Праці, представники яких брали в ньому участь. Тривав він два тижні. Була це імпреза корисна під кожним оглядом, головне тепер, коли за Азію точиться змагання між комуністичною системою і вільним світом.

Студентство — молодь

Восьма Міжнародна Студентська Конференція в Лімі (Перу)

Сьогодні міжнародні студентські конференції становлять найважливішу подію в міжнародному студентському житті. Це свого роду студенцькі асамблей об'єднаних націй, на яких уже від років обговорюється проблеми студентства взагалі і в поодиноких країнах зокрема, виносяться ряд резолюцій, які в більшості мають тільки моральне значення, бо так само, як це у випадку сьогоднішніх Об'єднаних Націй, за ними немає сили санкції. Конференції ці виконують також функцію координаційного центру міжнародної студенцької співпраці і є трибуною, з якої проповідується кліч свободи, справедливості, студенцької солідарності і взаємної допомоги, з тією, однак, різницею, що на цьому форумі не мають голосу представники студенцьких організацій з-поза залізної заслони, бо вони всі зобов'язані бути членами т. зв. Міжнародного Студентського Союзу, який від кільканадцяти років є звичайною експозитурою московсько-большевицької політики й пропаганди.

Ці конференції були започатковані ще в грудні 1950 року національними студенцькими союзами Швеції, Данії та Норвегії, які скликали в Стокгольмі (Швеція) першу міжнародну студенцьку конференцію всіх тих студенцьких організацій, що вийшли з опанованого большевиками Міжнародного Студентського Союзу (МСС) і поклали нові основи до міжнародної студенцької співпраці. На другій конференції, яка відбулася в січні 1952 року в Единбурзі (Шотландія), було покликане постійне адміністраційне бюро — Координатційний Секретаріят Національних Студентських Об'єднань (КОСЕК) — з виключно технічними завданнями. Третя конференція відбулася в Гагені (Данія) в 1953 році, і вона зайніялась оформленням статусів усіх студенцьких союзів-учасників. На четвертій в Істамбулі (Туреччина) 1954 р. та п'ятій у Бірмінгемі (Англія) 1955 р. присвячено особливо увагу питанням академічних свобод у країнах із тоталітарними чи колоніяльними системами урядів, для

чого покликано окрему Комісію Дослідів і Інформації. Дві чергові конференції, тобто на Цейльоні 1956 р. і в Нігерії, в зв'язку з міжнародною політикою т. зв. «коекзистенції», позначились також шуканням контактів із союзським бльоком на студентському відтинку. Відмова сателітних і советських студентських організацій прийняти делегації КОСЕК-у, як також повстання в Мадянщині, до певної міри охолодили ці намагання до «мирного співжиття».

Восьма з черги Міжнародна Студентська Конференція відбулася в Лімі (Перу) 15—25 лютого 1959 р. Управа ЦЕСУС-у, отримавши офіційне запрошення до участі в Конференції, в порозумінні з Управами САУС-у і СУСТА вислава делегацію в такому складі: Олександер Хам — Голова САУС-у (з

Пленарна сесія на конференції в Лімі. В центрі, в другому ряді, третій і четвертий з права українські делегати: О. Хам і д-р А. Скульський.

Буенос-Айресу) і д-р А. Скульський (з Ріо-де-Жанейро). Третій українець, присутній на Конференції, був д. В. Тернопільський з Канади, що входив до згаданої Комісії Дослідів і Інформації з рамени канадської студентської федерації: під час конференції він склав звіт про ситуацію в Іраку.

З огляду на те, що на попередніх двох конференціях, через віддалу і брак фінансових засобів, не було представників ЦЕСУС-у та через намагання зближення із східним бльоком, у чому представники екзильних студентських організацій напевно стояли б на перешкоді, не передбачалось для них ніякого правного статусу. Тому то делегація ЦЕСУС-у була цим разом прийнята тільки як «делегація присутня». Цей правний статус значно обмежував спроможність просунути до резолюцій ті справи, що особливо інтересували українську студентську делегацію. Щоб отримати право голосу чи право поставлення внеску, потрібно було спершу шукати когось з інших делегацій для підтримки, або щоб хтось перебрав на себе цей внесок. Тому в цьому випадку важливу роль відігравали особисті контакти, які наші делегати мусіли зазда-

легідь нав'язати. У висліді цих заходів, делегат ЦЕСУС-у д. О. Хам добився права голосу під час пленарної сесії, і в цьому випадку його підтримала більшість делегацій. Проти уділення голосу голосували переважно делегати лівих студентських організацій Південної Америки та представник Югославії. В своєму виступі делегат ЦЕСУС-у, базуючись на документах про сучасний важкий стан високого шкільництва в УССР, домагався, щоб Комісія Дослідів (так, як це було у випадку Мадярщини) прослідила цей стан і подала звіт до широкого відома. Після цього виступу чілійська делегація поставила формальний внесок, щоб уділити Комісії Дослідів і Інформації мандат перевести слідство відносин в УССР. Після довшої дискусії, яку викликав цей внесок, та заяв деяких делегатів про матеріальну неможливість переведення такого слідства, делегат Південної Африки поставив внесок, щоб чілійську пропозицію уважати за не подану. На 70 присутніх делегацій 10 голосували за чілійським внеском, 22 за південноафриканським, а решта здержалась. Після такого висліду голосування чілійський делегат домагався поновлення голосування, однак, під загрозою шотландської делегації про негайнє закінчення сесії, справу на цьому закрито.

Такий великий відсоток здержаних голосів треба приписувати, в першу чергу, слабій інформованості загалу студента в світі про українську проблематику, а далі — способові думання більшості держав стосовно до ССР. Всі вони мають страх — або уважають для себе політично невигідним — сказати виразно правду, аби, мовляв, не образити небезпечного сусіда, помимо того, що цей сусід безоглядно негує всі принципи, які вони проголошуть, вимагаючи їх пошанування з боку всіх інших.

Крім активної участі в конференції і в праці її комісій, українська делегація зложила офіційну візиту президентові Перу Прадо, як також відбула зустрічі з численними національними студентськими делегаціями і з українцями замешкалими в Перу. Загальний висновок після конференції є такий, що українські студентські союзи в усіх країнах повинні посилити тіснішу співпрацю з місцевими національними студентськими організаціями, щоб у цей спосіб придбати більше приятелів, які могли б підтримати заходи української студентської репрезентації при нагоді міжнародних студентських імпрез, а тим самим просувати українську справу чимраз далі на міжнародних форумах.

Е. Г.

Мазепинська конференція ТУСМ-у в Монреалі

Товариство Української Студіюючої Молоді ім. М. Міхновського (ТУСМ) п'яте започаткувало у вільному світі ювілейні святкування, присвячені 250-літтю збройного виступу гетьмана Івана Мазепи проти Москви. В дніх 28 і 29 березня 1959 р. відбулась в Монреалі (Канада) студійна конференція, присвячена великому Гетьманові, в якій взяли участь тусмівці Монреалю, Оттави і Торонта. Конференція відбулася в приміщенні Монреальського університету і пройшла з величким успіхом.

Програма конференції складалася з двох частин: студійної і організаційної. Перша частина була присвячена Мазепинській добі, друга організаційним справам ТУСМ-у.

Конференцією керувала президія в складі: голова — М. Кравчук з США, члени — інж. З. Янківський з Оттави, П. Бабяк з Торонта, Р. Сербин з Монреалю і І. Стебельський з Торонта.

В студійній частині конференції відбулося 6 доповідей. Програму довів «Гетьман Іван Мазепа і український націоналізм» — прочитав проф. д-р Ю. Русов.

Наступні доповіді: «Гетьман Мазепа і його доба» — С. Харко (Оттава); «Розвиток української державницької думки на переломі 17-18 ст.» — І. Кузів (Торонто); «Гетьман Іван Мазепа в світлі чужої літератури» — В. Білик (Монреаль); «Гетьман П. Орлик — найближчий співробітник гетьмана Івана Мазепи» — Ю. Шимко (Торонто).

то); «Мистецтво доби гетьмана І. Мазепи» — п-на Уляна Бігус.

Доповіді були дуже добре підібрані і стояли на високому рівні. Доповідь проф. д-ра Юрія Русова була близкуча і викликала бурю оплесків. Тут треба підкреслити дві доповіді наймолодших тусмівців — друга Ю. Шимка і панни Уляни Бігус, які були сумлінно опрацьовані та викликали серед присутніх похвали і віру, що тут дростаюча і народжена на чужині молода вірна ідеалам української нації.

Крім доповідей дуже цікавою була дискусія, в якій порушено багато проблем з Мазепинської доби.

Вечором п'єчного дня конференції відбулася в домівці церкви св. Михаїла літературно-мистецька вечірка. Вечірку відкрив і керував нею Нестор Левицький.

Орест Павлів прочитав на вечірці реферат «Політичні ідеї і національно-визвольна проблематика в драмі Л. Старицької-Черняхівської «Іван Мазепа». Незвичайно сильне враження на присутніх справила декламація п. Стефи Коваль «Іван Мазепа»; виконана чудово п'є-мистецьки, викликала вона бурю оплесків, і слози в багатьох слухачів.

Другий день конференції був присвячений організаційним справам

ТУСМ-у. Рано о год. 9 всі учасники конференції вислухали Службу Божу в церкві св. Михаїла.

Першу доповідь: «ТУСМ — його минуле, сучасне і майбутнє» виголосив голова Гол. Управи ТУСМ-у, М. Кравчук. Д. Штогрин говорив про «Організаційні справи ТУСМ-у». Крім цього прочитано реферати від неприсутніх, а саме: Я. Блашкова — «Видавничі проблеми ТУСМ-у» та інж. В. Лагощиняка «Фінансові можливості ТУСМ-у». Дискусія над цими питаннями тривала дві години, і була дуже цікава, бо порушено в ній цілий ряд організаційних, видавничих та інших проблем. Зокрема багато часу присвячено журналові «Фенікс».

На конференції, що пройшла дуже успішно, було присутніх приблизно 30 осіб. Незвичайно відрадним було те, що в конференції брала участь справжня молодь — з Торонто прибуло 14 студентів і студенток ТУСМ-у віці 17-21 років, також з Монреалю було багато студентів.

Після закриття конференції, тусмівська молодь відвідала ідеолога українського модерного націоналізму д-ра Д. Донцова, поділилася враженнями з конференції, і заслухала багато цікавих думок від автора «Націоналізму».

М. К.

Студентський Архів-Музей при УВАН

Заходами Управ ЦЕСУС-у, СУСТА, СУСК-у і САУС-у в місяці серпні 1959 р. створено окремий Студентський Архів-Музей, якого осідком є Балтімор (США). Згідно з договором, який підписано з Управою музею УВАН в США, Студентський Архів-Музей є автономною частиною і проводить свою діяльність за окремим правильником, затвердженим вищезазваними українськими студентськими Союзами.

Всю відповідальність за працю несе Рада Українського Студентського Архіву-Музею, що складається з кожночасних президентів і культосвітніх референтів Управ ЦЕСУС-у, СУСТА, СУСК-у і САУС-у та яку очолює кожночасний президент ЦЕСУС-у. Заступником голови Ради є голова СУСТА, а другим заступником — голова СУСК-у. Рада веде свою

діяльність у порозумінні з Управою Музею УВАН в США, покликане окрім екзекутивне керівництво Студентського Архіву-Музею, Укладає правильник праці і бюджет та контролює його діяльність.

З огляду на те, що ініціатива створення Студентського Архіву-Музею вийшла з кругів УСГ Балтімору, на час перших двох років Рада затвердила перше екзекутивне керівництво, яке було обране під час Надзвичайних Загальних Зборів УСГ в Балтіморі. Після упливу першої каденції Рада Студентського Архіву-Музею, в міру доцільності, зможе покликати екзекутивне керівництво з інших українських студентських осередків, як рівно ж змінити його осідок.

Український Студентський Архів-Музей поставив собі наступні завдання: збирати від бувших і зараз існу-

ючих українських студентських організацій усі матеріали, які мають або можуть мати історичну вартість, а в першу чергу перебрати всі архіви старші за чотири роки, студентські публікації, відозви, леточки, програми афіші, редакційні течки студентських органів, фотографії зі студентського життя, фотоальбоми, анкети, відгуки про студентське життя в українській і чужій пресі, течки листування колишніх студентських діячів матеріали про діяльність на міжнародному студентському відтинку — і все те, що має будь-яке відношення до українського студентського руху. Крім того, Український Студентський Архів-Музей ставить собі за завдання збирати матеріали до історії високої освіти в Україні та історії окремих високих шкіл, запровадити студентську бібліографію, як також збирати документацію про міжнародний студентський рух.

Треба сподіватись, що ініціатори створення одного центрального Українського Студентського Архіву-Музею знайде належний відгук і підтримку не тільки з боку існуючих під сучасну пору українських студентських організацій і товариств, але також і серед загалу українського громадянства і колишніх студентських діячів, розсіяних по цілому світі. Зібрання цих подеколи тепер дуже рідкісних матеріалів, головне, з дововінних часів, представляло б небанкую вартість для нашого сучасного студінства на чужині, бо в цей спосіб воно скорше могло б знайти контакт до ідей і форм праці, які розвивали їхні попередники, а тепер уже старші громадяни. Відчим бує факт, що коли сьогодні доводиться українському молодому студінству виготовити якусь доповідь про історію українського студінського життя чи дати про це вичерпну інформацію студінтові-чужинцеві при нагоді міжнародних студінських зустрічей, то в першу чергу він не буде знати, де йому за такими інформаціями шукати, а крім того, ледве чи хтось йому випозичить матеріали.

До цього часу водилося у нас так, що часто ми зверталися до небагатьох живущих між нами колишніх студентських діячів — не тільки за інформаціями, але також і за порадами. Однак, з упливом часу, поодинокі цікаві факти й речі забиваються, очевидців і співтворців чимраз менше а що гірше про них мало пишеться. Не маючи доступу до архівних джерел, затрачується не тільки духовий зв'язок між поколіннями, але також переривається тягливість праці одних і тих самих студентських організацій чи товариств. Щоб якраз цьому запобігти, потреба створення центрального студінського архіву-музею, в якому були б зібрані цінніші документальні матеріали до діяльності українського студінського руху, є без сумніву, гідна уваги. Коли додати до того, що існує на Україні архівний музей є під пильним наглядом окупанта, та що з них викладається — і нищиться — всі речі, що в якісь мірі могли б свідчити про відродженість української культури від «старшобратьської» московської, не говорячи вже про національні стемління українського народу, тоді зорганізування й збереження на чужині того, що вдалось поодиноко зберегти перед знищеннем, становитиме особливу вартість. Це відноситься в такій самій мірі й до студінського відтинку, бо український організований студінський рух на протязі своєї історії, як на Батьківщині, так і на еміграції писав спільно історію боротьби українського народу.

Створення студінського Архіву-Музею на чужині припадає якраз на 50-ту річницю відбутия 1-го Всеукраїнського Студінського Конгресу у Львові 1909 р. Тому зібрання пам'яток минулого й сучасного буде пля української студінської генерації, яка вже виростає на чужині, і для тієї, яка матиме щастя навчатись уже у вільний Український Державі, цінним надбанням, а заразом гідним відзначенням цього Ювілею.

Студентська хроніка

З українського студентського життя

СЬОМИЙ ВИСОКОШКІЛЬНИЙ КУРС УКРАЇНОЗНАВСТВА ЦЕСУС-у

Від 2-го до 5-го січня 1959 р. Управа ЦЕСУС-у влаштувала чергову імпрезу — Високошкільний Курс Україноznавства в одному з мюнхенських перемісті — Пуляху. В курсі щоденно брало участь пересічно 30 осіб, а саме, з Німеччини, Франції, Бельгії, Швейцарії і Італії.

Курсом керував з рамени УВУ проф. Ю. Бойко, а технічними співробітниками завідували члени Управи ЦЕСУС-у. Програма курсу була продумана так, що всі доповідачі розглядали окремі проблеми, зв'язані з одним великим комплексом «Україна і Московській державі». Після кожної доповіді учасники мали можливість ставити запити, а також висловлювати свої думки. А це були: «Українське і московське православіє» — доповідач о. А. Дублянський; «Змагання українсь-

кої і московської історичних концепцій» — д-р Л. Білас; «Московщина в творчості Шевченка, Куліша і Гоголя» — проф. П. Зайцев; «Сучасні московсько-українські колізії в ССР» — проф. О. Ющенко; «Психічні своєрідності московського та українського народів» і «Московська духовість у призмі європейської науки» — проф. О. Кульчицький; «Українсько-московські відносини в світлі української літератури» — проф. Ю. Бойко; «Правне підложжя українсько-московських взаємин після Петреяславського договору 1654» — проф. В. Орелецький.

Деякі доповіді викликали дуже жваву дискусію. Не бракувало також критичних заявок та зудару протилежних поглядів, що свідчило про велике заінтересування учасників обговорюваними проблемами.

ХХII-ий КОНГРЕС ЦЕСУС-у В МЮНХЕНІ

9 січня 1959 року в Мюнхені відбувся ХХII-ий Конгрес ЦЕСУС-у, в якому взяли участь делегати Союзу Аргентинсько-Українських Студентів (САУС), Союз Українських Студентів у Німеччині (СУСН). Національний Союз Українських Студентів в Бельгії (НаСУС), УСГ Париж, УСГ Мадрид, представники ідеологічних товариств: ТУСМ ім. М. Міхновського, «Зарєво» і ФТУСК «Обнова», та як гости — віцепрезидент СУСК-у пані Ольга Даниляк із Торонта і Б. Сілецький від СУСТА.

Нарадами Конгресу керувала Президія в складі: Є. Гановський — голова, д-р П. Горбань — заступник, і Лариса Качмар — секретар. Конгрес вітало низка визначних представників місцевих наукових і суспільно-громадських установ, наспіла також ве-

лика кількість писемних привітів.

Конгрес заслухав звіти уступаючої Управи та керівних органів, як рівно ж і звичайних правних членів ЦЕСУС-у, і після дискусії уділив абсолютну уступаючу Управі. Конгрес перевів зміну статуту, накреслив напрямні діяльності на чергову каденцію та виніс окремі резолюції до поодиноких важливіших справ.

До нових керівних органів є вибрані: Є. Гановський — голова, І. Жегуц — заступник, Л. Качмар — секретар, Т. Грицюк — студійно-допоміжний референт, Л. Дем'янчук — реф. зовнішніх зв'язків. Конторльну Комісію очолив Л. Бачинський, а Товарицький Суд — д-р В. М'ялковський. Осідок Управи ЦЕСУС-у залишився Лювен (Бельгія).

ЗАГАЛЬНІ ЗБОРИ САУС-у

22 березня 1959 р. Союз Аргентинсько-Українських Студентів відбув свої річні загальні збори в приміщенні т-ва «Відродження» в Буенос-Айресі.

Зборами керувала Президія в такому складі: М. Рубінець — голова, І. Шилян — секретар. За діяльність Управи в минулій каденції звітував голова

САУС-у Б. Коваль, а О. Хам зреферував про свою участь у 8-ій Міжнародній Студентській Конференції КО-СЕК-у в Лімі (Перу) з рамени ЦЕСУС.

До керівних органів на наступну каденцію є обрані: О. Хам — голова, В. Магденко — заступник, О. Яхно — секретар. В. Похиляк — культосвітній реф., Ю. Іванік — зв'язковий, М. Лівша — технічний реф. Контрольну Комісію очолила Наталія Карапович, культуриноосвітню підкомісію — Бог-

дан Коваль, і технічну підкомісію — Ольга Пац.

В біжучому році заплановано відбути у вересні «Місяць українського студента», з нагоди IV-ої річниці існування САУС-у, з широкою студійною, пропагандистською і фольклорною програмою. Рівно ж рішено скликати надзвичайні загальні збори для зміни статуту та утворити четверту категорію членства, а саме, «члени-абсолвенти».

СТУДІЙНА КОНФЕРЕНЦІЯ В БАЛТИМОРІ

16 і 17 травня 1959 р. в Мерілендському Інституті Мистецтва, УСГ в Балтіморі, в порозумінні з Управою СУСТА, улаштували Ювілейну Студентську Конференцію, присвячену 50-ій річниці відбуття Першого Всеукраїнського Конгресу 1909 року у Львові.

На конференції виголошено такі доповіді: ред. Богдан Кравцов — «В авангарді молодого українства»; Осип Зінкевич — «Всеукраїнський Студентський Конгрес і його вплив на розвиток студентського організованого життя»; д-р Марко Антонович — «ЦЕСУС як ідеологічний центр українського

студентства на протязі чотирьох десятиріч»; Павло Дорожинський — «ЦЕСУС у повоєнній дійсності та перспективи його праці в майбутньому»; Олег Федишин — «Українське студентство в США в 1921-1957 рр.»; Зенон Кравець — «СУСТА в сучасному та перспективи її праці в майбутньому»; Лев Винницький — «Українське студентство в Канаді, СУСК і перспективи в майбутньому».

В рамках Конференції відбулися також богослужби в українській православній і українській католицькій церквах, мистецький вечір та товарисько-розвагова зустріч учасників.

МІСЯЦЬ УКРАЇНСЬКОГО СТУДЕНТА В АРГЕНТИНІ

Для відзначення 4-річного існування Союзу Аргентинсько-Українських Студентів, Управа цього союзу проголосила місяць вересень «Місяцем Українського Студента».

Програма цих святкувань була до-

сить різноманітна та розложена на цілий місяць вересень. В програму входили доповіді, студентські зустрічі з чужинцями, мистецько-фольклорні вистави, спортивні змагання, товариські забави, студентські родігодини, тощо.

IV-ТИЙ КОНГРЕС СУСТА

4-5 липня 1959 року в автодорії коледжу Ля-Саль у Філадельфії (США), відбувся IV-ий Конгрес Союзу Українських Студентських Товариств Америки. В Конгресі взяли участь 60 делегатів від усіх українських студентських клітингів в США та велика кількість гостей.

Під час Конгресу були виголошенні дві доповіді, а саме, д-ра Б. Романенчука і студ. політ. наук Костянтина Савчука.

Після звітів поодиноких рефератів уступаючої Управи: д. С. Хеміч подав докладніше звідомлення з діяльності Головної Екзекутиви Фонду Катедри Українознавства, а д. В. Петришин — про Український Студентський Фонд.

Конгресом керувала Президія в такому складі: С. Хеміч — голова, д-р А. Шутка і В. Прибала — заступники, Ірина Стецьків і Зена Коханівська — секретарки.

До нової управи є обрані: К. Савчук — президент, Б. Плюйко — перший віцепрезидент (в організаційних справах), В. Прибила — другий віцепрезидент (для зовнішніх зв'язків), Ю. Галущинський — третій віцепрезидент (для культосвітніх справ), М. Голінатий — четвертий віцепрезидент (у стипендійно-допомогових справах), А. Кармазин — п'ятий віцепрезидент (у пресових справах), Р. Лисняк — ген. секретар, М. Прихильяк — скарбник. Поодинокі комісії очолили: Б.

Федасюк — організаційну, І. Вівчар — зовнішніх зв'язків, Б. Федорак — культосвітню, О. Пісецька — стипендійно-допомогову. Головою Контрольної Комісії обрано З. Кравця, а Товарицького Суду — В. Стойка.

ЧЕТВЕРТА ЛІТНЯ ВИСОКОШКІЛЬНА КОНФЕРЕНЦІЯ СУСТА

26 і 27 вересня 1959 року на «Союзівці» відбулася IV Літня Високошкільна Конференція СУСТА зі загальною темою «Гетьман Іван Мазепа і його доба». Конференція складалася з двох частин. Перша була присвячена вивченю Мазепи і його епохи, а друга частина — виключно з студентської проблематики.

Мазепинською частиною Конференції керував Юрій Галущинський, віцепрезидент для культурно-освітніх справ СУСТА. Вступне слово виголосив Костянтин Савчук, президент СУСТА. До почесної президії покликано Дмитра Галичина, президента УКК, Антона Батюка, голову УРССКу, ред. Антона Драгана та інших.

П'ЯТА КОНФЕРЕНЦІЯ

Управа Союзу Українського Студентства Канади улаштувала 10 і 11 жовтня 1959 року в Торонті, в приміщеннях Торонтського університету (Гартгавз) п'яту з черги Конференцію.

Перша частина цієї конференції була присвячена 250-літтю мазепинського зриву проти Москви; в ній виголошено такі доповіді: Іван Кузів — «Розвиток української державної думки на переломі 17-18 століть»; О. Русдзік — «Гетьман Іван Мазепа і його доба»; В. Луців — «Гетьман Іван Мазепа в європейській історіографії»; Р. Крапішка — «Гетьман Іван Мазепа в

На цьогорічному конгресі Національної Федерації Канадійських Студентів (6.-10. X. на Саскачеванському університеті в Саскатуні) брав участь представник СУСК-у п-на Євгенія Климишин. На конгрес був запрошений також ЦЕСУС, який прислав привіт. Варто зазначити, що в конгресі брав участь, перший раз в історії канадійського студентства, представник студентів СССР Igor Бірюков, який обстоював поширення обміну студентами між Канадою і СССР та використовував свою участь для пропаган-

Конгрес схвалив ряд важливих резолюцій, що були вислідом праці окремих комісій, які працювали під час Конгресу, та жвавої дискусії під час пленарних нарад.

СУСК-У В ТОРОНТО

На конференції виголошено чотири доповіді (всі доповідачі студенти): Іван Вівчар — «Внутрішня політика гетьмана Мазепи»; Роман Легедза — «Зовнішня політика Мазепи»; Костянтин Савчук — «Мілітарна кампанія 1708-1709 рр.»; Теодосій Онуферко — «Культурний розвиток України в мазепинській добі».

В суті студентській частині конференції окtemi референти Управи СУСТА рефериували про актуальні справи українського студентського життя в Америці.

Приявних на Конференції було коло 60 осіб, в тім числі декілька студентів із Канади на чолі з Левом Винницьким, президентом СУСК-у.

СУСК-У В ТОРОНТО

англійській літературі»; О. Руснак — «Гетьман Іван Мазепа в насвітенні москалів».

Друга частина конференції була присвячена 50-літтю українського студентського руху та включала в себе такі дві доповіді д-ра В. Ю. Кисілевського: «Історія української студентської думки за останнє півстоліття» і «Піонери-родичі перших українських студентів у Канаді».

Після доповідей відбулися дискусії в яких дискутанті порушували нові аспекти обговорюваних тем.

ди. Делегатка СУСК-у мала нагоду з ним розмовляти, при чому виявилось, що він добре поінформований про діяльність ЦЕСУС-у, який на його думку веде фашистівську діяльність.

(Інф. служба СУСК-у).

Сьомий Український Тиждень відбувся 16-21 листопада ц. р. в університеті Мекгілл у Монреалі. Тиждень почався відкриттям виставки образів українських малярів та українського народного мистецтва. 20 листопада відбувся в залі університету концерт скрипалья Є. Гузара і піяніста А. Mai-

ста, а 21 листопада великий студентський балль. З нагоди тижня видано програмку англійською мовою, в якій, крім програми концерту, надруковано статтю про гетьмана Мазепу. Тиждень широко коментувала канадська і університетська преса.

Академічний вечір СУСК-у відбувся 22. 11. в Мекгілл університеті в Монреалі. Вечір був влаштований за співпрацею місцевих кл'єтин ТУСМ-у ім. Міхновського і ЗАРЕВА. В першу частину програми входив реферат віцепрезидента СУСК-у В. Білка на тему: «Героям Базару», а другу частину виповнили три доповіді: А. Криворучко — «Ідеологічні основи Зареви», Н. Левицький — «ТУСМ ім. Міхновського і його завдання», д-р М. Антонович — «Преса і публікація ідеологічних товариств». Після доповідей відбувався жвавий обмін думок.

7-8 листопада ц. р. в Балтіморі відбулися Треті Студійні Дні СУСТА на загальну тему: »Україна і питання коекзистенції» та Студентська інфор-

маційна конференція на тему: «Зовнішня студентська діяльність і міжнародний студентський рух». Доповіді на конференції виголосили: Зенон Кравець — «Зовнішня діяльність українського студентства до II-ої світової війни», Михайло Почтар — «Зовнішня діяльність українського студентства по другій світовій війні», Володимир Прибила — «Українське студентство і міжнародний студентський рух». Після доповідей відбулася гутірка, якою керував Костянтин Савчук, президент СУСТА. Доповіді студійних днів: К. Савчук — «Політично-правний статус України», Х. Макарушка — «Концепція коекзистенції», Т. Онуфреко — «Сучасна Україна в співвідносинах між двома світами». СУСК заступали: Лев Винницький, президент і Anatolij Kryvoruchko, реф. зовнішніх зв'язків.

Як повідомляє Інформаційна Служба СУСК-у четвертий Конгрес Українського Студентства Канади відбудеться 13-14 лютого 1960 р. в Мекгілл університеті в Монреалі.

Студентське життя в світі

IX-ий міжнародний конгрес студентської преси, в якому взяли участь представники національних унів Европи, Північної та Південної Америки та Азії, відбувся в Оксфорді (Англія) від 29 серпня до 4 вересня ц. р. Помимо того, що більшість делегатів була з Європи (з огляду на віддалення) в конгресі брали участь представники з Бразилії, Гватемалі, Індії, Пакістану, Канади. Поміж численними резолюціями конгрес ухвалив основну декларацію для студентів-журналістів та випрацював проект етичного кодексу, який має бути прийнятий на наступному конгресі. В декларації з'ясовано засади студентського журналізму та вказано на відповідальність студентської преси в питаннях свободи слова, думки і друку.

II-га Європейська конференція про умовини життя студентів, яка являлась технічною частиною Міжнародної Студентської Конференції, (ЛІМА) відбулася в Люксембурзі 12-17. жовтня. Організаторами були КоСек та Національна Унія Люксембурзьких Студентів. Основна праця конгресу проходила в трьох напрямках: здоро-

в'я, мешкання, оплата студій. Конференція дійшла до певних висновків, які опублікує КоСек, однак завважила, що з огляду на різноманіть систем у поодиноких державах тяжко намітити плян прийнятій для всіх. Рішено, що в черговому конгресі повинні взяти участь експерти в обговорюваних справах.

Десята міжнародна конференція студентського туризму відбулася в Единбурзі (Шотландія) 26-31. жовтня. На конференції стверджено, що високошкільний туризм значно розвинувся в останніх роках та що численні студенти користуються з залізничних зникож, що їх дають національні студентські унії. Студентські подорожні бюро працюють у більшості держав справно. Міжнародні студентські картки, що їх виставляє КоСек, значно полегшують формальності.

III-тій конгрес студентів Латинської Америки відбулася в університеті в Каракасі (Венесуела) від 6. до 15. вересня. На бажання президії, комісії зосередили свою працю над політичними та соціальними питаннями студентської спільноти, відносинами між

уніями Латинської Америки та проблемами виховання.

ІV-ий міжнародний фестиваль студентського театру відбувся в Істамбулі (Туреччина) від 13. до 20. листопада ц. р.

329-ма роками примусової праці були (взявшись разом) покарані 56 студентів університетів і високих шкіл Східної Німеччини в роках 1951-1958, під закидом, що вони становили «загрозу для муру», «підготовляли заворушення», видавали «претидержавні листючки» і т. п. Обрахунок цих кар перевело «Informationsbüro-West».

Іракський уряд загрозив стриманням стипендій коло двом сотням іракських студентів, що студіюють у Великобританії, якщо вони залишаться надалі членами «Іракського Республіканського Студентського Товариства у Великобританії». Це товариство було засноване рік тому іракськими студентами, що покинули «Асоціацію Іракських Студентів», опановану комуністами.

Протестаційні походи організовували студенти, члени «Anti-Ugly Ligue» (Ліга для боротьби з брідкістю), на вулицях Лондону, щоб висловити своє невдовolenня з сучасного рівня британської архітектури. До цієї ліги належать переважно студенти мистецтва.

На правничому факультеті в Льєжі (Бельгія) іспити звичайно були розложені на кілька днів, ба навіть на два тижні. Цього року заряд факультету рішив перевести іспити в одному дні. Таким чином деякі студенти змушені протягом 7-ми годин зложити іспити з матеріалом з обсягом ок. 4.000 сторінок. Подібні рішення мають бути також прийняті на факультеті політичних наук.

Другий університет буде заснований у місті Торонто (Канада). Він буде розташований у самому Торонто або в його передмісті.

Новий студентський дім на 1.700 студентів відчинено 16. травня 1959 для студентів Кополівського Коледжу Технологічних Наук у Глязков (Шотландія). Дім призначений рівно ж для розвитку і культурної діяльності студентів. Цей 5-типоверховий будинок, з наймодернішим улаштуванням, коштував 239.000 фунтів стерлінгів. Ним завідують самі студенти.

Еспанський уряд приготував проект закону, згідно з яким 40 мільйонів песет річно повинні бути призначенні для заснування, відновлення й побільшення студентських гуртожитків. 30% з цієї суми повинні піти на стипендії для студентів, що живуть у гуртожитках.

«Імперіалізм Советської Росії» — така була тема міжнародної конференції в університеті Колумбія в Нью-Йорку, що її влаштував СУСТА 4. квітня ц. р. Як подає бюллетень КоСек в конференції взяли участь американські студенти, а також представники різних національностей Советського Союзу і східного блоку, як от білоруси, естонці, мадяри, латвійці, лотиші і українці.

6.000 мадярських студентів студіювали в 1958 р. в державах східного блоку. З того половини в Східній Німеччині і коло 1.400 в ССР. Очевидно, «старший брат» подбас також про їхню «політичну освіту», щоб мати своїх яничарів.

Міжнародний семінар студентського фільму відбувся цього літа в Римі. Організатором цієї першої того роду імпрези була кінематографічна секція Італійської Студентської Унії.

3. квітня 1959 засновано в Люксембурзі Товариство люксембурзьких студентів економічних, торговельних, політичних і суспільних наук. Товариство ставить собі за ціль обороняти моральні й матеріальні інтереси своїх членів.

Рада Загальної Асоціації Женевських Студентів рішила, після довгих дебатів, не запрошувати студентів з ССРУ на свято з нагоди 400-річчя університету в Женеві, а лише представників братніх організацій.

Комітет акції «Wahret die Freiheit (Вороніть свободу) був заснований в Цюриху з метою підкорювання комуністичної пропаганди на фестивалі молоді у Відні. До комітету належали передусім студенти.

Висока технічна школа буде відкрита на другій рік в Бангконку (Тайланд). Ця перша того роду школа в країні подаватиме навчання з 20-ох галузей, від машинобудування до кухонного вдосконалення включно.

60.000 дол. пожертвувала Фунд. Філда (Field) Національному Студентському Союзові США для фінансування сту-

дій з ділянки людських відносин Спеціальна програма повинна бути випрарцювана для університетів і студентських організацій, з метою «глибше вияснити безладія в відносинах між расами». Чорні студенти з Півдня мають бути запрошенні до співпраці.

Плякат КоСек-у одержав нагороду на виставці плякатів Бенелюксу, що відбулась у Вассенарі (Голландія). Був це плякат, що повідомляв про міжнародний семінар на тему: «Студент і політика».

480 мадярських студентів студіює тепер у Великобританії. Це назагал студенти, що втекли на Заход після революції в Мадярщині. Всі вони одержують стипендії.

Троє редакторів студентського журналу «The Amherst Student» вислали 1.000 примірників свого журналу до університету в Москві, щоб причинитись до «крашного вирозуміння» між США і Советським Союзом та розпочати виміну студентських журналів. Міністерство освіти запевнило редакторів, що їх журнал буде розданий 1.000 студентам московського університету. Блаженні віруючі...

На фольклорній зустрічі 24 університетів і коледжів Великобританії в Ноттінгемі, з нагоди цьогорічного конкурсу народних танців у студентському виконанні, українська група становила одиноких не-брітанців, що взяли участь у цьому конкурсі (як це повідомляє бюллетень КоСек-у).

Книжка і преса

Володимир Січинський: ІВАН МАЗЕПА — ЛЮДИНА І МЕЦЕНАТ.
Філадельфія, В-во «Америка», 1951. Формат 4⁰, 53 сторінок, ціна 0.75 дол.
Ілюстрації, бібліографія.

Дарма, що невелика розміром, книжечка проте цінна і доцільно використанням дослідним матеріалом, і зібраними для унагляднення тексту ілюстраціями, включно з рисунками авторського виконання.

Професор Січинський, свідомий потреби знайомлення ширших суспільних кругів з величиною постаті гетьмана Мазепи, для чиєї популяризації, зокрема в нашій літературі, зроблено, на жаль, все ще не досить, піднявся саме того завдання і, треба визнати, виконав його зразково. Підкresлюємо, йшло тут якраз про популяризацію гетьмана України, не про вичерпну студію, звідсіль і обмежений формат розвідки, і схематичність її викладу — зовсім неспівірні з засягом чи грунтовністю, напр., монографії. Окреслення «людина і меценат» у підзаголовку не відповідає повністю сутності цілості, тему бо гетьмана, як людини, поза найбільш загальною характеристикою, як вона й подана, в того роду праці було б ледве чи можливо якнебудь розвинути; тимтож цей компонент губиться за конкретнішим оформленням гетьмана, як мецената, хоч і людина в загальнішому значенні виступає, головно за поміччю цитат із джерельної

літератури, у вступі, або ж в окремих думках, розсіяних по сторінках цілої книжечки.

Зате висвітленню ролі гетьмана, як мецената, призначено належну увагу, що, після відповідного розчленування матеріалу, і проведено дуже переважливим, точним до подробиць способом. Так і бачиться, що ця тема лежить Січинському особливо на серці і що з нею він бездоганно освісний. Не даром же, як зазначує автор, упродовж багатьох років він збирав по кришинах поодинокі звістки, факти й документи відносно до Мазепи, досліджуючи матеріальні пам'ятки та систематизуючи їх.

Вийняткове значення Мазепи в площині української цивілізації віддано в книжечці з усією чіткістю. Писати про меценатство гетьмана, уточніє Січинський, «це значить робити огляд цілого розвитку мистецтва і культури в Україні кінця 17. і початку 18. ст.» Гетьманове щедре внесення в скарбницю нашої духової і матеріальної національної культури виведено за порядком вирахуваних ланок, починаючи з красного письменства, почерез театр і музику, науку, освіту й виховання, архітектуру, скульптуру будівництво, мальарство, графіку,

музейництво, друкарство, книгарство, бібліофілію, ритівництво, і кінчачи на невисипцій опіці гетьмана в галузі промисловості країни. В цілому, буйний розцвіт «українського барокка» — «стилю грандіозних концепцій і складних ідей», престиж Академії в Києві, реставрація розбудова найцінніших пам'яток української старокняжої доби, піднесення добробуту і правопорядку держави, щільно повязані з бессмертним ім'ям гетьмана Івана Мазепи.

Меценатство Мазепи, згідно з автором, це не примха магната, не бажання здобути собі славу й популярність, а тільки внутрішня потреба високо-

культурної й не менш освіченої людини, це пієтизм до світлої минувшини батьківщини, повага до праці людського духу, розуму й рук, це любов до мистецтва й краси та засіб підвищити єдність і відпорність нації супроти її відвічного ворога, про якого здавна відомо, що його «очі завидущі, руки загребущі».

«Іван Мазепа — людина і меценат» — хоч не об'ємистий формою, проте гарний і щирій своїм змістом внесок до 250-тиріччя світлої в українській історії доби діяльності й боротьби одного з найбільших національних героїв України, Великого Гетьмана.

Р. К

Юрій Клен: ТВОРИ. 2. том. ПОПІЛ Юрія Клена, 1957. Ред. С. Малашук, післяслово автора,

ІМПЕРІЙ. Торонто, Фундація імені 349 стор., ціна 3.50 дол. Портрет і примітки до тексту.

Про великий, як форматом, так і значенням, поетичний твір Юрія Клена «Попіл імперій» ще до його появи чимало написано. Це зовсім вітравдане: того роду духові продукти не з'являються надто часто в українській літературі. Не зважаючи на те, історія видання «Попелу імперій» достатньо переконує про незавдіність долі небуденних, глибших мистецьких творів, яким доводиться, вже з правила, дсвенько ждати на свою появу й розповсюдження в суспільстві.

З уваги на наявні, вже раніші, широкі критичні огляди «Попелу імперій», нам цікаво підійти до цього твору з трохи відмінного від звичного в дотеперішніх рецензіях боку. Стверджуємо, що він здатніше без сумніву показне місце в українській літературі, з черги завважимо, що твір цей окреслюється літературною критикою здебільша як нашу епопею, тоді як «новітня спроба створити українську епопею» було б, на нашу думку, властивішим окресленням.

Українська література мас, твори, що стоять на грани найвеличнішого літературного жанру, епопеї, або же живуть з нею, а проте повністю такими не є. Прикладово беручи, «Слово о полку Ігоревім», що виявляє не одну познаку піднеслого характеру епопеї, є назагал радіше тільки дружинним епосом, не закреслює бо достатньо широких, часових і просторових кіл, даної доби й її суспільства; знов

же «Енеїда» Котляревського, охоплюючи собою трохи ширший часовий і прошарово-суспільний засяг являється все ж похідним, не оригінальним твором, трапвестію або перелицьованням з Вірілієвої «Енеїди», а в додатку, збавленням характеру маєстату й стилю національної епопеї. Яке ж, у тому відношенні, властиве місце «Попелу імперій»? Твір цей, уявляється нам після основнішого вникнення, місцями епічний, то знов ліричний, в загальному — піднеслий, позначений глибиною думки, висотою поетичного надхнення, шириною закрісного часу й дії єдністю задуму, а водночас тут і там він — публіцистичного характеру, з подеколи переламаною загальною напрямною лінією, з акомодаційними властивостями входити в колію до «Енеїди», то «Божественної комедії», то «Фавста», не без фрагментарності організації суцільного образу, твір здається, цілісно не спосний, з розподіленим, невирівняним стилем і настроем, різноманітною ритмікою і версифікацією, власне — остаточно композиційно не завершений, певно, головне через передчасну смерть поета. І все ж таки, в цілому, позначеній рисами геніальнosti — великою творчою плодовитістю, багатством поетичних засобів, інтелектуальною всесторонністю, глибиною духового вникнення, навіть візіонерством, і, не останньою з прикмет, легкістю й здатністю формувати тематичний матері-

ял кольосальних розмірів у пливку, займаючу розповідь; а це все створено в такому крайнє короткому і для творчості несприятливому періоді: задум «Попелу імперій» зароджувався тільки в розгari другої світової війни, точніше, в 1942 р., почав прибирати реальні форми з бігом 1943 р., потребував лише ще декількох років зусильної праці, і вже смерть обірвала в 1947 р. творчий шлях величного поета. Порівняти б тут дозгі періоди роботи Гете над «Фавстом», що розтягалися, з перервами, на все його довге життя.

Може, найбільше ще прикметна риса Кленового твору — це майстерне оперування поетичними аналогіями з іншими однорідними типами всесвітньої поетичної творчості. Один із таких прикметних Кленові індивідуальних засобів, прекрасну й візійну картину, відзначимо окремо, навівши її в цьому місці в цілості:

Варварів рать навісна, пожадлива і стоязика
навалом сунула знов на квітчасті простори Геллади.
Поле і гори гудуть від брязкут зброй і крику.
Лізе строкате, страшне, рябе, перемішане стадо.
Але на чатах стоїть чуйна, невспівша варта,
знає, що вище за все, за все на великому світі
городі прекрасні Атени і рідна укохана Спарта,
радо віддасть їй життя, яке забуяло у квіті.
Лютий, ворожий прибій у цих ударяється мідний.
Вкопаний став Леонід і боронить свої Термоплі.
Грекам у вуха ревуть уже смерти труби побідні.
Небо Спарти в очах їм сотнями сонць зажаріло...
Сонце, тресвітле, страшне, яке ще перед віками
Греції сині моря одягало в шкарлатові шати,
сонце, щодня золоте, невблаганне, те саме,
вічні сніги у багрець одягає і пестить Карпати.
Мужність безсмертна і тут. А радість і туга безмірні.
І на цих скелях крутих проміння різьбить золотисто:
«О, перехожий, страйвай! Словісти Україну, що вірні
гордим її заповітам, тут полягли ми всі триста!»

Таких перлин поетичного й візіонерського полету Клена — в творі більше.

Юрій Клен не називає продукту свого найвищого духового напруження епопею, а йменує його поемою. Вважаємо, що в даному випадку наявіть не так зо скромності, як з усвідомленням певної ще невивершеності твору в автора, що ставив високі вимоги до поетичного мистецтва і був суровим критиком своєї творчості. Надто, першінний авторський задум «Попелу імперій» мав інакший напрям, як остаточне оформлення

твору. «Я напочатку», пише Ю. Клен, «ставив собі скромне завдання — дади поему на кілька сот рядків, але вона, проти моєї волі, росла, захоплюючи все циркі обрії, і мені довелося її розмір рахувати вже не сотнями, а тисячами рядків. Чи задовільнить вона вимоги, що ставиться до епопеї...?»

Хоч як високо цінimo твір, особисто епопею його не називатимем, на всякий раз, не епопею в Гомеровому чи Дантовому розумінні. Скоріше вже, особливо структурним характером своїм, наближений він до Гетеового «Фавства».

В авторі «Попелу імперій» не роз'єдналися ще належно склонний до бурлеску Горотак із свідомими своеї місії, сливе трагічними, конкістадорами з «Каравел», а таке характерове й ідеологічне роз'єднання чи не найбільш прикметне, навіть імперативне, для твору, що має репрезентувати исто-

ричні й буттєві дороги національного післанництва. Вважаємо, що Клен, живи він довше після накинення загальної форми свemu величному творчому задумові, мав би спроможність виправдати вимоги, що їх ставимо до національної епопеї. В стані ж наявному, «Попел імперій», на нашу думку, великий поетичний твір, ми б назвали «поема поем», що стає черговим милевим стовпом на підходах у напрямку довершення української національної епопеї, нашої загально-упрагненої «блакитної троянди».

Р. К.

Видавничий Фонд ТУСМ-у

О. Д. Торонто — Коляда 1959 р.

Арка 10 дол.; П. Підлісний 5 дол.; Роман Майдан 5 дол.; А. Камінський 5 дол.; Лукасевич 5 дол.; Санітас 5 дол.; П. Скиба 4 дол.; В. Восечко 5 дол.; М. Леськів 3 дол.; Геник-Березовський 3 дол.; підп. нечіткий 3 дол.; Гонтар Софія 3 дол.; Я. Осмак 3 дол.; Беззубко О. 2 дол.; І. Кузів 2 дол.; Б. Пендей 2 дол.; С. Чайковський 2 дол.; О. Павлів 2 дол.; М. Тарапацький 2 дол.; Д. Боднарук 2 дол.; Е. Давидчак 2 дол.; С. Матіс 2 дол.; С. Мартин 2 дол.; М. Вінчур 2 дол.; М. Волошин 2 дол.; В. Горбань 2 дол.;

М. Осмак 2 дол.; А. Пендей 1.50 дол.; П. Чайковський 1 дол.; І. Лесів 1 дол.; В. Дмитрик 1 дол.; Романів 1 дол.; Осип Байко 10 дол.

Разом зібрано — 102,50 дол.

Монреаль — 1959 р.

М. Цимбал 1 дол.; Петро Годованець 1 дол.; Степан Борух 1 дол.; А. Доманчук 1 дол.; П. Дубас 1 дол.; В. Антонів 1 дол.; В. Білик 1 дол.; Мирослав Сербин 2 дол.; Ярослав Сербин 2 дол.; Євген Бенеш 1 дол.

Разом зібрано — 12 дол.

Збірку перевів М. Сербин.

ЗМІСТ 9-го зошита

	Стор.
Очима в майбутнє!..	1
Його смерть породить чин!	4
СТУДІЯ	5 — 29
О. Горбач: Генеза української мови та її становище серед інших слов'янських	5
Р. Якемчук: Лінія Керзона	16
К. Савчук: Восenna кампанія 1703-1709 років	20
ПРОБЛЕМИ	30 — 43
Ю. Русов: Гетьман І. Мазепа як предвісник українського націоналізму	30
I. Кузів: Розвиток української державницької думки на переломі 17-18 ст.	34
T. I. Kic: До питання Генеральної Асамблей ОН у системі Об'єднаних Націй	38
ЛІТЕРАТУРА—МИСТЕЦТВО	44 — 64
P. Володимир: Місія	44
Низини	44
До вершин	44
Визов	44
E. Бронті: ***	44
B. Державин: Українська молода поезія насьогодні	45
P. Кухар: Московська література — сповідь московської душі	53
КУЛЬТУРНО-НАУКОВІ ОГЛЯДИ	64 — 68
C. Хемич: Від слів до діла	64
G. Ощипко: Зустріч двох світів праці	66
СТУДЕНТСТВО — МОЛОДЬ	68 — 72
Є. Г.: Восьма Міжнародна Студентська Конференція в Лімі (Перу)	68
M. K.: Мазепинська конференція ТУСМ-у в Монреалі	70
Студентський Архів-Музей при УВАН	71
СТУДЕНТСЬКА ХРОНІКА	73 — 78
З українського студієцького життя	73
Студієцьке життя в світі	76
КНИЖКА І ПРЕСА	78 — 80
P. K.: Володимир Січинський, — Іван Мазепа — Людина і меценат	78
P. K.: Юрій Клен — Твори, 2 т., Попіл імперій	79

Ціна: 2.00 нм. — 1.00 дол.